



B O S A N S K I J E Z I K

ČASOPIS ZA KULTURU BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
JOURNAL FOR CULTURE OF BOSNIAN LITERARY LANGUAGE

13

B O S A N S K I J E Z I K
ČASOPIS ZA KULTURU BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
JOURNAL FOR CULTURE OF BOSNIAN LITERARY LANGUAGE

13

UREDNIŠTVO / EDITORIAL BOARD

Ahmet Kasumović, Remzija Hadžiefendić-Parić, Amira Turbić-Hadžagić, Marica Petrović, Marijana Nikolić, Sead Nazibegović, Azra Verlašević, Izet Beširović, Mirsad Kunić

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-Chief

Refik Bulić

Urednički savjet / Board of consulting editors

Josip Baotić (Sarajevo)	Mario Brdar (Osijek)
Wayles Browne (Ithaca)	Zrinjka Glovacki-Bernardi (Zagreb)
Enver Halilović (Tuzla)	Hasnija Muratagić-Tuna (Sarajevo)
Senahid Halilović (Sarajevo)	Ivo Pranjković (Zagreb)
Dževad Jahić (Sarajevo)	Josip Silić (Zagreb)
Marko Jasenšek (Maribor)	Yusuf Ziya Sümbüllü (Aydin)
Najil Kurtić (Tuzla)	Aleksander Urkom (Budapest)

Lektori / Language editors

Autori

Časopis je indeksiran u / The journal is indexed in
EBSCO, C.E.E.O.L. (Central and East European Online Library),
MLA (Modern Language Association)

Dizajn / Design by

Maja Hrvanović

Izdavač i adresa Uredništva / Address of publisher and editors

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Odsjek za bosanski jezik i književnost
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 TUZLA
Bosna i Hercegovina

Časopis izlazi jednom godišnje.

ISSN 1512-5696

B O S A N S K I J E Z I K

ČASOPIS ZA KULTURU BOSANSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
JOURNAL FOR CULTURE OF BOSNIAN LITERARY LANGUAGE

13

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Odsjek za bosanski jezik i književnost

Faculty of Philosophy of Tuzla University
Department for the Bosnian Language and Literature

Tuzla, 2016.

SADRŽAJ

TABLE OF CONTENTS

RASPRAVE I ČLANCI

Bernisa Puriš

Semantičko-stilske vrijednosti leksičkog sistema glagola i pridjeva u putopisnom žanru /
Semantic-stylistic Value of the Lexical System of Verbs and Adjectives in the Travelogue
Genre 9

Edna Klimentić

Ikavizmi u usmenom pjesništvu tešanjškoga kraja / Ikavisms in the Tešanj Area Song
Collection 25

Indira Šabić

Tipološko-strukturalna analiza toponima u srednjovjekovnoj Bosni / Typological-structural
Analysis of Toponyms in the Medieval Bosnia 35

Adela Jašarević

Zamjena *jata* u tuzlanskom govoru prema popunjenim kvestionarima "Pitanja o govoru
prostoga naroda" iz 1897. godine / Substitution of the Yat in Tuzla's Speech according to the
Filled Questionnaires "Questions about Populace's Speech" from 1897. Year 55

Barbara Kerovec – Marta Andrić

Uloga koncepta 'otvorenosti' u strukturiranju turskog i hrvatskog vokabulara: kontrastivna
analiza / The Role of the Concept 'Openness' in Structuring of Turkish and Croatian
Vocabulary: A Contrastive Analysis 65

Михајло Марковић – Соња Новотни

За некои наметнати зборови и лингвостилеми во македонскиот и во хрватскиот јазик /
Some Words and Linguostilemes Imposed in Macedonian and Croatian Language 79

Vedad Spahić

Status bosanskohercegovačke književnosti unutar B/H/S/C interliterarne zajednice danas /
Status of the Bosnian-Herzegovinian Literature in the B/C/S/M Inter-literary Community
Today 91

Nirha Efendić

Narodno biserje sjeverozapadne Bosne s početka 20. stoljeća (rukopisna zbirka Smajla
Bradarića) / National Wealth of North-Western Bosnia at the Beginning of the 20th Century
(Smajl Bradarić's Manuscript Collection) 107

PRILOZI

Šefket Krcić

Jezik estetsko-etičke odgovornosti u javnoj komunikaciji 143

Upute za autore / Guidelines for Authors 155

RASPRAVE I ČLANCI

Bernisa PURIŠ

Filozofski fakultet u Sarajevu

SEMANTIČKO-STILSKE VRIJEDNOSTI LEKSIČKOG SISTEMA GLAGOLA I PRIDJEVA U PUTOPISNOM ŽANRU

U radu se istražuju semantičko-stilske vrijednosti glagola i pridjeva u putopisnom žanru. Cilj je rada ukazati na njihovu funkcionalnu (upotrebnu) vrijednost u konstituiranju narativnih i opisnih sekvenci putopisnog žanra kao nosilaca njegovih osnovnih tematskih sadržaja. S tim u vezi ovdje se analiziraju ključni, odnosno dominantni (tematski) glagoli i pridjevi kao tipski (žanrovski) funkcionalne jedinice – koje odražavaju odnos riječi i njenog značenja prema žanru. Istraživanje je motivirano nedovoljno proučenim fenomenom semantičko-stilskog raslojavanja leksičkog fonda bosanskog jezika u vezi s pojedinim funkcionalnim stilovima i njihovim žanrovima. Istraživanje se vrši na korpusu bosanskohercegovačkog putopisa XX vijeka.

Ključne riječi: putopis, naracija, deskripcija, figure opisa, glagoli, pridjevi, ekspresivi

1. U lingvistici i stilistici teksta obično se izdvajaju tri funkcionalno-semantička načina razvijanja teme teksta – naracija, deskripcija i argumentacija, što ovisi o tekstnoj vrsti i temi teksta, međutim u jednom tekstu može se kombinirati više načina njenog razvijanja (usp. Ivanetić 2003: 48–51). Za putopisni tekst¹ karakteristično je

1 U radu se paralelno upotrebljavaju termini tekst i žanr budući da se pod žanrom podrazumijeva značenje koje mu daje lingvistika teksta – žanr je “načelna jednakost svih u prepoznatljive cjeline organiziranih tekstova” (Ivanetić 2003: 3). Drugim riječima, ovdje se pod žanrom podrazumijeva skup tekstova iste funkcionalne usmjerenosti.

kombiniranje, pretežno, narativnog i deskriptivnog načina razvijanja teme. Naime, dva su *pragmatička* izvora putopisnog razvijanja teme – prvi je izvor sam *put* (itinerarij ili putanja), drugi je izvor *opažanje*. U prvom slučaju pretežni nosilac razvijanja teme bit će *kretanje* putopisnog subjekta iz jednog mjesta u drugo, koje se u tekstu uspostavlja oblikom pripovijedanja/naracije, dok će se u drugom slučaju tema pretežnije deskriptivno razvijati u skladu s *opažanjem* (motrenjem) prostora, usljed čega se konstituiraju različite figure opisa (hipotipoze)² svojstvene putopisnom prikazu stvarnosti.

Budući da je naracijom obuhvaćena putopisna događajnost (putovanje putnika pripovjedača), a opisivanjem predmetnost putopisnoga svijeta (prostor, vrijeme, ljudi), u ovom istraživanju poći ćemo od pretpostavke da leksički sistem glagola i pridjeva ima značajnu semantičko-stilsku funkciju u konstituiranju narativnih i opisnih sekvenci putopisnog žanra kao nosilaca njegovih osnovnih tematskih sadržaja. Leksički sistem glagola i pridjeva posmatrat ćemo organizirano po semantičkim sferama, što će omogućiti lakše sagledavanje narativnih i deskriptivnih ‘niti’ kao glavnih nosilaca putopisne tematske strukture. S tim u vezi ovdje se analiziraju ključni, odnosno dominantni (tematski)³ glagoli i pridjevi koji se tretiraju kao tipski (žanrovski) funkcionalne jedinice – koje odražavaju odnos riječi i njenog značenja prema žanru (usp. Bahtin 1980: 258, 259)⁴.

- 2 Hipotipoza je retorički/stilistički termin kojim se označavaju razne vrste opisa. Zdeslav Dukat u *Rečniku književnih termina* (1986: 246) daje joj sljedeću odrednicu: “Termin antičke retorike: opširno prikazivanje nečega tako jasno i živo kao da je prisutno ili kao da se događa pred našim očima. Termin *h.* upotrebljava se, također, kao opći naziv za razne vrste opisa, koji se prema predmetu dijele na a) *dijatipozu* (živahan opis nečega kao da je pred našim očima; *h.* u užem smislu), b) *pragmatografiju* (prikaz neke radnje), c) *efkiciju* (opisivanje ljudskog tijela i odijela), d) *ikon* (precizan opis nekog fizičkog predmeta), e) *karakterizam* (opis osobina nekog fizičkog predmeta), f) *prosopografiju* (opis izgleda neke žive osobe), g) *prosopopeju* (= personifikaciju – B. P.), h) *viziju* s podvrstama aa) *kronografijom* (prenošenje u neko drugo vrijeme) i bb) *topografijom* (prenošenje na neko drugo mjesto; stvarno ili izmišljeno).”
- 3 Pojam *dominantna riječ* ovdje izjednačavamo s pojmom *tematska riječ*. Tematska riječ je riječ s najvećom frekvencijom za razliku od ključne riječi kao riječi s maksimalnom količinom informacije (usp. Pranjić 1968: 128). “Dominantnu najsigurnije nalazimo među riječima, motivima ili postupcima koji se najčešće javljaju u tekstu, ključnu riječ moramo intuitivno naslutiti prije nego što je analitički argumentirano utvrdimo i objasnimo.” (Pavletić 1995: 142)
- 4 Raspravljajući o problemu govornih žanrova, Bahtin (1980: 259) uvodi pojam *tipske (žanrovske) ekspresije*, koju tumači na sljedeći način: “Govorni žanr nije oblik jezika već je tipski oblik iskaza; kao takav žanr uključuje u sebe i određenu ekspresiju svojstvenu datom žanru. (...) Ovu tipsku (žanrovsku) ekspresiju možemo razmatrati kao ‘stilistički oreol’ reči, ali taj oreol ne pripada reči jezika kao takvoj, već pripada onom žanru u kome data reč obično funkcioniše, to je odjek žanrovske celine koja zvuči u reči.” U ovom radu pod pojmom *tipske (žanrovske) ekspresije* podrazumijevaju se riječi u njihovoj semantičko-stilskoj (žanrovskoj) upotrebnosti (funkcionalnoj) vrijednosti, dok

2. Čin je putovanja, kako smo prethodno kazali, temelj putopisne događajnosti, a to znači da u tekstu mora u bilo kakvu obliku postojati bar jedna sastavnica elementarne putopisne sekvence, odnosno, mora se spomenuti bilo čin odlaska, putovanja ili dolaska – pritom treba imati u vidu da bez glagola kretanja nema putopisne događajnosti (Duda 1998: 66). Stalno prisutna dinamika u putopisnom diskursu temelji se, dakle, na dinamici glagola kretanja ili premještanja u prostoru (motivnih/kurzivnih glagola).

2.1. Ključni i tematski glagoli koji obrazuju semantičku sferu glagola sa zajedničkom arhisemom ‘kretanje’ u putopisnoj narativnoj sekvenci jesu općeupotrebni motivni glagoli *putovati, ići, hodati*, zatim apkurzivni glagoli *krenuti, zaputiti se, otići* te atkurzivni glagoli *doći, stići, dospjeti*. Ova se semantička sfera dalje usložnjava glagolima koji ukazuju na način kretanja različitim prijevoznim sredstvima: *voziti se, letjeti, ploviti*, zatim, glagolima koji upućuju na pješaćenje: *pješaćiti, šetati, obilaziti*. Ekspresivnu vrijednost imaju glagoli koji u putopisnoj narativnoj sekvenci aktualiziraju kvalitet i intenzitet kretanja, naprimjer, *vući se*⁵, *dovući se*⁶, *tabanati*⁷, *gamizati*⁸, *bauljati*⁹, *kotrljati se*¹⁰, *odgegati*¹¹, *geguckati*¹², *odgeguckati, odšepati*,¹³ *klapati*¹⁴, *pokupiti se*¹⁵, *odšvrljati*¹⁶, *nabasati*¹⁷, *hrupiti*¹⁸, *hitati*¹⁹, *juriti*²⁰, *otperjati*²¹, zatim kvantitet kretanja, naprimjer, *prevaliti*²², *natabanati*

se pod ekspresivnošću riječi podrazumijeva njihova semantičko-stilistička vrijednost koja se zasniva na *formi riječi, njihovoj zvukovnoj strukturi i na emotivno-ocjenjivačkoj modalnosti* (usp. Ristić 2004: 122).

- 5 (Zuko Džumhur, “Sve je blagost”, *Hodoljublja*, 172)
- 6 (Zuko Džumhur, “Idem u Alhambri”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 190)
- 7 (Zuko Džumhur, “Jedan neobičan san”, *Hodoljublja*, 128)
- 8 (Zuko Džumhur, “Gazeline čizmice”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 28)
- 9 (Zuko Džumhur, “Sreća u Fesu”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 69)
- 10 (Zuko Džumhur, “Zapisi o Sarajevu”, *Adakale*, 112)
- 11 (Zuko Džumhur, “Sreća u Fesu”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 72)
- 12 (Zuko Džumhur, “Podne u Monpeljeu”, *Hodoljublja*, 26)
- 13 (Zuko Džumhur, “Podne u Monpeljeu”, *Hodoljublja*, 26)
- 14 (Stanislav Šimić, “Iskre iz Istre”, AI – IL, P, 29)
- 15 (Zuko Džumhur, “Prah, pepeo i zvijezde”, AI – IL, P, 135)
- 16 (Stanislav Šimić, “Iskre iz Istre”, AI – IL, P, 29)
- 17 (Zuko Džumhur, “Maternji jezik”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 36)
- 18 (Zuko Džumhur, “Prag”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 195)
- 19 (Zuko Džumhur, “Od Šargana do Ivana”, *Putovanje bijelom lađom*, 22)
- 20 (Zuko Džumhur, “Taban koji se smeje”, *Pisma iz Azije*, 115)
- 21 (Zuko Džumhur, “Od djetinjstva do Tangera”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 8)
- 22 (Zuko Džumhur, “Hiljadu i jedna tuga”, *Hodoljublja*, 33)

se²³, potom odsustvo cilja kretanja – *lutati*²⁴, *tumarati*²⁵, *motati se*²⁶, *skitati*²⁷, *tutnjati*²⁸, *glavinjati*²⁹, te subjektivni odnos prema kretanju – *hodoljubiti*³⁰. Ovu semantičku sferu upotpunjuju frazeme, naprimjer, *spasti s nogu*, *obijati pragove*³¹, *pokupiti prnje*³². U putopisima Zuke Džumhura kao ekspresivne zamjene motivnim glagolima nalazimo onomatopeizme te usklik/čestice za poticanje:

*Svaka čast i svako priznanje uspomeni na vruće lepinje! Ali dosta više o lepinjama, valja nama prema sinjem moru putovati! Ču, ću, ću, ću, ću, ću! Tu, tutu! Mi idemo dalje. Lisičići, Ostrožac, Jablanica, pa još, pa još, pa šeher Mostar! (...) Sada treba hitati na more. Ču, ću, ću! Čapljina, Gabela, Metković! Metković. (“Od Šargana do Ivana”, *Putovanje bijelom lađom*, 20, 22)*

*Prastarom župom Vrhbosnom kotrljao sam se starim dobrim fjakerom, tlj, tlj, tlj... Starim gradom Sarajevom tutnjio sam automobilom, tu, tu, bi, bi. Sada su me popeli nebu pod oblake da iz helikoptera gledam i besjedim o novom, modernom Sarajevu što je puklo po dugome polju zelenome. (“Zapisi o Sarajevu”, *Adakale*, 112)*

*Pođem ti ja niz Miljacku, pa haj, haj od Šeherćehajine ćuprije, pa haj, haj, Careva ćuprija, pa stara Latinska ćuprija, odavno čuveni Principov most, pa haj, haj, pa Gvozdjenja, pa Drvenija, pa Čobanija, pa haj, haj, pa haj, haj pa pravo u stare kupleraje... pa stoj! (“Zapisi o Sarajevu”, *Adakale*, 89)*

Stilistički vrijednosni karakter sinonimijskih varijanti sa značenjem kretanja naročito dolazi do izražaja onda kada se one ostvaruju u kontaktnoj ili distaktnoj sinonimizaciji teksta. Naprimjer:

*Tamo svijetli nešto maleno kao velik žut proljetni leptir. Od toga biva lijepo, i postaje mi svjetionik. Odšvrljam prema njemu kao iz tunela prema otvoru. Ne, to ne bate moji koraci. Ja se zapravo libim kao da bih htio mimo kakvog neprijatelja nečujno i neopaženo. Koračanje nečije navaljuje i s leđa i prema meni. Nevidljivi ljudi. Razgovor staraca iza paravana od mraka. U nekoj sam ulici. Čutim da je tjesna. Procjep. Mučno mi od neizvjesnosti kamo ću dospjeti. **Klapam** prema opaženoj svjetlosti. Ona načas ustrašuje, kao iz pomrčine*

23 (Zuko Džumhur, “Zapisi o Sarajevu”, *Adakale*, 100)

24 (Zuko Džumhur, “Tako je govorila Žuta Kamila”, *Pisma iz Azije*, 38)

25 (Zuko Džumhur, “Prag”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 195)

26 (Zuko Džumhur, “Bila je svadba”, *Hodoljublja*, 126)

27 (Zuko Džumhur, “Dani, sati i minuti”, *Hodoljublja*, 78)

28 (Zuko Džumhur, “Posljednje jutro u Širazu”, AI – IL, P, 178)

29 (Stanislav Šimić, “Iskre iz Istre”, AI – IL, P, 29)

30 (Zuko Džumhur, “Podne u Monpeljeu”, *Hodoljublja*, 26)

31 (Zuko Džumhur, “U odajama El Eskorijala”, *Hodoljublja*, 56)

32 (Zuko Džumhur, “Hiljadu i jedna tuga”, *Hodoljublja*, 33)

*bljesak noža. Ovaj mračni prostor prikladan je mački da trči za mišem, a ne čovjeku da traži gostionicu. Ali nezgodnost nije zapreka preko koje se ne može prijeći. **Doprijeħ** do pod svoj svjetionik. Sastoji se od električne žarulje na uglu, odakle se svrće u malen pobočni sokak. **Svrnem** u nj, i nevidovno **izronih** pred rasvijetljen prozor prizemnice. (Stanislav Šimić, "Iskre iz Istre", AI – IL, P, 29)*

*Poput svakog pravog i nepopravljivog skitnice i probisvijeta, **tutnjim** na Jug, **bježim** u sunčanu Andaluziju, **idem** prema blagim krajolicima pod vedrim nebom, **selim** u čarobne predjele pune vinogorja plemenite sorte, beskrajnih maslinjaka i slatkog bostana, **krećem** prema nemirnim bijelim rukama sa kistanjetama među prstima, prema širokim bogatim volanima po šarenim suknjama raspjevanih i razigranih djevojaka tanka struka, crna oka, laka skoka, kose vrane, moj jarane, moj dragane, aman, aman, of, aman! (Zuko Džumhur, "Oдох ja u Andaluziju", *Hodoljublja*, 133)*

2.2. Uz kretanje, drugi pragmatički izvor putopisnog žanra, kao što smo kazali, predstavlja opažanje. Tako, pored motivnih glagola, kao ključni glagoli putopisnog žanra javljaju se glagoli čulne percepcije – glagoli koji upućuju na čulo vida, na opažanje prostora: *vidjeti, gledati, posmatrati, nazirati*. Navedeni se glagoli obično nalaze na početku figura opisa, i to pretežno na početku topografije (opisa kakva mjesta, pejzaža ili ambijenta), efikcije (opisa vizualnih karakteristika čovjeka), ali se nerijetko javljaju i na početku monoloških sekvenci. Naprimjer:

*Kroz orošena automobilska stakla **nazirem** obrise poznatih trgova i dijagonale bulevara, **vidim** pokisle mjedene spomenike znanih poeta i crvene parole o elektrifikaciji, socijalizmu i budućnosti, zatim upoznajem nove široke ulice čija izduženja obuzdavaju moj početni nemir. (Alija Isaković, "U Tolstoja, doma", AI – IL, P, 422)*

***Gledam** taj čudan prizor: pred crvenim signalom stadoše gotovo sve te marke, čekajući zelenu svjetlost za prolaz. (Čedo Kisić, "Na proljećnom suncu pariskog januara", AI – IL, P, 195)*

***Posmatram** odavde stari Mostar i mislim na ono što je davno minulo, što se još gubi u vremenu i što nestaje. (Hamza Humo, "Proljeće u Mostaru", AI, H, 258)*

2.3. Glagoli koji upućuju na intelektualne procese: *misлити, pomisliti, razmišljati, pitati se*, posebno oni koji upućuju na pamćenje: *sjetiti se, prisjetiti se* zastupljeni su u narativnoj figuri *analepsi* (kratkotrajnoj retrospektivnoj naraciji). Njihova je funkcija otvaranje retrospektivnih digresija, koje često imaju formu monologa:

***Mislim** o licima gradova koje nismo upamtili, pred kojim smo bili, ali je to bivanje časomice umiralo, nepoštedno spaljujući naše trenutke i čineći nemoćnim našu strepnju pred ždrijelom Vremena u koje su propašću dospijevale naše*

izgubljenosti. (Rusmir Mahmutćehajić, “Trieste – nadnošenje nad predanostima raskrivanju sklada”, AI – IL, P, 491)

*Pa ipak – zagledan u kapi, što brušene svjetlom sabiru sunce sluteći dugu – **pitam se** i danas, šta li je to što me je od djetinjstva gotovo magijski učinilo poslušnim medijem odbljeska na vodi, listića čvornate vrbe, cvijeta u procjepu, paukovih mreža, snijega koji ne kopni, žednih vrtača, pjenušavog buka, pređe sumraka u tkanici zore...* (Jan Beran, “Nasušnost predjela”, AI – IL, P, 515)

*Prolazeći ovim bazarom uvijek **se sjetim** starog šeher Sarajeva. U malom sokaku između Tašlihana, imareta i stare kafane “Aeroplan”, u Predimaretu bilo je nekada mnogo jevrejskih sarafa. U svojim magazama mijenjali su novac svakojake sorte, veličine i vrijednosti. I naši bosanski Jevreji sjedili su pred svojim radnjama, srkali kafu, pušili čibuke, divanili, igrali šeš-beš i dozivali mušterije.* (Zuko Džumhur, “Kolijevka Arijevaca”, AI – IL, P, 131)

Zbog svoje otvaračke uloge u putopisne retrospektivne digresije – glagoli koji upućuju na *znanje, uspomene i sjećanje* imaju značajnu ulogu u formiranju putopisnog sižea.

3. Pridjevi bitno određuju karakter opisnih sekvenci putopisnog žanra. Najprije ćemo analizirati opisne pridjeve, zatim gradivne pridjeve te pridjeve prostornog i vremenskog odnosa, koji svoju semantičko-stilsku vrijednost ostvaruju u kreiranju pretežno objektivnog (faktografskog) prikaza opažene stvarnosti. Organizirani u navedeni leksičko-značenjski sistem, ovi se pridjevi posmatraju kao opisne mikrosastavne tematskih sadržaja većih deskriptivnih cjelina – figura opisa (hipotipoza).³³

3.1. *Opisni (kvalitativni) pridjevi* predstavljaju osnov svake deskripcije. Za putopisnu je tematiku posebno značajna deskriptivna figura *topografija*. Ova se figura obično smatra žanrovskom dominantom putopisa. Topografija označava detaljan opis a) naselja ili njegova dijela (četvrti, ulice, parka, groblja i sl.), b) unutrašnjosti kakva prostora (muzeja, crkve, stana i sl.) te c) krajolika ili njegova dijela (rijeke, planine, šume, vinograda i sl.) (Bagić 2012: 312).

Semantički vrijednosni karakter opisnih pridjeva u putopisnoj topografiji najvidljiviji je u uspostavljanju odnosa kvaliteta (star, nov) te odnosa veličine (mali, velik) u opisu naselja, njihovih dijelova ili njihove unutrašnjosti. Naprimjer: *novi kvartovi*,³⁴ *novi naselje*,³⁵ *savremena naselja*,³⁶ *moderna Turska*,³⁷ *moderni*

33 Pomoću figura opisa možemo preciznije imenovati tematske sadržaje u sklopu cjelovite semantičke strukture putopisnog žanra (njegove forme sadržaja).

34 (Hamza Humo, “Proljeće u Mostaru”, AI, H, 258–259)

35 (Ivo Andrić, “Jedan pogled na Sarajevo”, AI – IL, P, 33–38)

36 (Zuko Džumhur, “Poređane kuće”, *Hodoljublja*)

37 (Midhat Begić, “U zemlji Saita Faika”, FR, ABP, 98)

*Meksiko*³⁸, *moderni putevi*³⁹, *moderne firme*⁴⁰, *moderna zdanja*⁴¹, *moderni sampan*⁴², *modernizovana antika*⁴³; *malo naselje*,⁴⁴ *male trgovine*⁴⁵, *veliko naselje*⁴⁶, *velike trgovačke kuće*,⁴⁷ *masivna zgrada*⁴⁸, *masivne kuće*⁴⁹, *ogromne* “fazende” / “hacijende”⁵⁰, *ogromna turbeta*⁵¹, *monumentalna građevina*⁵², *kolosalna replika prvog Augusta*⁵³, *velebno zdanje*, *velebni hram*,⁵⁴ *basnoslovni gradovi*⁵⁵, *basnoslovan hotel* “Šah Abaz”⁵⁶, *basnoslovne ograde dvorske bašte*⁵⁷; *stari Mostar*⁵⁸, *staro Sarajevo*⁵⁹, *stara Teba*⁶⁰, *stari Monpelje*⁶¹, *stara čaršija*⁶², *stare ulice*⁶³, *stare kuće*⁶⁴, *stare dotrajale pločare*⁶⁵, *prastaro naselje*⁶⁶, *drevna zemlja Arijana*⁶⁷, *drevno ostrvo (Krit)*⁶⁸, *drevni primorski grad Džeda*⁶⁹, *drevne kuće*⁷⁰, *drevna carevina*⁷¹, *znamenita*

- 38 (Marina Trumić, “Kad ulaziš u Meksiko”, AI – IL, P, 431)
 39 (Marina Trumić, “Kad ulaziš u Meksiko”, AI – IL, P, 430)
 40 (Arif Tanović, “Tri duše Hong Konga”, AI – IL, P, 91)
 41 (Hamza Humo, “Proljeće u Mostaru”, AI, H, 257)
 42 (Fadil Hadžić, “Sampani”, AI, H, 205)
 43 (Hamza Humo, “Proljeće u Mostaru”, AI, H, 258–259)
 44 (Edhem Mulabdić, “Kiseljak – Fojnica”, AI, H, 49)
 45 (Zuko Džumhur, “Malene”, *Putovanje bijelom lađom*, 31)
 46 (Zuko Džumhur, “Skandinavija”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 203)
 47 (Arif Tanović, “Među bogovima i sveštenicima Banganga”, AI, H, 211)
 48 (Ivo Andrić, “Zemlja na severu”, AI – IL, P, 67)
 49 (Jakša Kušan, “Impresije iz Mostara”, AI, H, 87)
 50 (Momo Pudar, “Na periferiji svijeta”, AI, H, 351–352)
 51 (Rodoljub Čolaković, “U Hajderabadu”, AI, H, 196)
 52 (Hamza Humo, “Proljeće u Mostaru”, AI, H, 257)
 53 (Vladimir Balvanović, “Azurna obala ili sjećanje na Dubrovnik”, AI – IL, P, 236–237)
 54 (Hifzi Bjelevac, “Aja Sofija”, AI, H, 160)
 55 (Zuko Džumhur, “Od djetinjstva do Tangera”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 10)
 56 (Zuko Džumhur, “Jermenska Đulfa”, AI, H, 152)
 57 (Zuko Džumhur, “Bila je svadba”, *Hodoljublja*, 123)
 58 (Hamza Humo, “Proljeće u Mostaru”, AI, H, 259)
 59 (Ivo Andrić, “Jedan pogled na Sarajevo”, AI – IL, P, 33)
 60 (Neda Erceg, “Teba sa sto vrata”, AI, H, 328)
 61 (Zuko Džumhur, “Podne u Monpeljeu”, *Hodoljublja*, 28)
 62 (Zuko Džumhur, “Oproštaj od cvjetnog Širaza”, AI – IL, P, 169)
 63 (Ćamil Sijarić, “Duša Bukurešta”, AI – IL, P, 341)
 64 (Ivo Andrić, “Na kamenu, u Počitelju”, AI, H, 142)
 65 (Hamza Humo, “Proljeće u Mostaru”, AI, H, 258–259)
 66 (Jan Beran, “Kreševo”, AI – IL, P, 528)
 67 (Zuko Džumhur, “Kolijevka Arijevaca”, AI – IL, P, 132)
 68 (Skender Kulenović, “Kroz paučinu Kandije”, FR, ABP, 65)
 69 (Zuko Džumhur, “Putovanje po besmislu”, AI, H, 243)
 70 (Zuko Džumhur, “Sjajne slike i prilike”, *Hodoljublja*, 90)
 71 (Zuko Džumhur, “Pijesak i zvijezde”, AI – IL, P, 120)

džamija, **znamenite** luke Aleksandrije,⁷² **čuvena** Tekija⁷³, **čuveni** Alkazar⁷⁴, **čuvena** katedrala⁷⁵, **čuveni** karavanski put⁷⁶. Nosioi stilističke vrijednosti su pridjevi *ogroman, monumentalan, kolosalan, veleban, basnoslovan, drevan, starostavan, znamenit, čuven*. Njihov stilistički značenjski potencijal sadrži subjektivno-vrednujuću modalnost, koja se javlja kao rezultat specifičnog ugla, u određenoj mjeri i intenziteta, gledanja na dati objekt putopisne stvarnosti.

Među kvalitativnim pridjevima koji u putopisnoj topografiji opisuju krajolik najbrojniji su oni koji se odnose na njegov hromatski karakter. U tom pravcu putopisnu topografiju karakterizira čestota pridjeva za izražavanje boje i/ili njenog intenziteta, naprimjer: **mrke** ravnice,⁷⁷ **mrki** bregovi, **zelene** ravnice,⁷⁸ **tamnozeleno** plodno polje⁷⁹, **kamenosiva** brda⁸⁰, **ljubičastorumene** padine⁸¹, **ljubičasta** brda⁸², **siva** brda⁸³, **svijetla** litica⁸⁴, **modri** planinski vijenci⁸⁵, **zeleni** proplanak⁸⁶, **crni** čempresi⁸⁷, **sivozelena** trava, **tmasti** humus,⁸⁸ **tmaste** šume⁸⁹, **tamno** borje,⁹⁰ **crveni** kamenjar⁹¹, **crveni** pustinjski pijesak⁹², **žuti** pješčani nanosi, **žuta** prostranstva pustinja,⁹³ **zeleno** raslinje⁹⁴, **zeleni** drvoredi⁹⁵, **jarkošareno** tropsko drveće⁹⁶, **siva** Temza, **mutna i maglovita** Temza,⁹⁷ **maslinasta** voda Hong Konga⁹⁸, **bistra / prozirna** voda Okeana⁹⁹.

72 (Muhamed Krpo, "Tri napasti za strance u Egiptu", AI, H, 151, 152)

73 (Alija Isaković, "U pohode Sirriji", AI – IL, P, 399)

74 (Zuko Džumhur, "Alkazar", AI, H, 249)

75 (Rusmir Mahmutćehajić, "Prisutnosti (1)", AI – IL, P, 445)

76 (Rodoljub Čolaković, "U Hajderabadu", AI, H, 195)

77 (Ivo Andrić, "Predeli", AI – IL, P, 32)

78 (Ivo Andrić, "Portugal, zelena zemlja", AI, H, 148)

79 (Ivo Andrić, "Kraj svetlog Ohridskog jezera", AI – IL, P, 47)

80 (Alija Isaković, "U Počitelju, ljetos", AI – IL, P, 396–397)

81 (Ivo Andrić, "Kraj svetlog Ohridskog jezera", AI – IL, P, 47)

82 (Stojan Vučićević, "Sunce i zvonici nad Zadrom", AI – IL, P, 391)

83 (Zuko Džumhur, "Dolina plodnog polumjeseca", AI – IL, P, 162)

84 (Alija Isaković, "U Počitelju, ljetos", AI – IL, P, 396)

85 (Alija Isaković, "Čudesa dneva", AI – IL, P, 402)

86 (Alija Isaković, "U pohode Sirriji", AI – IL, P, 399)

87 (Jakša Kušan, "Impresije iz Mostara", AI, H, 87)

88 (Skender Kulenović, "Iz humusa", FR, ABP, 45)

89 (Stanislav Šimić, "Iskre iz Istre", AI – IL, 23)

90 (Borivoje Jevtić, "Putni utisci", AI, H, 177)

91 (Zuko Džumhur, "Putovanje po besmislu", AI – IL, P, 109)

92 (Milorad Gajić, "U pustinji Gobi", AI, H, 347)

93 (Neda Erceg, "Teba sa sto vrata", AI, H, 325)

94 (Rusmir Mahmutćehajić, "Prisutnosti (2)", AI – IL, 448)

95 (Čedo Kisić, "Deveta zlatna zvijezda na nebu Afrike", AI, H, 304)

96 (Sead Saračević, "Boginja ne voli bombone", AI, H, 332)

97 (Fadil Hadžić, "Temza", AI, H, 201)

98 (Fadil Hadžić, "Sampani", AI, H, 204)

99 (Arif Tanović, "Smijeh sa Jave", AI, H, 217)

U opisu krajolika pridjevi sa značenjem boje najčešće su usmjereni na opis *neba*. Po svojoj učestalosti izdvaja se pridjev *plavo* te pridjevi *bijelo* (*bjelje*), *opalnobijelo*,¹⁰⁰ *vedroplavo*¹⁰¹, *oblačno*¹⁰², *natmureno*¹⁰³, *zadimljeno*¹⁰⁴, *umagljeno*¹⁰⁵, *užareno*¹⁰⁶, *sivo*¹⁰⁷ *nebo*.

3.3. Gradivni pridjevi u putopisnoj *topografiji* obično izriču svojstva različitih predmetnosti vezanih za arhitekturu iz starije prošlosti, naprimjer: *zlatna vrata* (*turbe Mezarišerif*)¹⁰⁸, *bakarna ploča*¹⁰⁹, *drveni krovovi*¹¹⁰, *drvene sećije*¹¹¹, *kamena zgrada*,¹¹² *kamene kuće*, *kameni grad*,¹¹³ *slamne urođeničke kolibe*, *gvozdene kapije* (*dvoraca*)¹¹⁴, *kamene klupe*, *drvene ralice*¹¹⁵.

3.4. Mjesni pridjevi, kao što su: *ovdašnje kino*¹¹⁶, *do donjih mahala*¹¹⁷, *u sjevernim pokrajinama carstva*¹¹⁸, *u najjužnijem gradu Egipta*¹¹⁹, *na desnoj obali "akropolis" a na lijevoj "nekropolis"*¹²⁰ – važni su orijentacioni elementi u slikanju putopisnog prostora. Osim toga, u primjerima tipa: *ulice sa zapadnim duhom i istočnim dekorom*¹²¹, *prisutnost sjevernog susjeda – prisutnost južnog, indijskog susjeda*¹²² njihova je semantičko-stilska funkcija vidljiva u markiranju međusobno različitih kultura i slikanju njihovih susreta i dodira te su, u tom pravcu, mjesni pridjevi relevantno stilsko sredstvo u konstituiranju putopisne *paralele* kao figure opisa.

3.5. Slično mjesnim pridjevima, *vremenski pridjevi*, i to najčešće pridjevi *današnji*, *sadašnji*, *nekadašnji*, *tadašnji* – usp. npr. *današnji Istanbul*, *nekadašnji*

100 (Alija Isaković, "U Počitelju, ljetos", AI – IL, P, 396–397)

101 (Tvrtko Kulenović, "Put na jug", AI – IL, P, 264)

102 (Jakša Kušan, "Impresije iz Mostara", AI, H, 87)

103 (Borivoje Jevtić, "Putni utisci", AI, H, 176)

104 (Rusmir Mahmutćehajić, "Prisutnosti (1)", AI – IL, P, 444)

105 (Jakša Kušan "Impresije iz Mostara", AI, H, 85)

106 (Arif Tanović, "Smijeh sa Jave", AI, H, 217)

107 (Ivo Andrić, "Predeli", AI – IL, P, 31, 32)

108 (Zuko Džumhur, "Hiljadu i jedna tuga", AI – IL, P, 127)

109 (Rodoljub Čolaković, "U Hajderabadu", AI, H, 195)

110 (Borivoje Jevtić, "Putni utisci", AI, H, 177)

111 (Zuko Džumhur, "Sarajevo s ljubavlju", *Adakale*, 65)

112 (Rusmir Mahmutćehajić, "Prisutnosti (1)", AI – IL, P, 437)

113 (Stojan Vučićević, "Sunce i zvonici nad Zadrom", AI – IL, P, 386)

114 (Vojin Šantić, "Singapur – Lavlji grad", AI, H, 295)

115 (Jovica Besarević, "Besmrtni Kadžuraho", AI, H, 497)

116 (Borivoje Jevtić, "Putni utisci", AI, H, 177)

117 (Jakša Kušan, "Impresije iz Mostara", AI, H, 85)

118 (Hifzi Bjelevac, "Aja Sofija", AI, H, 158)

119 (Sergije Lukač, "Dobri stari otac Nil", AI, H, 267)

120 (Neda Erceg, "Teba sa sto vrata", AI, H, 325)

121 (Arif Tanović, "Tri duše Hong Konga")

122 (Sead Saračević, "Boginja ne voli bombone", AI – IL, P, 219)

*Constantinopolis*¹²³ – ostvaruju semantičko-stilsku upotrebnu vrijednost u generiranju kontrastnih slika u putopisnoj *paraleli*. Također, ovi pridjevi u putopisnom diskursu imaju funkciju prenošenja u kakvo drugo vrijeme te su u toj ulozi sastavnice putopisne hronografije, opisa vremenske okolnosti u povijesnom ali i u društveno-političkom, etnografskom, folklornom, geografskom i sl. značenju. Naprimjer: (*Grad Hajderabad*) u *sadašnjem svom izgledu*¹²⁴, *današnji ljudi*¹²⁵, *današnji iranski suveren*¹²⁶, *današnji Pariz*¹²⁷, *današnji Meksiko*¹²⁸, *današnji Kadikoj*, *današnja Šehzade baši*, *današnji Istanbul*, *nekadašnji Constantinopolis*,¹²⁹ *nekadašnji gradovi*, *nekadašnji ljudi*, *nekadašnje kuće*,¹³⁰ *tadašnje Sarajevo*¹³¹.

4. Na pragmatističkom planu opisni (kvalitativni) pridjevi nastupaju kao emocionalno-ekspresivna sredstva kojima se iskazuje subjektivni stav prema predmetu opažanja – s obzirom na to, ovi pridjevi ostvaruju svoj stilistički vrijednosni karakter u govornom činu ekspresiva, kao subjektivno markiranom opisu. Subjektivni opis je onaj tip govora koji „istodobno želi informirati i proizvesti učinak na čitatelja te su u njemu vidljivi tragovi promatračevih emocija, stavova, vrijednosnih sudova“ (Bagić 2012: 216). Drugim riječima, uz emocionalno-ekspresivnu funkciju ovi su pridjevi nosioci i apelativne jezičke funkcije – često se javljaju u funkciji idealiziranja, djelujući tako sugestivno i na čitaoca¹³².

U putopisnoj *topografiji* kao pridjevi subjektivne ocjene česti su pridjevi kvalitativnog intenziteta, kao što su: *lijep*, *najljepši*, *prelijep*, *prekrasan*, *čudesan*, naprimjer: *lijepa kuća*, *lijepo trgovačko mjesto*¹³³, *lijepa česma*, *lijepi hotel kraj Ulu-džamije*¹³⁴, *lijepi Kadikoj*¹³⁵, *lijepi finski grad Porvo*¹³⁶, *najljepši primjeri stare budističke arhitekture*¹³⁷, *prelijepi Čapultepek*¹³⁸, *prekrasan grad*¹³⁹, *čudesna*

123 (Hifzi Bjelevac, “Aja Sofija”, AI, H, 159)

124 (Rodoljub Čolakovi, “U Hajderabadu”, AI, H, 195)

125 (Jan Beran, “Daorson”, AI – IL, P, 520)

126 (Hajrudin Somun, “Kažem Perzija, a mislim bajka”, AI, H, 386)

127 (Vladimir Balvanović, “Azurna obala ili sjećanje na Dubrovnik”, AI – IL, P, 236–237)

128 (Vaso Gajić, “Popokatepetl”, AI, H, 209)

129 (Hifzi Bjelevac, “Aja Sofija”, AI, H, 159)

130 (Ivo Andrić, “Na kamenu, u Počitelju”, AI, H, 144–145)

131 (Ivo Andrić, “Jedan pogled na Sarajevo”, AI – IL, P, 33)

132 Jezička realizacija idealiziranja svojstvena je turističkom vodiču kao tekstnoj vrsti.

U funkciji privlačenja turista sadržaji se ove tekstne vrste oslanjaju na pridjeve: veličanstven, jedinstven, čudesan, čaroban i sl. (usp. Blažević – Barac 2006: 29, 30).

133 (Zuko Džumhur, “Zapisi pod gorom”, AI – IL, P, 117)

134 (Midhat Begić, “U zemlji Saita Faika”, FR, ABP, 97, 98)

135 (Hifzi Bjelevac, “Aja Sofija”, AI, H, 159)

136 (Zuko Džumhur, “Porvo”, *Pisma iz Afrike i Evrope*, 245)

137 (Sead Saračević, “Boginja ne voli bombone”, AI, H, 336, 338)

138 (Marina Trumić, “Kad ulaziš u Meksiko”, AI – IL, P, 431)

139 (Neda Erceg, “Teba sa sto vrata”, AI, H, 326, 327, 331)

*borealna arhitektura*¹⁴⁰, *čudesni dio svijeta*¹⁴¹. Navedeni pridjevi, kojima promatrač iskazuje pozitivnu ocjenu u odnosu na predmet opažanja, česti su, također, u opisu vizualnih karakteristika čovjeka, tj. u figuri *efkiciji*, naprimjer: *lijepa narodna nošnja*, *lijepa oblička i stasa*¹⁴², *lijepa spoljašnosti*¹⁴³, *djevojke u neopisivo lijepim afričkim tkaninama*¹⁴⁴, *lijepo Persijanke*¹⁴⁵, *prelijepa Kubanka*¹⁴⁶.

Učestalost upotrebe emocionalno-ekspresivnih pridjeva posebno je vidljiva u putopisnim *ekfrazama*, opisima vizualnih artefakata, odnosno postojećih ili izmišljenih umjetničkih djela¹⁴⁷. U ovoj opisnoj figuri adresant kao opažatelj iskazuje pozitivne emocije snažnijeg intenziteta prema motivirajućem predmetu opisa, te je, u skladu s tim, i ekspresija kvalitativnih pridjeva u ekfrazi intenzivnija u odnosu na njihovu ekspresivnost u topografiji. U ekfrazi su česti ekspresivni pridjevi: *divan*, *krasan*, *predivan*, *prekrasan*, *veličanstven*, *izvanredan/vanredan*, *savršen*, *najnevjerovatniji*, *fascinantan*, *fantastičan*, *čudesan*, *čudovišan*, *najčudovišniji*. Kao mikrosastavnice ekfrazna navedeni se pridjevi javljaju, naprimjer, u sljedećim spojevima: *krasna nova crkva*¹⁴⁸, *prekrasna aula*, *najnevjerovatnije tonske ljestvice*¹⁴⁹, *savršena ljepota umjetnosti*, *savršene ilustracije*, *divni tebanski hramovi*¹⁵⁰, *najveličanstveniji spomenici*¹⁵¹, *izvanredna plastična figura*¹⁵², *vanredne imitacije*, *vanredni rariteti*¹⁵³, *izvanredna plastična figura*¹⁵⁴, *fantastičan dekor*¹⁵⁵, *najčudovišnija muzika*¹⁵⁶.

Pridjevi sa značenjem subjektivne ocjene najčešće se javljaju u opisu pejzaža. Pritom se više odnose na promatrača, na iskazivanje njegove senzibilnosti u odnosu na pejzaž, a manje na sam pejzaž (usp. Pranjković 2003: 65). To su riječi kojima se naglašava vrsta percepcije putopisne stvarnosti, odnosno vrsta doživljaja u susretu

140 (Ivo Andrić, "Sever", AI – IL, 62)

141 (Ćamil Sijarić, "To je zemlja Hercegovina", AI, H, 460)

142 (Martin Đurđević, "Put u Prištinu preko Novog Pazara", AI, H, 67, 68, 70)

143 (Zuko Džumhur, "Zapisi pod gorom", AI – IL, P, 117)

144 (Čedo Kisić "Deveta zlatna zvijezda na nebu Afrike", AI, H, 304)

145 (Zuko Džumhur, "Slonovi u čipkama", AI – IL, P, 157)

146 (Zuko Džumhur, "Jermenska Đulfa", AI, H, 153)

147 Iako se u stilističkoj/retoričkoj literaturi ekfrazna definira kao figura opisa postojećeg ili izmišljenog vizualnog umjetničkog djela (usp. npr. Bagić 2012: 84), mi je ovdje posmatramo kao figuru opisa ne samo vizualnog nego i svakog drugog umjetničkog djela te tako i djela muzičke umjetnosti.

148 (Lovro Mihačević, "Proštenište Zica", AI, H, 77)

149 (Rodoljub Čolaković, "U Hajderabadu", AI, H, 195, 196, 197, 199)

150 (Neda Erceg, "Teba sa sto vrata", AI, H, 326, 327, 331)

151 (Marina Trumić, "Kad ulaziš u Meksiko...", AI – IL, P, 429)

152 (Jovica Besarević, "Besmrtni Kadžuraho", AI – IL, P, 351)

153 (Neda Erceg, "Teba sa sto vrata", AI, H, 329)

154 (Jovica Besarević, "Besmrtni Kadžuraho", AI – IL, P, 351)

155 (Ivo Andrić, "Sever", AI – IL, 62)

156 (Sead Saračević, "Boginja ne voli bombone", AI, H, 336, 338)

s prostorima i ljudima. Tako se upadljivo često, posebno uz imenice *prizor*, *utisak* i *izgled*, javljaju pozitivno markirani subjektivno-vrednujući pridjevi *neobičan*, *jedinstven*, *veličanstven*, *čudesan*, koji se, uz navedene imenice, ostvaruju i kao sinonimijske varijante s gradacionom stilističkom vrijednošću. Naprimjer: *neobičan utisak*¹⁵⁷, *neobičan prizor*, *jedinstven prizor*¹⁵⁸, *jedinstven izgled*¹⁵⁹, *jedinstven vidik*¹⁶⁰, *prelijepa panorama otoka*¹⁶¹, *divna dolina rijeke Kalama*¹⁶², *veličanstven izgled na okolinu*,¹⁶³ *veličanstvena panorama grada*¹⁶⁴, *čudesne male plaže*¹⁶⁵, *čudesni lanac svjetla*¹⁶⁶, *čudesne konstelacije sunca, vazduha i vode*¹⁶⁷.

U odnosu na prethodne pridjeve s pozitivno markiranim vrednujućim stavom, kao njihovi svojevrsni značenjski antonimi u putopisnoj topografiji javljaju se i pridjevi koji upućuju na negativan stav opažača u odnosu na posmatrani i doživljeni pejzaž. Takvi su pridjevi, naprimjer: *surov pejzaž*¹⁶⁸, *sumorni pejzaži*¹⁶⁹, *mrki pejzaži*¹⁷⁰, *jednoličan pejzaž*¹⁷¹. Moglo bi se uvjetno reći da pridjevi kao prenosioci subjektivno markiranog stava u slikanju putopisnog prostora na svojevrsan način „humaniziraju“ prostor, posebno kada je riječ o iznošenju vlastitih utisaka vezanih za doživljaj kakva krajolika. U tom smislu, raspravljajući o terminu *humaniziranje pejzaža*, I. Pranjković (2003: 65) kaže: „Pejsaž je, naprimjer, humaniziran kad kažemo da je sumoran. Tada je jasno da se epitet *sumoran* odnosi na promatrača, a ne na pejzaž. Pejzaž samo evocira osjećaj sumornosti. Ali već i sama konstatacija bilo kojeg pejzaža dovodi ga u vezu s onim koji ga konstatira (time ga u neku ruku i ‘humanizira’).“

5. U ovom radu istražene su semantičko-stilske vrijednosti leksičkog sistema glagola i pridjeva kao nosilaca osnovnih tematskih sadržaja narativnih i opisnih sekvenci putopisnog žanra. Ustanovljeno je da se narativna sekvenca temelji na semantičkoj i stilskoj raznovrsnosti glagola kretanja. Pokazano je da su nosioci ekspresivne vrijednosti glagoli koji u putopisnoj narativnoj sekvenci aktualiziraju

157 (Vladimir Ćorović, “Pisma iz Hilandara”, AI, H, 128)

158 (Arif Tanović, “Među bogovima i sveštenicima Banganga”, AI, H, 211)

159 (Borivoje Jevtić, “Putni utisci”, AI, H, 179)

160 (Borivoje Jevtić, “Putni utisci”, AI, H, 177), (Ivo Andrić, “Kraj svetlog Ohridskog jezera”, AI – IL, P, 49)

161 (Enver Mehmedbašić, “Na krovovima Atlantide”, AI, H, 476)

162 (Lovro Mihačević, “Proštenište Zica”, AI, H, 77)

163 (Rodoljub Čolaković, “U Hajderabadu”, AI, H, 195,196)

164 (Tvrtko Kulenović, “Afrika u oku putnika”, AI, H, 424)

165 (Tvrtko Kulenović, “Dubrovnik”, AI, H, 430)

166 (Vladimir Balvanović, “Azurna obala ili sjećanje na Dubrovnik”, AI, H, 404)

167 (Skender Kulenović, “Kroz paučinu Kandije”, AI – IL, P, 345)

168 (Rodoljub Čolaković, “U Hajderabadu”, AI, H, 195)

169 (Fadil Hadžić, “Temza”, AI, H, 201)

170 (Sergije Lukač, “Dobri stari otac Nil” AI, H, 265)

171 (Ivo Andrić, “Predeli”, AI – IL, P, 31)

kvalitet i intenzitet kretanja, zatim kvantitet kretanja, potom odsustvo cilja kretanja te subjektivni odnos prema kretanju. Analizirani su glagoli čulne percepcije, koji upućuju na čulo vida, na opažanje prostora – ustanovljeno je da ovi glagoli nastupaju kao česta sredstva u otvaranju pretežno putopisne topografije i efikcije, ali se nerijetko javljaju i u inicijalnoj poziciji monoloških sekvenci. Glagoli koji se odnose na pamćenje, znanje i sjećanje svoju semantičko-stilsku vrijednost ostvaruju u narativnoj figuri analepsi, kao retrospektivnoj digresiji. Semantičko-stilska funkcija leksičkog sistema pridjeva bitno određuje kako objektivno (faktografski) tako i subjektivno (emocionalno-ekspresivno) obilježen karakter tematskog repertoara opisnih sekvenci putopisnog žanra. Semantičko-stilske vrijednosti gradivnih i opisnih pridjeva te pridjeva prostornog i vremenskog odnosa upućuju na objektivno markiran prikaz opažene stvarnosti. S druge strane, pridjevi emocionalno-ekspresivne vrijednosti kreiraju subjektivno markirane putopisne opise – u tom pravcu imaju važnu ulogu na pragmatilističkom planu putopisnog žanra.

Izvori

- Džumhur, Zuko (1991) *Adakale*. Sarajevo: Oslobođenje public&Svjetlost.
Džumhur, Zuko (1991) *Hodoljublja*. Sarajevo: Oslobođenje public&Svjetlost.
Džumhur, Zuko (1991) *Pisma iz Afrike i Evrope*. Sarajevo: Oslobođenje public&Svjetlost.
Džumhur, Zuko (1991) *Pisma iz Azije*. Sarajevo: Oslobođenje public&Svjetlost.
Džumhur, Zuko (1991) *Putovanje bijelom lađom*. Sarajevo: Oslobođenje public&Svjetlost.
(AI, H) Isaković, Alija (ur.) (1973) *Hodoljublje: Izbor bosanskohercegovačkog putopisa i građa za bibliografiju, 1842–1970*. Sarajevo: Svjetlost.
(AI – IL, P) Isaković, Alija – Lovrenović, Ivan (ur.) (1984) *Putopisi (izbor)*. Sarajevo: Svjetlost.
(FR, ABP) Rizvanbegović, Fahrudin (ur.) (1997) *Antologija bošnjačkog putopisa XX vijeka*. Sarajevo: Alef.

Literatura

- Bagić, Krešimir (2012) *Rječnik stilskih figura*. Zagreb: Školska knjiga.
- Bahtin, Mihail (1980) "Problem govornih žanrova". *Treći program*. IV/47. Str. 233–270.
- Blažević, Nevenka – Barac, Maja (2006) "Pragmalingvistički aspekti pridjeva u stvaranju imidža turističke destinacije". *Riječ*. God. 12, sv. 3. Str. 25–35.
- Bulić, Halid (2016) "Klasifikacija pridjeva u bosanskom jeziku". U: *Teme iz lingvističke bosnistike*. Tuzla: Institut za bosanski jezik i književnost. Str. 51–85.
- Duda, Dean (1995) "Figure u opisu prostora". U: Benčić, Ž. – Fališevac, D. (ur.) *Tropi i figure*. Zagreb: Zavod za znanost o književnosti. Str. 427–450.
- Duda, Dean (1998) *Priča i putovanje*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Ivanetić, Nada (2003) *Uporabni tekstovi*. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
- Jahić, Dževad – Halilović, Senahid – Palić, Ismail (2000) *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Kovačević, Miloš (1998) *Stilske figure i književni tekst*. Beograd: Trebnik.
- Pavletić, Vlatko (1995) *Kako razumjeti poeziju*. Zagreb: Školska knjiga.
- Petrović, Bernardina (2005) *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Pranjić, Krunoslav (1968) *Jezik i književno djelo*. Zagreb: Školska knjiga.
- Pranjaković, Ivo (2003) *Jezik i beletristika*. Zagreb: Disput.
- Ristić, Stana (2004) *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Rečnik književnih termina* (1986) Beograd: Nolit.
- Tošović, Branko (1995) *Stilistika glagola*. Wuppertal: Lindenblatt.

Adresa autora Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
Franje Račkog 1
71000 Sarajevo
BiH
purisbernisa@bih.net.ba

SEMANTIC-STYLISTIC VALUE OF THE LEXICAL SYSTEM OF VERBS AND ADJECTIVES INTO THE TRAVEL GENRE

Summary

This paper has explored the semantic and stylistic values of the lexical system of verbs and adjectives as holders of basic thematic content of narrative and descriptive sequences of the travel writing. It has been established that the narrative sequence is based on the semantic and stylistic diversity of the verbs of movement. Verbs related to memory, knowledge and remembrance make their semantic-stylistic value in the narrative figure of thought, analepsis, as retrospective digression. The semantic-stylistic function of the lexical system of adjectives essentially determines both the factually (facto) and the subjectively (emotionally-expressive) marked character of the thematic repertoire of the descriptive sequences of the travel genre.

Key words: travelogue, narration, description, figures of description, verbs, adjectives, expressives

UDK: 801.81:398.8(497.6 Tešanj)

811.163.4*3'28

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Edna KLIMENTIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

IKAVIZMI U USMENOM PJESNIŠTVU TEŠANJSKOGA KRAJA

Rad se bavi analizom ikavizama u usmenim pjesmama. Ikavizmi su podijeljeni s obzirom na to da li predstavljaju refleks kratkog ili dugog glasa jata. Uz zaključak da dominiraju ikavizmi na poziciji kratkog jata, nastoji se utvrditi da li su ti ikavizmi autohtona odlika tešanjskih govora jer su na tom terenu pjesme zabilježene te da li se u pjesmama javljaju u svojstvu poetizama uvjetovanih versifikacijskim odlikama stiha. Izvor za istraživanje građe su usmene pjesme iz Rukopisne zbirke zabilježene na prostoru Tešnja.

Ključne riječi: refleksi jata, ikavizmi, usmeno pjesništvo, tešanjski govori

1. UVOD

U nizu dijalekatskih odlika koje su svojstvene širem geografskome prostoru srednjojužnoslavenskoga dijasistema, prepoznatljivi su i ikavizmi. Oni se, bez obzira na činjenicu da se javljaju na širem terenu, smatraju autohtonom bosanskohercegovačkom govornom odlikom¹. Ikavizmi su i danas prisutni u pojedinim dijalektima Bosne i Hercegovine, posebno u područjima zapadne Bosne,

1 „Ikavizam se pojavio oko kraja XIII v. On se pojavio, kao što je rečeno, u severnoj polovini bosanskih govora. Da li se prvo javio na severoistoku ili severozapadu, tj. da li između Drine i Bosne ili između Bosne i Vrbasa, vrlo je teško reći; meni je vjerovatnije da se pojavio prvo između Bosne i Vrbasa i počeo odmah energično širiti u svim pravcima.” (Belić 1958: 10)

kao i u krajevima zapadno od Neretve. Dokaze o postojanju svojevrsnog ikavskog manira u pisanoj tradiciji nalazimo u djelima alhamijado pjesnika (Kalajdžija 2013) i u djelima franjevačke bosanskohercegovačke književnosti (Kuna 1972: 13). Ikavizme čuvaju i brojni stihovi sačuvanih usmenih pjesama zabilježenih na širem bosanskohercegovačkome terenu. U ovakvom omjeru prisutnosti ikavizama u usmenoj i pisanoj bosanskohercegovačkoj tradiciji čini se sasvim opravdanim pitanje kako je moguće da na ijekavskome terenu egzistiraju ikavski refleksi jata koji se pritom čuvaju u usmenoj poeziji, a istovremeno predstavljaju manir alhamijado pjesništva i franjevačke bosanskohercegovačke književnosti². Pritom je malo vjerovatno da su u smislu preuzimanja ikavizama mogle utjecati jedna na drugu. Zajedničko im je to da su sve nastajale na tlu Bosne i Hercegovine pa se u vezi s tim može zaključiti da je ikavski manir očigledno bio odlika pisane i usmene bosanskohercegovačke tradicije.

Izrečeni stavovi nužno vode ka nizu pitanja od kojih su neka sljedeća: koliko su frekventni ikavizmi u usmenoj poeziji? mogu li se doista posmatrati isključivo kao stilske oznake? da li je očuvanje ikavizama u usmenoj tradiciji podstaknuto njihovim čuvanjem u pisanoj tradiciji ili je presudnu ulogu odigralo njihovo prisustvo u dijalektima? Sve su to pitanja koja ćemo pokušati rasvijetliti ovim radom, baveći se pritom ikavizmima ekscerpiranim iz Rukopisne zbirke³ zabilježene na tešanjškome terenu⁴.

2. Ikavizmi u usmenom pjesništvu

Ikavizmi u usmenoj književnosti dio su bosanskohercegovačkog manira koji se s ikavskog dijalekatskog terena kao stilska oznaka širi na preostali prostor (Kuna 1982: 12). Prihvatljivost ovakvoga tumačenja leži u ranije izraženim stavovima da se ikavizam najprije javio na terenu Bosne i Hercegovine, a onda se širio dalje, u Hrvatsku i Dalmaciju, prevashodno njihove čakavske dijelove. Svoju snagu ikavizam

2 „Kad se radi o pisanoj tradiciji Bosne, ikavizam je njezina tipična crta. Starobosanski jezik (da ga tako nazovemo) ikavski je; ikavizam je njegov pisani manir prema kojem se taj jezik (odnosno njegova pisana tradicija) prepoznaje (...) Ikavizam je kao pisani manir prevladavao i u onim ijekavskim sredinama (dijalekatski iskonski ijekavskim) kakvo je npr. Sarajevo. Radilo se, dakle, o jednom širem pisanom bosanskom maniru, vezanom sa tradicijom bosanske državnosti.” (Jahić 1999: 121)

3 Originalna zbirka Saliha Mešića zapravo nema naslov te smo za potrebe ovoga rada kreirali naslov Rukopisna zbirka.

4 Izvor za ekscerpiranje ikavizama bila je Rukopisna zbirka lirskih i epsko-lirskih pjesama zabilježenih na tešanjškome prostoru. Pjesme je bilježio Salih Mešić. Zbirka ima 314 pjesama, počinje rednim brojem 5 i završava rednim brojem 318, s tim da posljednja pjesma nije dovršena. Originalna Zbirka čuva se u Muzeju književnosti u Sarajevu.

čuva i danas u govorima zapadne Bosne i zapadno od Neretve⁵, a nije nepoznanica ni u standardnome bosanskom (hrvatskome ili srpskom) jeziku⁶.

Primjeri ekscerpirani iz našeg korpusa pokazali su da se ikavizam javlja neovisno o tome da li je riječ o dugom ili kratkom glasu jatu:

Kratki jat	Dugi jat
<i>Poletila dva bijela goluba</i> I padoše na dva bora zelena (R108 ⁷)	Kad Velići seku udavaše, Trista ovna kurban učiniše, Trista djece sunnet učiniše, Tri turbeta nova napraviše, Da im seka zdravo goru <i>prigje</i> , Zdravo <i>prigje</i> i u dvor unigje. (R203)
I ja ću se udavati Nek dušmanim srce puca <i>Priko</i> mora za Omera (R186)	Kad sam bila u majke djevojka Postila sam petke i četvrtke, I mubareć dane <i>ponediljke</i> (R215)
Srce, dušo, Čauševa Fato Moreš znati hoćeš <i>preboliti</i> . Odgovara čauševa Fata: Oči moje Ajanović Mujo Mogu znati neću <i>preboliti</i> . (R232)	Zaprosio Šećer Salihaga, <i>Lipu</i> Hanku, Nalić Alajbega. (R318)

2. 1. Kratki jat

Interesovanje za ikavski refleks jata pobuđuje činjenica da se kratki jat, uz druge oblike, vrlo često realizira kao *i*. Iz Rukopisne zbirke zabilježene u tešanjškome kraju ekscerpirano je 140 ikavizama, od kojih je 124 na mjestu kratkoga jata.

5 Belić ističe da se na jugoistoku bosanskohercegovačke teritorije razvijao refleks jata diftonškoga tipa *ie* koji se širio po starome Sandžaku, Humu i Trebinju, Dubrovniku i Zeti sa Bokom. Sve to stoga što je proces ikavske zamjene jata u drugim dijelovima Bosne već bio završen. (Belić 1958: 10).

6 Ako ništa, spomenimo ovdje oblike glagolskoga pridjeva radnog za muški rod kakvi su *volio*, *želio*, *molio*, *volio* i sl.

7 U zagradama se iznosi oznaka za izvor građe (R=Rukopisna zbirka) i redni broj pod kojim je pjesma zabilježena u Zbirci.



Razvrstani u grupe, ekscerpirani primjeri pokazuju da se ikavska zamjena kratkoga *jata* najčešće javlja u grupi *r + ě*, a stvorene su i grupe **bi**, **pi**, **vi**: *bio* (29, 58, 118); *trpit* (54); *dvima* (45, 182), *dvista* (135).

a) b + ě > bi:	<i>bio</i> (29, 58, 118);
b) d + ě > di:	<i>di</i> ⁹ (6, 24, 34, 39, 40, 56, 70, 136, 162, 171, 175, 184, 190, 197, 238, 247, 255, 313), <i>nigdi</i> (27, 30, 147, 239), <i>vidili</i> (30, 282), <i>vidila</i> (59, 180, 294), <i>nediljice</i> (74, 174), <i>nediljica</i> (81, 312), <i>viditi</i> (116, 154, 307), <i>divojaka</i> (135), <i>nedilje</i> (147), <i>digod</i> (150), <i>vidiče</i> (157), <i>nedilju</i> (174, 234), <i>nevidila</i> (249, 259, 312), <i>ovdi</i> (294);
c) l + ě > li:	<i>prebolit</i> (51, 232), <i>zabolila</i> (95, 167), <i>razboli</i> (98), <i>najvolila</i> (188), <i>naj volila</i> (241), <i>nalivena</i> (242);
d) n + ě > ni:	<i>nigovala</i> (200), <i>nigujući</i> (200), <i>kunijaše</i> (77);
e) t + ě > ti:	<i>poletilo</i> (31), <i>poletila</i> (108, 313), <i>uletiše</i> (138), <i>poletiše</i> (163), <i>izletila</i> (176), <i>pričerala</i> (303), <i>doletila</i> (307);
f) p+ ě > pi:	<i>trpit</i> (54);
g) r + ě > ri:	<i>ostarila</i> (15, 58, 59, 123, 190, 191, 234, 259, 312), <i>priko</i> (8, 25, 172, 186, 203, 303), <i>prigazih</i> (41), <i>prigledah</i> (41), <i>prid</i> (54, 61, 88, 98, 143, 181, 184, 208, 218, 258), <i>priplivaću</i> (54), <i>sriću</i> (55), <i>grihota</i> (62), <i>privari</i> (81, 93, 189, 193), <i>privario</i> (93, 200), <i>priljevaš</i> (119, 226), <i>privarila</i> (131), <i>pribjega</i> (142), <i>pribjegoše</i> (142), <i>sriće</i> (159), <i>prirežala</i> (183), <i>pridobroga</i> (186), <i>prileće</i> (194), <i>privisoke</i> (206), <i>prirezaše</i> (206), <i>pribijelu</i> (208), <i>pribijelo</i> (223), <i>priboljeti</i> (268), <i>prida</i> (278), <i>privari</i> (306), <i>privisoku</i> (312);
h) v+ ě > vi:	<i>dvima</i> (45, 182), <i>dvista</i> (135), <i>nevista</i> (255).

8 Ovaj prilog ekscerpiran je iz 18 pjesama, a javlja se ukupno 25 puta.

Uočljivo je da se ikavizmi javljaju u imenicama, glagolima, pridjevima, zamjenicama i prijedlozima. Ekscerpirani primjeri tipa *vidila*, *viditi*, *vidiče*, *nevidila* vjerovatno su posljedica djelovanja analogije u odnosu na *vidio* kada *jat* ispred *l* koje prelazi u *o* daje ikavski refleks, što prihvata i norma savremenoga bosanskog jezika.

Vrlo često se u pjesmama javlja prilog *di*: *Vjerna ljubo di je moja seka* (R6), *Di joj sjede do četiri sina* (R34), *Ja bi znala di bi cvala* (R40) i sl. U svojim analizama jezika književnoga djela Asim Peco iznosi da je prilog *di* karakterističan za pisce ikavce i za narodne govore ikavske Hercegovine (Peco 2007II: 141). U vezi s tim je i negirani oblik *nigdi* u stihovima: *U Alije nigdi ništa nejma* R27; *U te kule nigdi vrata nejma* R30 i sl. Budući da su pjesme bilježene na tešanjškome terenu, konkretnije u selu Hrvatinići, čini se relevantnim i podatak da je prilog potvrđen i u novijim dijalektološkim opisima za tešanjsko-maglajski kraj (Bulić 2009: 129-150). Ista istraživanja bilježe i upotrebu prijedloga *prid*, a potvrđen je kao vrlo frekventan i u analiziranom korpusu: *Prid nama je mutna voda* R54; *I prid njime tri hiljade vojske* R218; *Prid njih ljube izšetale* R181.

Usljed frekventnosti, ikavska varijanta prefiksa *pri-* doima se kao manir: *Priplivaću mutnu vodu* (54), *Priļveša se i tamo i amo* (119, 226), *Ostavte mi pribijelu kulu* (208) i sl. Ovaj prefiks se u Zbirci bilježi i kao *pre-* (*Popustiše prebijele ruke* R258; *i on ide prebijeloj kuli* R314). Nepostojanost ovog prefiksa u štokavskim i čakavskim govorima nagnala je Brozovića da ga ne uzima u obzir u svojim dijalektološkim opisima (Brozović 1963: 133)

Ijekavskočakavski (istočnobosanski) dijalekt je prepoznatljiv po ijekavsko-jekavskoj zamjeni staroga glasa *jata*. Očekivana jekavska zamjena kratkoga *jata* je izostala, iako je analizom ekscerpiranih stihova uočljivo da bi mogla zadovoljiti metričke zahtjeve:

- „Vjerna ljubo *di* je moja seka” (6)/Vjerna ljubo *gdje* je moja seka (aut⁹);
- „Pripade se *ostarila* majka” (15)/Prepade se *ostarjela* majka (aut.);
- „Po njoj pala *nediljicu* dana” (17)/Po njoj pala *nedjeljicu* dana (aut.).

Ikavizam, dakle, u naznačenim stihovima nije uvjetovan versifikacijskim odlikama. Ikavsku vrijednost kratkoga *jata* u primjerima tipa *biži*, *bižo*, *bižala* potvrdio je Vujičić (1985: 70-73) u istraživanjima za područja Medakovo, Bobare i Sivša (Tešanj).¹⁰

2. 2. Dugi jat

Dugi jat se nije često reflektirao kao ikavizam. Nešto je više primjera unutar broja *dva* kada se koristi u ženskom rodu te u odričnome obliku prezenta glagola *jesam*:

9 Primjeri osmišljeni za potrebe ovoga rada označeni su s (aut.).

10 Primjeri tipa *živit*, *prid*, *gõri* također su potvrđeni za Medakovo i Sivšu (Vujičić 1985: 70-73).

*Govorio Mujo Čelebija:
Hajd' otale mrka bugarkinjo,
Uzet' ću te za dvi pletenice (R135)*

*Sada meni moja Fata veli
Sad moj Mujo crne oči ljubi
Nisam Fato ti mi živa bila. (R58)*

I ovi su primjeri razvrstani s obzirom na grupu u kojoj se javlja ikavizam.

a) d + ě > di	<i>ponediljke</i> (215, 220);
b) n + ě > ni	<i>nisam</i> (52, 58, 117, 131, 195, 243);
c) v + ě > vi	<i>dvi</i> (13, 135, 182, 208, 244);
d) l + ě > li	<i>lipo</i> (184), <i>lipu</i> (318).

Odrični oblik prezenta glagola *jesam* standardiziran je oblik pa se i u savremenome bosanskome jeziku koristi u obliku *nisam*. Druge su forme dijalekatskoga karaktera. Neke specifičnosti koje se vezuju za ekscerpirane primjere odnose se na pridjev *lijepa* koji u ženskome rodu može imati ikavski oblik (*Lipu Hanku Nalić Alajbega* R318) ali u muškome rodu je isključivo *lijep* (*Jedna veli: Lijep ti je Osmo* R296) Ikavski oblik broja *dva* vrijedi za ženski rod: *I dvi nane ptice puzavice* R13; *Uzet ću te za dvi pletenice* R135; *Dvi djevojke stoje u budžaku* R182 i sl. Dijalektološki opisi potvrđuju taj oblik za tešanjški kraj (Vujičić 1985: 95-99).

2. 3. Miješanja različitih refleksa

Vrlo je indikativno da se ikavski refleks u Zbirci javlja samostalno samo u četiri kraće pjesme. Najkraća pjesma ima šest stihova (R20), a najduža osamnaest (R174). U svim drugim primjerima ikavizmi se miješaju s drugim oblicima. Posmatrana u cjelini, Rukopisna zbirka zapravo ukazuje na pojavu miješanja različitih refleksa starog glasa jata. Pritom se miješanje odnosi i na miješanje unutar Zbirke, ali i na miješanje različitih refleksa unutar jedne pjesme. Od ukupno 314 zabilježenih pjesama, u 109 se miješaju različiti refleksi.



Najčešće se u jednoj pjesmi mogu naći sva četiri refleksa:

*Falila se Alibegovica
Kako mene moj Alibeg voli
Kud god hoda za ruku me voda
Di god sjedi o meni besjedi
A kad pogje u novu čaršiju
On za preti po dvoru robinjam
Ne lupajte kalajli gjugumi
I ovijem šimšir kašikama
Da se moja ljuba ne probudi.¹¹ (R56)*

Prezentirani grafikon ukazuje na to da su najbrojnije one pjesme u kojim se miješaju ijekavski, jekavski ikavski refleks glasa jata. Ovakva slika odgovara onoj prezentiranoj u dosadašnjim dijalektološkim istraživanjima.

3. Ikavski refleksi u tešanjskim govorima

Za ikavizme se, zapravo, kaže da pripadaju novoštokavskome dijalektu i govore se u Bosni, zapadno od rijeke Bosne, Hercegovini, zapadno od Neretve, u Posavini, Dalmaciji i Istri, odnosno u krajevima u kojim se govori štokavski dijalekt (MEP 1959/1: 509). Dosadašnja dijalektološka istraživanja potvrdila su postojanje ikavizama i u tešanjskom kraju. Vujičić je za ovaj kraj utvrdio ijekavsko-jekavsku

11 Stihovi su autentično preneseni iz Rukopisne zbirke u kojoj također nema interpunkcijskih znakova. Glagol *zaprijetiti* zapisan je u obliku *za preti* te je tako prenesen i u ovaj rad. Suglasnik Đ bilježi se kao digraf (*pogje*).

zamjenu jata (Vujičić 1985), zaključujući da su refleksi kratkog jata dominantno jekavski, uz pojavu ekavizama i ikavizama. Novija, Bulićeva (2009: 129-150) istraživanja potvrdila su, uz brojnije primjere jekavske zamjene, i ekavsku i ikavsku zamjenu umjesto kratkoga jata. Zbog rasprostranjenosti ikavizama Jahić (1991: 70) je, ustanovivši tri tipa sevdalinki, zaključio da su ikavizmi prisutni u sva tri tipa¹².

U pogledu porijekla ikavizama u usmenoj poeziji ne treba zanemariti činjenicu da je ikavska zamjena jata bila prestižna u bosanskom srednjovjekovlju (Kalajdžija 2013: 54). Uz ovo, navodi se i da su ikavizmi u usmenoj poeziji u funkciji poetizama (Nakaš 2013: 113). Ikavizme u usmenoj lirici neki autori dovode u vezu s alhamijado književnim izrazom u vidu povezivanja poetskih ikavizama u usmenoj lirici s dijalekatskim područjem na kojem se javljaju alhamijado pjesme s ikavizmima, a to se područje određuje kao centralni zapadnoštokavski prostor (Kalajdžija 2013: 57). To znači da su ikavizmi svojevrsno opće mjesto u usmenoj lirici, posebno zato što se mogu dovesti u vezu sa starim zapadnoštokavskim dijalektom, ali i sa novoštokavskim govorima.

Imajući u vidu teren na kojem su pjesme zabilježene, zapisivača i kazivače, kao i činjenicu da u pjesmama dominira ijekavsko-jekavska zamjena, uz prisustvo jekavizama, ikavizama i ekavizama na mjestu kratkoga jata, može se kazati da analizirane pjesme uglavnom pripadaju središnjem, istočnobosanskome tipu. Shodno tome ikavizmi zabilježeni u njima odgovaraju onim koji se javljaju na prostoru istočnobosanskoga dijalekta.

4. ZAKLJUČAK

Nesumnjiv je značajan utjecaj govora tešanjškoga kraja na cjelokupne jezičke odlike analiziranih pjesama. Naime, Zbirka je zabilježena na prostoru Tešnja, a bilježio ju je službenik koji je živio i radio u tom kraju. Pjesme su mu kazivale osobe, mahom žene, s tešanjškoga kraja. Ikavizmi ekscerpirani iz usmenih pjesama imaju svoje uporište i u narodnim govorima na širem prostoru štokavskoga dijalekta. Iako se prisustvo ikavizama uglavnom vezuje za terene zapadne Bosne i zapadne Hercegovine, konsultirani dijalektološki opisi tešanjškoga kraja potvrdili su

12 „...sevdalinke koje svrstavamo u zapadni jezički tip u stvari nemaju ni u blizu dosljednu ikavsku zamjenu jata. Tu se radi o prisutnim ikavizmima, ali ikavizmima vidno narušenim ijekavskim refleksom. Taj refleks zrači i nameće se, najprije sa istočnih i južnijih terena, a biva unošen i zapisivačkim i redaktorskim intervencijama. Za središnji jezički tip konstatovali smo ijekavski refleks; on je dominirajući, ali će se katkad pjesmama toga tipa javiti i ikavizmi. Ovdje se radi o ikavizmima koji se na različite načine čuvaju u ijekavskom sistemskom okruženju, predstavljajući zapadnije dijalekatske fragmetne, ili u jeziku pjevača, ili u maniru zapisivača i intervencijama redaktora. Ako se ikavizam javi i u pjesmama našeg jugoistočnog jezičkog tipa, tada će se najčešće raditi o ikavizmu iz govora mostarskih Muslimana. To znači da pjesme svih triju jezičkih tipova znaju za ikavizme, u njima zastupljene u jednakoj mjeri.” (Jahić 1991: 70).

prisustvo ikavizama za pozicije kratkoga i dugoga jata. Vrijedi ipak naglasiti da se primjeri s ikavskim refleksom u analiziranom korpusu dominantno vezuju za reflekske kratkoga jata. Pritom, prisustvo ili odsustvo ikavizama ne utječe na versifikacijske odlike analiziranih stihova. Također, budući da se mogu javiti na bilo kojem dijelu dijalekatskoga prostora, ikavizme u usmenoj poeziji potrebno je tretirati kao dio poetskog manira.

Literatura:

- Brozović, Dalibor (1963), O problemu ijekavskoščakavskog (istočnobosanskog) dijalekta, *Hrvatski dijalektološki zbornik*, br. 2, Zagreb, str. 119-208.
- Bulić, Refik (2009), *Iz bosanske dijalektologije*, Printcom, Tuzla.
- Bulić, Refik (2013), *Ekavsko-jekavski govori tešanjško-maglajškoga kraja*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj.
- Efendić, Nirha (2015), *Bošnjačka usmena lirika: kulturnohistorijski okviri geneze i poetička obilježja*, Slavistički komitet, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Jahić, Dževad (1991), *Jezik bosanskih Muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2004), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.
- Kalajdžija, Alen (2013), *Refleksi jata u bosanskom alhamijado pjesništvu: ikavski poetski manir*, Institut za jezik, Sarajevo.
- Nakaš, Lejla (2005), Jezički izraz usmenog stvaralaštva Bošnjaka, *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu, Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, str. 107-130.
- Vujičić, Dragomir (1985), Fonetske osobine, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knjiga V, Institut za jezik i književnosti, Institut za jezik, Sarajevo, str. 13-170.

Adresa autora Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
edna.klimentic@untz.ba

IKAVISMS IN THE TESANJ AREA SONG COLLECTION

Summary

The paper deals with the analysis of ikavisms in oral songs. Ikavisms are divided by the fact that they represent a short or long *jat* voice reflex. The paper brings the conclusion that the ikavisms in the short *jat* voice are dominant, and also attempts to determine whether these ikavisms are indigenous trait of the speeches in Tesanj area because they are recorded there, and also whether they are a poetic features conditioned by verse characteristics. The source of research are oral songs from Manuscript that is recorder in Tesanj area.

Key words: *jat* reflexes, ikavism, oral songs, speeches of Tesanj

UDK: 811.163.4*3'373.21(497.6)''04/14''
81'373.21

Originalni naučni rad / Original scientific paper

Indira ŠABIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

TIPOLOŠKO-STRUKTURALNA ANALIZA TOPONIMA U SREDNJOVJEKOVNOJ BOSNI

U radu će se nastojati doći do sustavnijih informacija srednjovjekovnoga bosanskog toponomastikona, odnosno nastojat će se analizirati i definirati specifičnosti geografskih imena srednjovjekovne Bosne. Stim u vezi, ova toponomastička analiza treba doprinijeti boljem poznavanju drugih (staro)bosanskih jezičkih segmenata, ali i historijskih tvorbenih postupaka, odnosno fonetike, morfologije i drugih disciplina. Cilj je istraživački potencijal usmjeriti ka sistematičnijem analiziranju toponomastikona, odnosno ka prikupljanju i publiciranju (staro)bosanskoga toponomastičkog rječnika, baze rječnički uobličjenih podataka o svim toponimima (u širem smislu riječi), koji su egzistirali na terenu srednjovjekovne Bosne, a posvjedočeni su u tekstovima medijevalnih bosanskih spomenika. Rezultati mogu poslužiti i za opise drugih, korpusu vremenski bliskih ali i poznijih korpusa, kao i za rekonstrukciju općeslavenskih tvorbenih obrazaca i općeslavenskih semantičkih dekodiranja.

Ključne riječi: toponimi, antroponimijski toponimi, toponimijske sraslice, toponimijske složenice, toponimijske sintagme, prefiksi

Uvod

U nauci je odavno ustanovljeno da postoji bitna veza između ličnih imena i različitih pojava u historiji narodā. Nadijevanje, odnosno postupak i način imenovanja, razlikuje se od društva do društva, pa običaji često postaju predmetom proučavanja

lingvisti i antropologa. Tako je ustanovljeno da toponimija pruža dragocjene podatke o različitim utjecajima društvene, vjerske i kulturne klime pojedinih društava kao i o utjecajima koje su imale različite društvene skupine u odnosu jednih spram drugih. Na tlu srednjovjekovne Bosne, od dolaska Slavena do dolaska Osmanlija, mnogo je naroda, kultura, običaja i vjera prošlo i ostavilo pored materijalnoga i jezičko blago za sobom, pa se s tim u vezi, mogu ustanoviti toponimijski sadržaji koji svjedoče upravo stjecište različitih utjecaja etničkih skupina, jezika, kultura, vjerovanja, različitih oblika društvenih organizacija, kako potvrđuju etnološko-arheološka istraživanja pojedinih geografskih područja te etimološka ispitivanja ličnih imena. S tim u vezi, geografska imena su, pored ostaloga onimijskog atestiranog materijala, najobjektivniji svjedoci jezika, historijskih, kulturnih i socioloških zbivanja u srednjovjekovnoj Bosni.

Za razliku od imenâ u većini drugih onomastičkih kategorija, imena u toponimiji nastaju spontano, u pravilu tokom dužega razdoblja. Budući da nije moguće precizno odrediti trenutak u kojem riječi, pomoću kojih je moguće razlikovati referente u prostoru, postaju toponimima odnosno prestaju biti apelativi, nije moguće odrediti ni granicu između skupine riječi koje jesu toponimi i onih koje to još uvijek nisu, odnosno između onih koje više nemaju značenje i onih koje ga još uvijek imaju. Toponimizacija je dakle proces, i to takav koji započinje prvim spomenom riječi u svrhu orijentacije u prostoru i završava se, nakon niza mogućih međufaza, njezinom potpunom desemantizacijom i svođenjem na semantički nebrojiv oblik pojedinačnosti (Jurić 2010: 135; Peti 1999; Frančić 2005).

Napuštanjem, koje uzrokuje nestajanje, iščezavaju ojkonimi, koje je nadalje moguće (katkad) pratiti u imenima voda, pustoši, grobalja, ucrtane u historijskim kartama, u katastarskim zemljišnicama ili u arhivskim spisima. Nazivi geografskih imena, odnosno toponima na europskim kartama, javljaju se od XVIII stoljeća. Također je, tokom historije brojnim toponimima mijenjano ime, a uzrok nestajanja imena nekoga toponima moguće je pratiti i s preoblikovanjem toponima koje uglavnom biva podređeno političkim razlozima, odnosno do takvoga preimenovanja uglavnom dolazi kada samo preimenovanje postane politički smislenim. Međutim, neki toponimi ipak bilježe kontinuum postojanja još od srednjega vijeka do danas. Primjerice, u staroj *Hlivanjskoj županiji* bilo je mnogo sela, koja su sve do sada sačuvala svoja imena. U ispravi kralja Ostoje od 8. decembra 1400. godine spominju se ova sela: *Dobro* (sada Dobra), *Kablić* (sada Kablić Veliki i Mali), *Liščane* (sada Ustani), *Lučnice* (sada Ljusnić), *Miši* (i sada Miši), *Orbrusi* (sada Orguš), *Rujane* (sada Rujani Gornji i Donji), *Sankovići* (sada Sajkovići), *Smrče* (sada Smričani), *Trebići* (sada Tribić), *Vrazerani* (sada Varšerale), *Zagoreče* (sada Zagoričani) i *Zavod* (sada Zavodani). Od tih izbrojenih sela dvanaest ih je održalo svoja imena, makar u ponešto promijenjenome obliku, ako su uopće dobro zapisana. Tako se selo Sajkovići i onda zvalo Sajkovići, a zapisano je krivo Sankovići, jer se u ćirilskoj azbuci *i* i *n* lako zamjenjuju. (Klaić 1962: 23) Međutim, riječ je samo o nepouzdanome čitanju ćirilčnih izvora kod modernih čitalaca, ako je Klaićeva pretpostavka o pravome

imenu toponima uopće tačna, jer Sajko je sasvim neuobičajen antroponim za srednji vijek na terenu Bosne. Dakle, selo Sankovići današnje je selo Sankovići kod Livna, i u ovoj analizi toponima povjerenje se poklanja izvoru.

Definirani korpus tekstova

Rad se temelji na toponomastičkoj analizi srednjovjekovnih bosanskih administrativnih tekstova, inskribiranih stećaka i notarskih knjiga iz Arhiva u Dubrovniku, koji su nastajali u razdoblju od XI do XVI stoljeća, odnosno u periodu od pojave pismenosti na slavenskom idiomu do sloma Bosanskoga kraljevstva. Na definiranom korpusu, iz administrativno-pravnih tekstova, odnosno unutar datacije kao strukturnoga dijela javne isprave koji sadrži mjesto i vrijeme sklapanja pravnoga čina, s epigrafa na kojima je nerijetko isticana *plemenita baština*, mjesto iz kojega pokojnik potječe, na kojem je živio ili stekao slavu, te iz zapisnika notarijata na kojima se specificiraju osobe, navodeći njihovi osobni podaci (ime, prezime i mjesto obitavanja), moguće je pronaći obilje podataka iz domene srednjovjekovne bosanske toponomastike.

Toponimijski sistem u srednjovjekovnoj Bosni

Pojedini srednjovjekovni bosanski toponimi (geografska imena, imena naseljenih ili nenaseljenih mjesta) stoljećima sve do danas uspjeli su istrajati u svome srednjovjekovnome obliku i na taj način ostvariti vlastitu konvencionaliziranost, opću prepoznatljivost i prihvaćenost, dok je značajan broj toponima podlegao leksičkom i/ili strukturnom metamorfozisu usljed uglavnom političkih razloga, smjene okupatora i sl.

S brojnim migracijama koje su bile karakteristične za srednji vijek, iščezla su iz upotrebe i nestala mnoga imena naseljenih ili nenaseljenih mjesta, jer su strukturne i značenjske veze postajale vremenom slabije razumljive i slabije prepoznatljive. Tako mnogi toponimi postaju s etimološkog gledišta nejasni, a sa strukturalnog gledišta neizvedeni. Neke od njih moguće je prepoznati u imenima voda, rudina, grobalja i sl., a najčešće ih je moguće naći ucrtane u historijskim kartama, zapisane u katastarskim zemljišnicama, historijskim spisima, u eshatokolu odnosno dataciji unutar povelja i epigrafa. Toponim je u času nastanka značenjski i tvorbeno razumljiv, odnosno ima odlike semantičke prozirnosti, strukturalne slivenosti, jasno produciranu društvenu zadatost - motiv imenovanja, i jezički izraz - strukturu imena. A preko strukture i motivike, u imenima je moguće otkriti:

1. uzroke mijena, etnička i jezička preslojavanja, preslikavanja i prožimanja;
2. moduse življenja na imenovanome prostoru jer toponimom se izražava odnos prema imenovanom objektu i privrženost tlu na kojem i od kojeg se živi;
3. jezičku stvarnost fosiliziranu u imenskim oblicima.

Srednjovjekovni bosanski toponimi, odnosno njihove tvorbene strukture, rezultat su pridruživanja značajnog broja topoleksema i topoformanata. U nastavku rada će se nastojati iz tvorbene strukture srednjovjekovnih bosanskih toponima definirati tvorbeni model kao jezička kategorija u srednjovjekovnoj fazi razvoja bosanskoga jezika i u dominantnoj zapadnoj štokavštini, kao prvobitnoj starodijalekatskoj osnovi bosanskoga jezika. Tvorbeni model dobiven iz tvorbene strukture toponima jezička je kategorija, određena i omeđena vremenom i prostorom dijalekatskoga (ili interdijalekatskoga) areala na kojem nastaje toponim. (Šrámek 1972: 55-75) Jezičke i izvanjezičke spoznaje koje su sadržane u imenima, bit će klasifikacijski analizirane, i to:

1. proučavanjem načina pridruživanja tvorbenih morfema koji oblikuju sadržajni model imena, preko imenskih struktura, tipološko-strukturalnom klasifikacijom;
2. proučavanjem motiva koji su u srednjovjekovnoj Bosni bili poticajna nužnost, klasifikacijom sadržajnih modela preko odgovora na pitanja: šta imenovati? (Polje), kakvo je to polje? (Dugo), gdje je lokalitet? (Podstinja, Podgora, Podgradi, Zabukovje), čiji je lokalitet? (Pomničino, Brsečevo); ko naseljava lokalitet? (Sajkovići, Tribići).

Imenske strukture toponima vremenom sve više karakterizira samostalnost, uvriježenost i ustaljenost. To je posljedica sve veće povezanosti imena s objektom koji imenuje. Odvija se desematizacija morfema u imenu. Gubljenjem leksičkog značenja tvorbeni morfemi postaju dijelovi tvorbenih struktura imena. Strukturiranje imena ovisi o izboru leksičkog i tvorbenog morfema koji međusobno stupaju u odnos. (Šimunović 1979: 219)

S obzirom na tipologiju srednjovjekovne bosanske toponime moguće je svrstati u dvije skupine:

1. Toponimi koji imenuju geografske objekte;
2. Toponimi koji imenuju ljude na određenom objektu.

Kako bi se uočile zakonitosti tipičnoga u tvorbi geografskih imena, u narednom dijelu nastojat će se popisati imenski elementi unutar sistema i utvrditi pravila po kojima se ti elementi vezuju u toponimima. Radi preciznije identifikacije geografskih objekata u tvorbi će se prikazati leksičke osnove i pridruženi afiksi i atributivni dodaci.

Toponimi koji imenuju geografske objekte

Ova skupina deskriptivnih jednočlanih imena motivisana je izgledom i opisom reljefnih karakteristika geografskih objekata. Izravno od geografskih termina nastali su toponimi:

Obod: I rotvogđih i ustanovitiĥ župu Konavli i grđ Sokoľ i Vitalinu i Captatĥ i *Obodĥ* (P.86, 93)

A tei nam dukate daše za našĥ dielĥ Konavli, *Oboda* i *Captata* (P.80)

I kda godĕ budu gospodovati i obidati višerećenĕmĥ gradomĥ Sokoloľmĥ i rećenomĥ drugomĥ proo župe Konavli s *Obodomĥ* i sĥ *Captatomĥ* (P.73)

Dumno: kneza Ostoĕ Priboeviĥ i z brĥtiomĥ ot *Domnĥ* (P.14)

Pisaņ na *Dumnĕ* na dvadesetĕi dnĥ msca novebra lĕta rožastva Hrĥstova (P.53)

županĥ Vlĥkĥmirĥ Semĥkoviĥ skazuje namĥ kako za reĥnoga kralia

Tvrĥtka izĥbiše se Koliane na *Dľmni* i uĥiniše meiu sobomĥ (P.47)

Dabra: A se leži Bogdanĥ Hateljeviĥ, Radiĥa voievode sluga, u dobri ĥasĥ rodih se u *Dabrĕ*. (Zb.2: 93)

A se leži Ivanĥ Mrĥĥ[i]ĥ. U *Dobru* prĕbiĥ ov[i] kami postavih i ostaviĥ. (Zb.3: 150)

Vrh: Se est pokoište Obrada Hr[ž]iĥiĥa, i dobrĕ (dobro) ži[h] (živih) i na siemĥ svĕtu i l[e]že n[a] svoiei zemli plemenitoi na *Vrĥhu* mĕ. (Zb.4: 285)

Kako je geografskih objekata ĥija obiljeŹja provociraju metaforiĥko ime više od prikladnih imenskih metafora, imena se strukturaliziraju dodavanjem pridjeva kao imenskih sastavnica koji pri tome mogu izraŹavati:

a) karakteristike: visoko, bijelo, kameno i sl.:

Visoko: Na *Visokomĥ* se poboliĥ na *Dubokome* me dľnĥ doide. (Zb.4: 245)

Bĕla: dasmo mu i zapisasmo u Lašĥvi naša tri sela u ime selo Tribušu sĥ v simi pravimi meĕmi, drugo selo Lurĥnicu sĥ vsimi pravimi meĕmi, tretie selo *Bĕlu* sĥ vsimi pravimi meĕmi, reĥenomu veovodi. (P.26)

Vran: i selo *Batunĥ* i selo *Plitnane* i selo *Batarĥ* i selo *Vranu* i selo Šĥabĥnicu (P.97)

Slano: a na ime siĕ i siĕ sela narĥvo Kurilo, Osaľnikĥ, Lubaacĥ, Gromaĥa, Orašaacĥ, Trĥsteno, Mrĥĥevo, Vrĥseĥevo, Mravinacĥ, Duľgo, Maľkove i druge Maľkove, *Slaano*, Trĥnova, Podĥgora, Ĉerkuĥe... (P.55)

Tvrđi: i selo *Bolesavacĥ* i selo *Tvrđi* s pravimi meĕmi i kotari (P.97)

Novi: drugu sluŹbu uĥini kada biše sĥ raški uzelĥ *Novi* moi gradĥ (P.15)

b) veliĥinu: veliko/malo, dugo/široko, duboko i sl.:

Dugo: a na ime siĕ i siĕ sela narĥvo Kurilo, Osaľnikĥ, Lubaacĥ, Gromaĥa, Orašaacĥ, Trĥsteno, Mrĥĥevo, Vrĥseĥevo, Mravinacĥ, *Duľgo*, Maľkove i druge Maľkove (P.55)

Duboko: Na *Visokomĥ* se poboliĥ na *Dubokome* me dľnĥ doide. (Zb.4: 245)

Distinktivnu funkciju imaju pluralni likovi gdje se pluralizacijom naziva stvara proprizjalizacija imena, oznaĥujuĥi ili jedan objekt, ili udvojeni objekt, ili nekoliko lokaliteta:

Luke: od Dlamoča po Vitoraiu a ot Lužьсь do Rъčeve a ot *Luke* po zlamenie (P.20)
Plêvê: voevoda Vlъkьсь vêrъno posluži i za negovu vêrъnu službu daъь mu gradъ u
Plêvê u ime Sokolъ sъ vъsomъ Plêvomъ ot mee do mee (P.20)

Jezeri: pisano na *Ezeri* miseca frebara na deveti na desete danъ litъ gospodnihъ
(P.107)

Toponimi koji imenuju ljude na određenom objektu

U skupinu izvedenih toponima ulaze imena nastala izostavljanjem toponomastičke imenice, u kojima ulogu posvojnog, pripadničkog elementa preuzima pridjev tvoren od ličnoga imena. Takvi toponimi se nazivaju *antroponimijskim* ili *nomina antroponymica*, i njima se, dakle, izražava odnos čovjeka prema geografskom objektu, ili ističe vlasnost osobe ili kolektiva. S obzirom na postanak, antroponimijski toponimi su uglavnom jednočlani odnosno izvedeni su od posvojnih pridjeva (najčešći sufixi su *-ov/-ev*). Iako je za pretpostaviti da je većina oblika bila dvočlana, u ovakvim toponimima geografski ili gospodarski termin je otpao, a preostao je samo prvi član koji označava posjednika nekoga područja koje mu pripada po nekoj osnovi ili po tome što je on tu boravio ili stekao slavu pa je po njemu mjesto prepoznatljivo i poznato.

- a. pridjevi od ličnoga imena tvoreni sufixima: *-Ø*: *Milodraž* (a pisano na Milodraži na lita požstva Hгъstova **•č•u•k•a•** miseca avgusta P.76); *-ov/-ev*: *Tanorovo* (A se leži Vlatko Branьković s Tanorova Zb.2: 84), *Rakovac* (i selo Rakovacъ s pravimi meъmi i kotari P.97), *Brsečevo*, *Mrčevo* (a na ime siê sela narъvo Kirilo, Osalъnikъ, Lubaač, Gromača, Orašaacъ, Trъsteno, Mrъčevo, Brъsečevo, Mravinacъ P.54).
- b. pridjevi od općih imenica tvoreni sufixsom: *-sk-*: *Kučevsko* (Si crkvъ banъ Kulinъ zida eg[da pl] jeni Kučevъsko Zagorie Zb.4: 254)

U posljednjem primjeru osnova je posredno posvjedočena patronimikom, ali je etimološki nejasna pa se može pomišljati na prasl. **kučь* = lit. *Kaukys* u značenju *ptica bukavac*, od korijena koji je u lit. *kaukti*, *kykati*, *kykavica* (usp. Fraenkel 1962-1965: 230), ili na radnu imenicu od primarnog glagola **kuti* u značenju *kovati* (češ. *kouti*, polj. *kuć*), lit. *kauti* u značenju *udarati* ili *ubijati*, izvedenu sufixsom **-čь* na isti način kao **kova-čь* od **kovati*, **bi-čь* od **biti*. Dakle, radi se o rodovskom nadimku *Kučev(s)ci* u pretpostavljenome značenju *Kučevi ljudi, potomci*.

Strukturalni ogled toponima

Bilo da toponimi imenuju geografski objekt ili osobu koja je u vezi s tim objektom, u njihovoj strukturi se mogu utvrditi tvorbeni elementi, odnosno sadržaji njihovih tvorbenih struktura, pa s tim u vezi, razlikuju se:

1. jednočlani (neizvedeni i izvedeni) toponimi,
2. dvočlani toponimi i
3. toponimijske sintagme.

Jednočlani neizvedeni toponimi

Jednočlani neizvedeni toponimi, neafiksalni toponimi ili toponomastički apelativi bez ikakvih dopuna, nastali su leksičko-semantičkim načinom tvorbe, što u domeni derivacije ne ulazi u tvorbu riječi u užem smislu. Tu se radi o promjeni značenja riječi bez prelaska u drugu vrstu riječi, odnosno osnovna imenica toponima, koja je motiv imenovanja, prelazi iz apelativnog polja gdje je imala funkciju označavanja u onomastičko polje gdje dobiva funkciju imenovanja. (Šimunović 1979: 223) U prestrukturiranju odnosa jezički znak > onomastički znak može postojati faza na vremenskoj osi kada su ove dvije jezičke kategorije u homonimijskom odnosu. Homonimijski odnosi te vrste uspostavljaju se najuočljivije na razini apelativa. Površinski se ponašaju kao istoznačnice zato što apelativ, kao središnja semantička kategorija, ima velike mogućnosti i označavanja objekta i njegova imenovanja. Istoznačnost apelativa određenoga jezičkog idioma i toponima vezanoga uz njega je prozračnija što je toponim novijega postanja. Izgubivši vezu s leksemom od kojega je nastao u nekim novim jezičkim ili govornim situacijama, toponim, oslobođen semantičke apelativne obilježnosti, počinje funkcionisati kao samostalan znak u onomastičkom korpusu. To je, dakle, put onimizacije apelativa na dijahronoj osi. (Barac-Grum 1990: 9) Kod jednočlanih neizvedenih toponima leksički sadržaj se ostvaruje izravnim vezivanjem apelativa uz geografski objekt, u onomastički sadržaj, pri čemu nastalo ime identificira objekat i izdvaja ga iz vrste srodnih objekata.

U skupini jednočlanih neizvedenih toponima topoformanti mogu biti -Ø Vran (P.97), Obod (P.73, 80, 82, 86, 89, 93), dočeci -a Dabra (Zb.2: 93; 3: 150), Suha (P.18), -o Dumno (P.14, 47, 53), Visoko (Zb.4: 245), -e Luke (P.20), Polje (P.71), i pri tvorbi imaju funkciju gramatičkih morfema.

Jednočlani neizvedeni toponimi mogu se javiti u oblicima jednine ili množine. Dvojaki oblici nemaju gramatičko svojstvo broja, već leksičke vrijednosti zasebnih jedinica. Primjerice *Vrh* i *Vrši*, *Hum* i *Humci*, nose zasebne toponomastičke sadržaje i označavaju zasebna naselja. Toponimi imenuju izravno objekte i dolaze uvijek samostalno u nominativu. Prema tome oblici Čaplji (P.97) ili Jezeri (P.107), nastali su konverzijom, odnosno kategorijalnom pretvorbom kao načinom tvorbe, pri čemu su promijenili gramatičke kategorije roda i broja, promjenom u sklonidbenom obrascu pri čemu se ponašaju kao nominativni oblici, dakle, gramatički morfem im određuje gramatičku kategoriju roda, broja i padeža. Te su pojave rezultat gubljenja leksičkoga značenja u toponimima i njihova izravna vezivanja uz geografski objekt. Zbog toga se gramatički rod toponima prilagođuje rodu apelativa koji taj objekt označava, i to restituiranjem najfrekventnijeg padeža (koji u komunikacijskoj praksi najčešće nije nominativ) za službu nominativa.

Jednočlani izvedeni toponimi

Ovi se toponimi odlikuju morfološkim načinom tvorbe. Za razliku od morfološkog postupka u gramatičkim kategorijama, u kojima se mijenja samo oblik istog imena, morfološkom tvorbom nastaju nova imena. U tvorbenoj strukturi imena prepoznatljivi su produktivni i neproduktivni elementi (produktivni u doba nastanka imena) koji nose mjesno, topografsko značenje (ako su imena nastala od apelativa) ili posvojno, pripadničko značenje (ako su imena nastala od antroponima: ličnih imena, prezimena, nadimaka). (Šimunović 1979: 226)

Toponimi izvedeni sufiksalsnom tvorbom

Najveći je broj izvedenih toponima, pri čijoj tvorbi najčešće sudjeluju sljedeći sufiksi:

-ica/-ice/-ici: dolazi na imeničke osnove i univerbizacijom na pridjevske osnove. Tvoreni ovim sufiskom toponimi su mogli označavati mjesto gdje se nalazi ili se nalazilo to što je izraženo toponomastičkom osnovom (Rječica, Banjice, Trnovica), ili mjesto koje ima značajke izražene toponomastičkom osnovom (Sridica, Bistrice). Dakle, dolazi u dvije zadane funkcije:

- a) supstantivira adjektive tvoreći toponime sa značenjem mjesta gdje se nalazi ili se nalazilo to što je označeno osnovom;
- b) služi za razlikovanje bliskih lokaliteta čija imena imaju istu toponomastičku svrhu i pri tome mogu nositi značajku deminutivnosti.

Sridica: i selo *Sridica* i selo Чаракъ i selo Нръбчани (P.97)

Toponice: selo *Toponice* s pravimi meêmi (P.97)

Trnovica: a ti rečeni Lisacъ Imotica i *Trъnovica* estъ od dostoêniê i od Kotara rečenoga primorъê selъ i zemlъ (P.61)

Banjice: i peći Baničke sa selomъ *Banicami* s pravimi meêmi (P.97)

Na sies vêrê dasva knezu Vlъkoslavu dvê žurê u Dêdinu u *Banice* i Vръbanu i dva grada Klučъ i Kotorъ (P.12)

Banice Vlъkoslavićemъ kupio s k(o)tarom (P.15)

Bistrice: Utihêrčičъ z Grebacъ, Cvitimirъ izъ Kabličъ, Voimъ z *Bistrice* (P.59)

Gvoznica: selo Šcábъnisu i selo Gvoznicu i drugu *Gvoznicu* i selo Cripovъ Potokъ (P.97)

Ričica: Vъ ime božie se leži Radovanъ Pribilov[ićъ] na svoioi zemli na [pl]emenitoi [n]a *Rêčici* (Zb.4: 242)

Kozica: i selo *Kozicu* s pravimi meêmi (P.85)

Stjenice: drъži u zemlъnicê dvê celê Lipъnicu i *Stênice* (P.18)

Slipance: i selo *Slipance* s pravimi meêmi (P.97)

Lipovici: u ime igъ bezъ izma *Lipovici* bezъ izma Rudinice (P.18)

Srebrenica: *Srebrenica* (Deb. Not. 12. G. XI. 1400-23. XI. 1405)

Nozdrvce: darovasmo našimъ novimъdobrovolnimъ daromъ selo Vlasine i *Nozdrvce* (P.107)

Prisutnost deminutivnih likova ne začuđuje, kada se zna da je čestotna upotreba deminutivnih oblika vrlo karakteristična slavenska osobina, svojstvena štokavskim govorima. Deminutivni oblici se pri tome tumače kao utjecaji romanskih i grčkih jezika te jezika ilirskih i tračkih plemena, jezika koji su predstavljali prve jezičke supstrate na području Bosne i Huma.

-ac: dolazi na imeničke ili pridjevske osnove u tri zadane funkcije:

- a. izražavanja nominalizacije ili poimeničenja, odnosno supstantivizacije u toponimima zoonimne i fitonimne motivacije:

Mravinac: a na ime siê i siê sela нарѣво Kurilo, Osaљникъ, Lubaačъ, Gromača, Orašaacъ, Trъsteno, Mрѣčevo, Bрѣsečevo, *Mravinacъ*, Dulъgo, Maљkove i druge Maљkove (P.55)

Lipovac: i selo *Lipovacъ*, i selo drugi Lipovacъ s pravim meêmi i kotari (P.97)

- b. izražavanja deminutivnosti ili razlikovanja objekata s istom toponomastičkom osnovom:

Prozračac: A se leži knezъ Komlênovičъ na svoi plemenitoi na *Prozračcu* (Zb.1: 11, 12)

- c. izražavanja posvojnosti, pripadnosti. Izražavanje te funkcije uvjetovano je odnosom prema osnovi u kojoj je antroponim ili apelativ s idejom vlasnosti:

Bobovac: pisano pod Bobovcemъ od rođva sina Bžizi lêtъ •čtoe• lêto msc̄sc̄a pervara (P.22)

Pisano u našemъ gradu u *Bobovci* sedъmi dъmъ miseca ferъvara (P.23)

Pisa protobistarъ Restoe na lita rožъstva Hsvasva •čuna• lito msca dečemъbra •ii• danъ u našemъ stonomъ mstumstu u *Bobovcu* (P.103)

Boljesavac: i selo *Bolesavacъ* i selo Tvгъdi s pravimi meêmi i kotari (P.97)

Popovac: i selo Gradišća i selo *Popovacъ* i selo Mačakъ (P.97)

Rakovac: i selo *Rakovacъ* s pravimi meêmi i kotari (P.97)

Riljevac: i selo *Rilevacъ* i Tetumio i poda nъ varoš (P.97)

-ik: dodaje se imeničkoj ili pridjevskom osnovi, označavajući mjesto karakteristično onim što je sadržano u toponomastičkoj osnovi:

Srebrenik: a to ie pisano podъ gradomъ podъ *Srѣbrъnikomъ* (P.17)

Vrbovik: Skorovoi z *Vrъbovika* (P.59)

-ina: dodaje se imeničnim osnovama a označava mjesto s karakteristikama sadržanim u toponomastičkoj osnovi:

Vrhovina: do *Vr̃hovine* nego tvoega pr̃voga bilo i sade tvoie (P.59)

Dramešina: A se leži Božičko Banovićъ na svoiei zemli na plemenitoi i [n]a
Drame[ši]ni (Zb.4: 248)

Ledina: Se leži Bolъko na svoiei zemli na plemenitoi na *Ledini* (Zb.4: 309)

Polovina: Legoh n[a] *Polovinu*. (Zb.3: 150)

-išće: dodaje se imeničnim osnovama a označava mjesto gdje se nalazi ili se nalazilo ono što je izraženo toponomastičkom osnovom (uporedi s *bug. spadù uę*, *češ. hradište, polj. grodziszczce, rus. ukr. gopodù uę*):

Gradišće: i selo *Gradišća* i selo *Popovacъ* i selo *Mačakъ* (P.97)

-nji /-nja (**ънь*): sufiks vezan s deskriptivnim sufiksom *-inъ*, a služi za iskazivanje opozicije u parovima kao *gornji – donji, bliži – krajnji*, s mogućim proširenjem *srednji* (dasma imъ i darovasmo našimъ novimъ dobrovolnimъ daromъ selo Vlasine done i gorne P.107), i podrazumijeva povezivanje dva ili više istoimenih prostorno povezanih objekata:

Donji kraj: mii Stefanъ Dabiša po milosti gda boga kralъ Sr̃blem Bosni Pr̃emorêiu
Нл̃мъsci zemli *Dol̃nimъ kraemъ* (P.47)

odъ *Donihъ krai* Vladisavъ Dubravčićъ sъ bratiomъ (P.59)

Donja gora: dasmo i darovasmo u vik i vikoma bez porečenê knezu vlastelemъ i vsoi
općini grada Dubrovnika sъ milostiu i sъ utvrđenemъ polъ župe Konavli i
Vъitalinu i *Dolnu goru* vъse (P.71)

koi je gradъ bio u dr̃žanie nama s Pavlom na poli i po župe Konavli s
Obodom i Captatomъ i s onêмъ što ie Pavlovo bilo u *Donoi gori* i u Vitalini
(P.73)

Diskurs o *locusu* (položaju, smještaju) naselja u odnosu na svoju neposrednu i širu okolinu (engl. *location analysis*), zatim odnos prema drugim naseljima unutar jedne prostorne mreže, i raspored umreženih naselja (engl. *spatial networks and patterns*), predstavljaju neke od temeljnih elemenata u istraživanju naselja (engl. *urban studies*, njem. *Stadtgeschichte*). (Mrgić 2012: 285)

Toponimi izvedeni prefiksalsnom tvorbom

Prefiksi se ne formaliziraju kao sufiski i značajno bolje čuvaju značenje u toponimijskoj tvorbi. Dakle, oni nisu samo dio strukture toponima, već su nositelji značenja koje imaju kao prijedlozi, odnosno oni određuju prostorni odnos objekta i vrše lokalizacijsku funkciju. U ekscerpiranim toponimima srednjovjekovne Bosne, koji su izvedeni prefiksalsnom tvorbom, kao prototipno značenje prijedloga definira se prostorno značenje. Ta se pretpostavka oslanja na tzv. lokalističku hipotezu koja u svojoj srži tvrdi da su prostorna značenja temelj sve semantike (Bortone 2010:

48). Prefiksalni toponimi se produciraju kategorijalnom preobrazbom odnosno supstantivizacijom iz prijedložno-padežnih konstrukcija (uglavnom prijedlog + akuzativ), pri čemu dolazi do promjene nekih od gramatičkih kategorija i do preobrazbe u nominativni oblik:

pod + ključ > Podključ
pod + stinje > Podstinje
pod + gradi > Podgradi

Prijedlozi u ovakvim toponimijskim tipovima svoju sintaksičku funkciju zamjenjuju značenjem prostornog odnosa, koji se očituje u toponimijskim tvorbenim strukturama, pri čemu su: *Podgora, Zagora, Zabrdā*, imenovani izravno poprijalizacijom apelativne sintagme, a *Podključ, Podvisoki, Podsokol, Podrinje* posredno prema značajnijim ojkonimima ili hidronimima kao toponomastičkoj imenici koja ima ulogu toponomastičkog orijentira (*Ključ, Visoko, Sokol, Drina*). Toponimi izvedeni na ovaj način mogu se analizirati i sa stajališta jezika prostora, pri tome su ključni pojmovi: *orijentir* ili *referencijalna tačka* prema kojoj se vrednuje položaj i *determinator lokalizacije* ili *lokalizator* koji je najčešće prijedlog, kojim se uspostavlja odnos prema *orijentiru*. U njihovoj sintezi očituje se *jezička slika prostora*. Prijedlozi su u toponimima vrlo česta pojava jer se kod toponima ne misli na sadržaj, već na mjesto koje označavaju. Tom se vezom tačno određuje položaj geografskoga objekta. Takvi su toponimi vrlo bliski apelativima i katkad je teško odrediti radi li se o apelativu ili toponimu. U konstrukcijama toponima s prijedlogom gotovo da nema novih stvaranja. Postojećemu se toponimu dodaje prijedlog, čime se dobiva novo ime, novi oblik za novoga referenta. Taj se uobičajeni postupak vezuje s jezičkom sviješću koja teži jezičkoj ekonomiji na svim jezičkim razinama. Za novoga je referenta prirodnije oblikovati ime od već postojećega (dodavanjem prijedloga, prefikasa, sufikasa), nego stvoriti potpuno novo ime.

Srednjovjekovni bosanski toponimi prefiskalne tvorbe javljaju se s ovim prefiksima:

pod-: označava objekat koji se nalazi u donjem dijelu ili posve ispod mjesta izraženoga toponomastičkom osnovom, primjerice označava mjesto u podnožju brda na okrajcima polja – Podbrijeg, na isti način nastaju i ostali primjeri:

Podgora: Slaano, Трънова, *Podьgora*, Čepikuće (P.54)

Podgradi: pisanъ na Bišči u *Podьgradyē* (P.27)

I selo Podьgradie s pravimi meēmi i kotari (P.97)

Podključ: i zapisasmo timii našimъ otvorenimъ listomъ podъ naše velike visuće obistrane pečati gradъ Ključъ i što imъ e bilo u drъžaniu i varošъ *Podьklučъ* s pravimi meēmi (P.97)

Podstinje: vsakomu plemenitou človiku kie u Bosni da potvrđihъ tu zmlu imeniemъ banice s pečiu *Poctine* (P.15)

I selo Lazariće i selo *Poctinъe* (P.97)

Podvisoki: pisa se u *Podvisokomъ* miseca avgusta šesti na deste danъ u petakъ (P.74)

Podrinje: mi Stefanъ Dabiša po milosti gda boga kralъ Srъblem, Bosni, Prêmorêiu, Hlъmъsci zemli, Dolъnimъ kraemъ... *Podinъiu...* (P.47)

Milostiu božiiomъ mi gnъ Štefanъ Tomašъ kralъ Srъblemъ, Bosni, Primoriu, Humъsci zemli, Donimъ kraemъ, Usori, Soli, *Podrinъiu* (P.103)

Podsoko: *Podsoko* 1447. (Deb. Not. 14. 11. II, 1926-19. X. 1447)

Podkonjic: *Podkonjic* 1473. (Div. Canc. 48., fol. 122, 22. V. 1434)

Grad u bosaničnim ili *castrum* u latinskim izvorima XIV stoljeća, koji se odnose na srednjovjekovnu Bosnu, isključivo označavaju tvrđavu, sjedište vladara i feudalaca. Podgrađa koja su se formirala ispod srednjovjekovnih bosanskih gradova u XIV stoljeću, a zatim i u XV stoljeću, u latinskim izvorima se označuju s prefiksom *sub* ili *sotto* uz ime grada (*sub Višegrad*, *sub Jelez*, *sub Dobrun*, *sub Boraz*, itd). Uporedo s razvojem naselja, javlja se potreba da se naselje ispod grada i terminološki razlikuje od grada tvrđave. Na taj način dolazi do spajanja prefiksa *pod-*, s imenom grada. Prvo iz izvora poznato područje čije je ime izvedeno na istaknutim prefikslnim načinom tvorbe, i to već 1382. godine, jeste Podvisoki. Naime, Žore Bokšić kupuje *in Podvisochi* robinju iz Usore. (Dinić 1978: 105) U XV stoljeću ovi lokalni, domaći nazivi prodiru mnogo više u latinske dubrovačke izvore: Podobrun (1426), Podvišegrad (1427), Podborač (1434), Podsoko (1447), Podblagaj (1447), Podvratar (1452), Podmičevac (1459) i Podkonjic (1473). (Kovačević-Kojić 1978: 136)

za-: izražava prostorno značenje, suprotno značenju koje oblikuje prijedlog *pred*, pa se prijedlogom *za-* označava objekt koji je lociran sa stražnje, nalične strane područja izraženog toponomastičkomom osnovom, odnosno prijedlog koji pored položaja objekta pokazuje i odakle je lokalitet imenovan, npr.:

Zablato: daiu base vidinie vsakomu kako po navodu zla človika postavihъ pri(d) Stonomъ na *Zablatku* carinu (P.69)

Zaborah: u moih dvorih u *Zaborah* a pisa raško diaкъ (P.38)

Zabrđa: i Prêdisavъ izъ Važeracъ i Ugrêhъ izъ *Zabrъđiia* (P.59)

Zabukovje: Lišćane, *Zabukovne*, Sankoviće, Mlъnêne (P.59)

Zagorje: i to su onai sela prъvo u Bistrêci odъ tretine tretina u *Zagorêčahъ* (P.59)

Zagorja: županъ Krъkъša i sъ bratiomъ ot *Zagoriê* (P.11)

Kneza Dkъgošъ Zorinović sa brъtiomъ ot *Zagoriê* (P.14)

Zaguljani: selo *Zagulani* i selo Ripišta (P.97)

Zahodi: selo *Zahodi* s pravimi meêmi (P.85)

Zavodi: odъ *Zavoda* do Vrъhovine pristoî gradu Bistričkomu (P.59)

Završi: u *Zavrъši* takoe porotnici da su i Bošnaninu (P.16)

vrh-: prijedlog *vrh-* izveden od imenice *vrh*, izražava objekt koji se nalazi u gornjem, višem dijelu mjesta izaženog toponomastičkom osnovom, npr.

Vrhdo: i selo *Vr̃h̃do* s pravimi mečami (P.85)

Vrhovina: od̃ korena ničiere ino niie Hlivno i grad̃ Bostrêčki od̃ Zavoda počanše do *Vr̃hovine* (P.59)

Vrsinje: u baštinu i za baštinu i za plemenito viku vikoma nim̃ i nih̃ poslidnim̃ *Vr̃sine* sve po kotaru sa ṽsimi seli i zaseoci (P.103)

prije-: izražava objekt koji se nalazi s prednje strane područja označenoga toponomastičkom osnovom, iz smjera odakle je potekao proces imenovanja, odnosno prijedlog koji pored položaja objekta pokazuje i odakle je lokalitet imenovan, npr.

Prijepolje: *Prijepolje* 1423. (Div. Canc. 42. Fol. 178. 3. IX. 1423)

Sva se specifičnija značenja prijedloga *pod*, *prije* i *za*, na predodžbenoj razini, izravno ili neizravno, mogu povezati s pretpostavljenim supershematičnim predodžbenim shemama nazvanim SMJEŠTENOST S GORNE, DONJE, PREDNJE i STRAŽNJE STRANE, odnosno svim konkretnim upotrebnim ostvarenjima prijedloga *pod*, *prije* i *za* uz toponomastičku osnovu. Pri tome, inherentan je neki od aspekata supershematičnih značenja koja je, u skladu s nazivljem u literaturi, moguće nazvati sublokalnošću, supralokalnošću, predlokalnošću i postlokalnošću. U skladu s dosadašnjim nazivljem, naziv bi mogao biti oblokalnost (prema latinskom *ob* u značenju *ispred*, *za*).

Višečlani toponimi

Geografska imena s dva ili više leksičkih morfema ponašaju se kao sintagme od kojih jedan član, takozvani član identifikacije (obično imenica: apelativ, toponim ili antroponim), ima funkciju identifikacije objekta, a drugi član (obično atribut) diferencijacije toga objekta. (Šimunović 1979: 230) Poredak sastavnica u višečlanome imenu ustaljen je, fiksiran i djeluje kao jedinstvo tvorbenih elemenata. Višečlana imena, za razliku od izvedenih, karakterizira sintaksički determinativni odnos. Tvore se uglavnom postupcima srastanja i slaganja, prema čemu ih je moguće razvrstati na *toponime sraslice* i *toponime složenice*, i pri tome razlikovati prema načinu njihova postanka, odnosno dijelovi toponimijskih sraslica se mogu i odvojeno pisati, pri tome čak i obrnuti njihov redosljed, dok se dijelovi toponima složenica ne mogu odijeliti, jer glase nešto drugačije nego u dvočlanom pojmu.

- a. toponimijske sraslice koje nastaju sraštanjem dvaju (ili više) korijenskih morfema, odnosno osnova riječi u jedinstvenu toponomastičku sintagmu, pri čemu zadržavaju u cijelosti svoju morfološku strukturu:

Vrhdo: Vrhdo: i selo *Vr̃h̃h̃doo* s pravimi mečami (P.85)

Vrhbosna: [Apost]oli Petri *Verbo[sanie]* non potest ponere pv... (Zb.4: 208)

Vranduk: pisanъ u *Vranduku* msca aogusta (P.97)

Pisan va lêta gdna •čumf• lêto mêseca gr̃vava •g• danъ na *Vranduku* (P.98)

- b. toponimijske složenice koji nastaju slaganjem dviju riječi između kojih se obično nalazi interfiks:

Međuriječje: na *Međurêč̃iu* podъ Samoborom (P.108)

Samobor: na *Međurêč̃iu* podъ *Samoborom* (P.108)

Suhodol: Kozalъ do *Suhodola* i Rapta o(t) mee do mee (P.15)

Višečlane toponimijske sintagme

Osnovni vid oznaka u slavenskoj toponimiji bile su dvočlane atributske sintagme sastavljene od topografskoga termina i pridjeva ili padežne dopune koja ih bliže određuje. One su zatim težile svođenju na jednu riječ – *univerbizaciji*, koja se, po pravilu, vršila odbacivanjem apelativnoga člana, uz čuvanje atributivnoga u neizmjenjenome obliku (*asufiksalna univerbizacija*) ili proširenoga sufiksom (*sufiksalna univerbizacija*). Primjerice, *Bijela Selišta* > *Bijela* > *Bjelice*.

U toponomastici je kraće ime prikladnije i poželjnije za obavljanje onomastičke funkcije, u svrsi jezičke ekonomije. Neki su autori onomastičkih radova zaključili kako dužina toponimijskoga oblika ovisi o važnosti referenta. Drugim riječima, manje važni referenti imaju dvočlana, pa i višečlana imena. (Skračić 2003-2004: 433-448)

Međutim u praksi se nerijetko javljaju i višečlane toponimijske sintagme. S determinantom se najčešće pojavljuju u kombinaciji:

- a. prisvojni pridjev + objekt: *Kučevsko Zagorje* (Zb.4: 245), *Hlivanjska Vrhovina* (P.59)
- b. opisni pridjev + objekt: *Bijela Selišta* (P.61), *Dragi Družac* (P.97)
- c. lokativni determinant + objekt: *Donja gora* (P.71), *Donji kraj* (P.61)
- d. prisvojni pridjev + lokativni determinant: *Pomničino Gornje* i *Donje* (P.15), *Cripov potok* (P.97)

U prethodnim toponimima atributivni dodatak ima deskriptivnu funkciju s obzirom na imenovani objekt (*Dobro-*, *Bijela-*, *Sveta-*, *Dragi-*) ili označavaju položaj objekta (*Donja-*), ili administrativnu pripadnost (*Kučevsko-*).

Zaključak

Srednjovjekovna Bosna je imala razvijenu shemu imenovanja zemljopisnih objekata, kako naseljenih tako i nenaseljenih mjesta, u mnoštvu motivacionih oblika i u raznorodnosti tvorbenih postupaka. Značajan broj ekscerpiranih toponima,

stoljećima sve do danas, uspjeli su istrajati u svome srednjovjekovnome obliku i na taj način ostvariti vlastitu konvencionaliziranost, opću prepoznatljivost i prihvaćenost, dok je značajan broj toponima podlegao leksičkoj i/ili strukturalnoj preobrazbi, pa su njihove strukturalne i značenjske veze postajale vremenom slabije razumljive i slabije prepoznatljive. S tim u vezi, mnogi su toponimi postali s etimološkoga gledišta nejasni, a sa strukturalnoga gledišta neizvedeni.

Izvori

Administrativno-pravni tekstovi

- Dizdar, Mehmedalija Mak (1969), *Stari bosanski tekstovi*, Svjetlost, Sarajevo
Kovačević-Kojić, Desanka (1978), *Gradska naselja srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Sarajevo
Kuna, Herta (1974), *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, knj. I, Svjetlost, Sarajevo
Nakaš, Lejla (2011), *Konkordancijski rječnik ćirilskih povelja srednjovjekovne Bosne*, Društvo za proučavanje srednjovjekovne bosanske historije, Sarajevo
Popis administrativno-pravnih tekstova i njihove kratice
- P.1. Povelja bana Kulina 1189.
P.2. Ninoslav, Bosnae magnus banus prije 1232.
P.3. Humski knez Andrej Dubrovniku prije 1235.
P.4. Ninoslav, veliki ban bosanski 1240.
P.5. Matthaueus Ninoslav, Bosnae magnus banus 22. mart 1240.
P.6. Povelja humskog kneza Andreja Dubrovniku 1247-1249.
P.7. Matheus Stephanus, Bosnae magnus banus 1249.
P.8. Pismo kneza Črnomira Dubrovniku 1252-1254.
P.9. Povelja humskog župana Radoslava Dubrovniku 22. maj 1254.
P.10. 22. maj 1254. humski župan Radoslav
P.11. Stjepan Kotromanić oko 1322.
P.12. Stjepan Kotromanić oko 1323.
P.13. Jelisaveta, supruga bana Stjepana, kćerka srpskog kralja Dragutina oko 1323.
P.14. Stjepan Kotromanić oko 1326. godine
P.15. Stjepan Kotromanić oko 1331.
P.16. Ugovor bosanskoga bana Stjepana Kotromanića s Dubrovčanima 23. oktobar 1332.
P.17. Ban Stjepan Kotromanić 15. mart 1333. u Srebreniku
P.18. Knez Vladislav, kneginja Jelena, ban Tvrtko i brat njegov Vuk knezu Vlatku 1353.
P.19. Tvrtko Kotromanić godine 1357.
P.20. Ban Tvrtko Kotromanić 11. august 1366. pod Prozorom u Rami

- P.21. Tvrtko Kotromanić 1. juni 1367.
P.22. Tvrtko Kotromanić 9. februar 1375. pod Bobovcem
P.23. Tvrtko Kotromanić 7. februar 1376.
P.24. Tvrtko I Kotromanić 1377-1385.
P.25. Tvrtko I Kotromanić 10. april 1378.
P.26. Tvrtko Kotromanić 12. mart 1380. na Moštru
P.27. Tvrtko Kotromanić 2. decembar 1382.
P.28. Tvrtko Kotromanić 2. decembar 1382.
P.29. Kralj Tvrtko I 4. mart 1387.
P.30. Kralj Tvrtko I 28. septembar 1388.
P.31. Kralj Tvrtko I 25. novembar 1388.
P.32. Kralj Tvrtko I maj 1389.
P.33. Kralj Tvrtko I 19. maj 1389.
P.34. Kralj Tvrtko 12. juni 1389.
P.35. Župan Milten i Ružir prije oktobar 1335.
P.36. Župan Sanko prije 1391.
P.37. Radič Sanković 15. april 1391.
P.38. Radič Sanković 15. maj 1391.
P.39. Kralj Dabiša 6. mart 1392. na Ceceni
P.40. Kralj Dabiša 17. juli 1392.
P.41. Kralj Dabiša 17. juli 1392. na Čihovićima
P.42. Kralj Dabiša 21. august 1392.
P.43. Kralj Dabiša 18. februar 1393.
P.44. Kralj Dabiša oktobar 1393.
P.45. Kralj Dabiša prije 15. oktobar 1393.
P.46. Kralj Dabiša 26. april 1395.
P.47. Kralj Dabiša 17. maj 1395.
P.48. Elena, udova kralja Dabiše 13. maj 1397. u Sutisci
P.49. Elena 22. maj 1397.
P.50. Elena 15. novembar 1397. na Moštru
P.51. Elena 9. mart 1398.
P.52. Elena april 1398.
P.53. Kralj Stefan Ostoja 20. novembar 1398.
P.54. Kralj Stefan Ostoja 15. januar 1399.
P.55. Kralj Ostoja 15. januar 1399. na Usori u Lišnici
P.56. Kralj Stefan Ostoja 5. februar 1399. u Sutisci
P.57. Bosanska kraljica Jelena Gruba 5. mart 1399.
P.58. Vojvoda Radič Sanković i župan Bjelijak 25. august 1399.
P.59. Kralj Ostoja 8. decembar 1400.
P.60. Hrvoje Vukčić Hrvatinić, veliki vojvoda bosanski i herceg splitski 15. januar 1404.
P.61. Stefan Tvrtko Tvrtković 24. juni 1405.

- P.62. Kralj Ostoja 4. decembar 1409.
P.63. Vojvoda Sandalj banici Anki 4. mart 1410.
P.64. Vojvoda Sandalj Dubrovniku 19. oktobar 1413.
P.65. Kralj Ostoja 20. novembar 1414.
P.66. Kralj Ostoja 28. oktobar 1416.
P.67. Kralj Ostoja decembar 1416.
P.68. Kralj Ostoja 1418.
P.69. Knez Grgur Vukosalić 6. juli 1418.
P.70. Kralj Stjepan Ostojić 5. mart 1419.
P.71. Sandalj Hranić, veliki vojvoda bosanski 14. juni 1419.
P.72. Kralj Stjepan Ostojić 4. decembar 1419.
P.73. Sandalj Hranić 30. juni 1420.
P.74. Kralj Stefan Tvrtko Tvrtković 16. august 1420.
P.75. Vojvoda Radosav Pavlović 24. april 1421.
P.76. Stefan Tvrtko Tvrtković 18. august 1421.
P.77. Radosav Pavlović 7. april 1423.
P.78. Sandalj, veliki vojvoda bosanski 1. novembar 1423.
P.79. Sandalj bosanski vojvoda 27. decembar 1423.
P.80. Radosav Pavlović 31. decembar 1427.
P.81. Knez Tvrtko Borovinić 14. mart 1430. pismo Dubrovačkoj općini
P.82. Radosav Pavlović 25. oktobar 1432.
P.83. Kralj Tvrtko II Tvrtković 2. mart 1433.
P.84. Vojvoda Radosav Pavlović 25. mart 1433.
P.85. Juraj Vojsalić, sinovac Hrvoja Vukčića, 12. august 1434.
P.86. Veliki vojvoda Stjepan Kosača, sin Vukca Hranića 10. oktobar 1435.
P.87. Veliki vojvoda Radosav Pavlović, 31. januar 1437.
P.88. Kralj Tvrtko II 26. mart 1438.
P.89. Radosav Pavlović januar 1439.
P.90. Radosav Pavlović, supruga Todora i sin Ivaniš 19. august 1439. u Borču
P.91. Herceg Stjepan Kosača 7. maj 1440.
P.92. Radosav Pavlović 10. april 1441.
P.93. Vojvoda Ivaniš, sin Radosava Pavlovića 29. septembar 1442.
P.94. Veliki vojvoda Stjepan Kosača, sin Vukca Hranića 1. april 1443.
P.95. Stefan Tvrtko Tvrtković 22. juni 1443.
P.96. Tomaš Ostojić 3. septembar 1444.
P.97. Tomaš Ostojić 22. august 1446.
P.98. Kralj Tomaš 3. februar 1449.
P.99. Herceg Stjepan Kosača 5. juli 1450.1
P.100. Herceg Stjepan Kosača 5. juli 1450.2
P.101. Vladisav Hercegović oko 1450.
P.102. Vladisav Hercegović 15. august 1451. u Drinaljevu
P.103. Kralj Tomaš Ostojić 18. decembar 1451.

- P.104. Herceg Stjepan Kosača 19. juli 1453.1 (oproštaj sinu)
P.105. Herceg Stjepan Kosača 19. juli 1453.2 (oproštaj supruzi Jeleni i vlastelinima)
P.106. Herceg Stjepan Kosača 10. april 1454.
P.107. Kralj Tomaš 19. februar 1459.
P.108. Herceg Stjepan Kosača 13. oktobar 1461.
P.109. Kralj Stjepan Tomašević 23. novembar 1461.
P.110. Stjepan Tomašević 25. novembar 1461.1
P.111. Stjepan Tomašević 25. novembar 1461.2
P.112. Stjepan Tomašević 25. novembar 1461.3
P.113. Stjepan Tomašević 25. novembar 1461.4
P.114. Herceg Stjepan Kosača 3. februar 1464.
P.115. Herceg Stjepan Kosača 17. septembar 1465.
P.116. Vojvoda Vladisav Hercegović 13. oktobar 1465.
P.117. Herceg Stjepan Kosača 5. decembar 1465.
P.118. Knez Vlatko Popović 1. januar 1466.
P.119. Herceg Stjepan Kosača iza 3. februar 1466.
P.120. Knez Žarko humski (Žarko chlmensis) 26. maj 1466.
P.121. Herceg Vlatko iza 1466. 122. Hercežica Cecilija 28. maj 1467.
P.123. Herceg Balša 1467-1470.
P.124. Veliki vojvoda Vladisav Hercegović 17. juni 1469.
P.125. Herceg Vlatko 26. januar 1470.
P.126. Herceg Vlatko 26. juli 1470.a
P.127. Herceg Vlatko 26. juli 1470.b
P.128. Alibeg Vlahović, sin kneza Ivana Vlahovića 26. juli 1470.
P.129. Herceg Vladislav 27. oktobar 1487.
P.130. Žarko, Tadija i Juraj humski (braća Vlatkovići) prije 25. mart 1493.

Epigrafski izvori

- Babić, Mirko, Gordana, Tomović (2004), *Starosrpski natpisi iz Bijeljine*, Istorijski institut, Mešovita građa, *Miscellanea*, Nova serija knj. 22, Beograd, 82–104.
Bešlagić, Šefik (1971), *Stećci i njihova umjetnost*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo
Zb.I–IV – Vego, Marko (1962-1970), *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, knj. I–IV, Izdanja Zemaljskoga muzeja, Sarajevo

Literatura

- Barac-Grum, Vida (1990), Gorskokotarski toponimijski sustavi u usporedbi sa sjevernoprivlaskima, *Rasprave ZJ*, sv. 16., 5-13.
- Bortone, Pietro (2010), *Greek Prepositions: From Antiquity to the Present*, Oxford, Oxford University Press
- Dinić, Mihailo (1978), *Srpske zemlje u srednjem veku*, Beograd.
- Fraenkel, E. Fraenkel (1962–1965), *Litauisches etymologisches Wörterbuch I–II*, Göttingen
- Frančić, Anđela (2005), Značenje imena. U: Semantika prirodnog jezika i metajezik semantike. Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb – Split, 235–241.
- Jurić, Ante (2010), Specifični toponimijski leksik (na primjeru sjevernodalmatinske obalno otočne toponimije), *FOC 19*, Zagreb
- Klaić, Bratoljub (1962), *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zora, Zagreb Mrgić 2012
- Peti, M. 1999. O tzv. sadržaju imena. *Folia onomastica Croatica*, 8, 97–122.
- Skračić, V., (2003-2004), Nazivi vjetrova i strana svijeta u jadranskoj toponimiji, *Folia onomastica croatica*, 12-13, Zagreb, str: 433-448
- Šrámek, R. (1972), Zum Begriff „Model“ und „Sistem“ in der Toponomastik, *ONOMA*, XVII, 55-75.
- Šimunović, Petar (1979), Tipološko-strukturalni ogled istarske otkonimije, *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Vol.4-5, br. 1. 219-230.

Adresa autora

Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
indirasmajlovic@yahoo.com

TYOLOGICAL-STRUCTURAL ANALYSIS OF TOPONYMS IN THE MEDIEVAL BOSNIA

Summary

This paper is intended to obtain a more detailed information about the medieval Bosnian toponyms with the purpose to contribute to the development of the national toponymy by directing its research potential to a more systematic analysis of toponomastics. More precisely, this will be done through the collecting and publishing of an (old) Bosnian toponomastic dictionary and an all inclusive toponyms dictionary database (in a broader sense of the word). The mentioned materials existed at the territory of the medieval Bosnia, as it is witnessed through some medieval Bosnian monuments. Two issues concerning toponyms are addressed: toponyms naming geographical objects and toponyms naming people on certain objects, and toponyms' structure (one-part toponyms, two-part toponyms and toponymical phrases).

This work will examine, given the established and analyzed forms of toponyms, is it possible to conclude that medieval Bosnia had a developed naming scheme for geographical objects, meaning that her populations are rich in diversity of shaping and formulating but also motivational naming, which proves to be an extremely cultural and linguistic treasure. The names reflect the customs and culture of medieval Bosnia, her turbulent history, acceptance, changing and keeping of religion, pervasion of many languages, but also keeping the Slavic noun formula in the domain formation and semantics, and in this regard, they represent a confluence of linguistic, philological, cultural, historical, anthropological, ethnological and theological treasures.

Key words: toponymy, antroponymic toponyms, toponimical blends, toponymical compounds, toponymical phrases, prefixes

Adela JAŠAREVIĆ

Osnovna škola „Sapna“ u Sapni

ZAMJENA JATA U TUZLANSKOM GOVORU PREMA POPUNJENIM KVESTIONARIMA „PITANJA O GOVORU PROSTOG NARODA“ IZ 1897. GODINE

U ovom radu daju se osnovne značajke vezane za zamjenu starog glasa *jat* prema podacima iz osam upitnika „Pitanja o govoru prostog naroda“ iz 1897. godine. Potvrđeno je da je dugi *jat* alternirao u *ije*, a kratki u *je*, *e* i *i*. Iako su prisutni i određeni ekavizmi i ikavizmi, oni nisu dovoljno frekventni da bi se smatrali istaknutom osobinom te je potvrđeno da je zamjena *jata* u tuzlanskom govoru prema popunjenim upitnicima bila dominantno ijekavska.

Ključne riječi: istočnobosanski dijalekt, tuzlanski govor, jezička analiza, zamjena *jata*

1. O tuzlanskom govoru s kraja devetnaestog stoljeća nalazimo podatke u popunjenim kvestionarima iz ankete *Pitanja o govoru prostog naroda* Zemaljskog muzeja u Sarajevu. U Tuzli je 1897. godine popunjeno osam kvestionara, a uglavnom su ih popunjavali tuzlanski učitelji.¹ Prvi dijalektološki kvestionar na južnoslavenskim prostorima omogućio je da se sakupi građa o bosanskohercegovačkim govorima i to prikupljanjem odgovora na sto pedeset pitanja koja su sadržana u kvestionaru.

„Popunjeno je 229 kvestionara za razne dijelove Bosne i Hercegovine“², koji se čuvaju u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Osam kvestionara popunjeno je za područje

1 Jedan tuzlanski kvestionar objavio je Refik Bulić u časopisu *Bosanski jezik* u tekstu *Popunjeni tuzlanski upitnici „Pitanja o govoru prostog naroda“ iz 1897. godine*. V. Bulić 2015: 113–138.

2 Bulić, Refik (2009), *Iz bosanske dijalektologije*, doo PrintCom, Tuzla, str. 15.

Tuzle (Bulić 2015: 113–138). Ovi kvestionari značajni su za opis tuzlanskog govora s kraja devetnaestog stoljeća i pružaju uvid u istaknute osobine ovoga govora.³

Kvestionari koji su popunjeni na tuzlanskom području imaju sljedeće oznake:

1. FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14569/1973;
2. FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14570/1973;
3. FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14571/1973;
4. FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14572/1973;
5. FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14573/1973;
6. FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14574/1973;
7. FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14575/1973;
8. FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14576/1973.⁴

2. Zamjena *jata* u govoru Tuzle na kraju devetnaestog stoljeća uglavnom je ijekavska. Ijekavsku zamjenu *jata* na tuzlanskom području potvrdio je i Refik Bulić u više radova.⁵ Postoji i nekoliko primjera ekavske i ikavske zamjene, međutim ti su primjeri brojno neznatni. Karakteristični primjeri zabilježeni u ovom govoru odnose se i na dugi i na kratki *jat*, s tim što za kratki *jat* imamo više kategorija, pa samim tim i više specifičnosti.

3 Oni su značajni i za opis drugih bosanskohercegovačkih govora. O zamjeni *jata* prema ovim kvestionarima iz 1897. godine pisali su Refik Bulić i Elmedina Alić - Bulić, Refik (2004), *Ekavska zamjena dugog jata u govorima Tešnja i Maglaja prema popunjenim kvestionarima „Pitanja o govoru prostoga naroda“ iz 1897. godine*, Pismo, 2, Sarajevo, god. VII, br. 1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, str. 11–31 i Alić, Elmedina (2012), *Govor Travnika krajem XIX stoljeća*, Bosanskohercegovački slavistički kongres I, Zbornik radova, knj. I, Slavistički komitet Bosne i Hercegovine, Sarajevo, str. 147–152).

4 Prema: R. Bulić, *Popunjeni tuzlanski upitnici „Pitanja o govoru prostog naroda“ iz 1897. godine*, Bosanski jezik 12, 113–138. V. Bulić 2015: 113–138.

5 I Arhaičniji govori u gornjem toku Spreče: živinički kraj (Bulić 2014: 67) dominantno su ijekavski. Ijekavizam za tuzlansko područje potvrđen je i u radovima: Bulić, Refik (2003), *Pitanje ikavskog supstrata u govorima tuzlanskoga kraja*, Književni jezik, 21/1, Sarajevo, str. 40–52; Bulić, Refik (2003), *Ikavizmi u govorima Tuzlanskoga kraja*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, 4, Tuzla, str. 264–105; Bulić, Refik (2002), *Pitanje ikavizama u ranim pisanim spomenicima s tuzlanskog područja*, Hercegovina, Mostar, str. 159–173, Bulić, Refik (2010), *Zamjena dugog jata u govoru naselja Repnik kod Banovića*, Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona i Općina Banovići, Tuzla – Banovići, str. 117-120; Bulić, Refik (2009), *Zamjena dugog jata u govoru Bošnjaka Srebrenice*, Književni jezik, 23/1, Institut za jezik, Sarajevo, str. 65–70; Bulić, Refik (2010), *Zamjena dugog jata u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskoga kraja*, Pismo, god. VII, br. 1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, str. 11–31.

2.1. Refleksi dugog *jata*

Umjesto *jata* u dugim slogovima javlja se alternanta *ije*. To potvrđuju zabilježeni primjeri iz upitnika:

dijete (U₁, U₂, U₃, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈),
mlijeko (Ū₁, Ū₂, Ū₃, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈),
rijeka (U₁, Ū₂, Ū₃, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈),
sijeno (U₁, U₂, Ū₃, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈),
vrijeme (Ū₁, Ū₂, Ū₃, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈),
lijep (U₁, U₂, Ū₃, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈),
slijep (Ū₁, Ū₂, Ū₃, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈),
dijeliti (U₁, Ū₂, Ū₃, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈),
kolijevka (U₂, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈),
cijena (U₁, U₂, Ū₃, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈),
nijesam (Ū₁, Ū₂, Ū₃, Ū₄, Ū₅, Ū₆, Ū₇, Ū₈).⁶

Kada je u pitanju izgovor dugog *jata*, Brabec navodi sljedeće „Gotovo se nikako ne može čuti izgovor dugoga *jata* kako se inače označuje (nego: lievi, sviet, mlieko i sl.)“ (Brabec 1954: 174).

Pored ovih oblika, zabilježeni su i oblici zamjene *jata* alternantom *i*, pa tako se negdje naporedo javljaju i primjeri:

dite (U₈),
mliko (U₈),
rika (U₈),
sino (U₈),
vrime (U₈),
lip (U₈),
slip (U₈),
dilit (U₈),
kolivka (U₈),
cina (U₈),
nisam (U₁, U₂, U₃, U₈).

Međutim, ovakvi slučajevi nisu tako česti i iako se navode ti primjeri koji svjedoče o ikavizmu, ikavska zamjena *jata* nije bila dominantna na ovom području. O tome govori i R. Bulić u radu *Pitanje ikavskog supstrata u govorima tuzlanskog kraja*, analizirajući spomenike i dokumente navodi sljedeće:

„Dugo vremena se u južnoslavenskoj dijalektologiji smatralo da je u predmigracionom periodu, u području između rijeka Bosne i Drine, bila ikavska zamjena *jata*. Ova teza zasnovana je na činjenici da su ikavske

6 Refleks dugog *jata* potvrđen je u odgovorima na pitanje broj 1 u upitnicima.

forme zabilježene u nekim pisanim dokumentima iz predturskog i ranog turskog perioda. No, ovdje analizirani spomenici ne mogu biti pouzdan dokaz za ikavski supstrat u govorima tuzlanskog područja, a zaključak o prijašnjem ikavizmu ne mogu potvrditi ni malobrojni toponimi s *jatom* sačuvani u tuzlanskom kraju.“ (Bulić 2002: 159)

2.2. Refleksi kratkog *jata*

Kratki *jat* u ovim govorima reflektovao se u: *je*, *e*, *i*.

Primjeri su potvrđeni u kvestionarima u pitanjima broj 2 i 5:

a) *ě* > *je* u primjerima:

vjera (U₁, U₂, U₃, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈),
bježati (U₁, U₂, U₃, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈),
pjevati (U₁, U₂, U₃, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈),
mjera (U₁, U₂, U₃, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈),
vjetar (U₁, U₂, U₃, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈),
njegovati (U₂, U₃, U₅, U₆, U₇, U₈),
gdje (U₅, U₆, U₇, U₈),
ljepota (U₁, U₂, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈),
sjeme (U₁, U₂, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈),
djeca (U₁, U₂, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈).

b) *ě* > *i* u primjerima:

vira (U₈),
bižati (U₈),
pivati (U₈),
mira (U₈),
vitari (U₈),
nigovati (U₈),
gdi (U₈),
lipota (U₈),
sime (U₈),
dica (U₈),
priboļjeti ranu (U₁ U₈),
priteći neprijatelja (U₁ U₈),
privaliti put (U₁, U₈).

c) *ě* > *e* u primjerima:

zenica (U₁, U₂, U₃, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈),
ceriti (U₁, U₃, U₆, U₇, U₈), *obe* (U₇, U₈),
ozlediti (U₇, U₈).

Zamjenički i priloški oblici u sekvenci $n + \check{e}$ imaju ekavsku i jekavsku zamjenu jata To potvrđuju primjeri:

neki ($U_2, U_3, U_4, U_5, U_6, U_7, U_8$),
nekako ($U_2, U_3, U_4, U_5, U_6, U_7, U_8$),
negda (U_4, U_7, U_8),
te primjeri sa jotiranim sonantom n : *njeki* (= *ńeki*) (U_1, U_5, U_8), *njekako* (= *ńekako*) (U_1, U_5, U_8), *njegda* (= *ńegda*) (U_1, U_8).⁷

2.3. Zamjena \check{e} iza r :

$r\check{e} > rje$ u primjerima:

krjepost (U_1, U_4, U_6, U_8),
krjepak (U_4, U_5, U_6, U_8),
grješnik (U_1, U_4, U_6, U_8),
grjehota (U_1, U_4, U_5, U_7, U_8),
pogrješka (U_1, U_4, U_8),
regji (U_5),
gorjeti (U_3, U_4, U_6, U_8),
rjeđi (U_7).

Međutim, ovi primjeri se javljaju i u ekavskim formama:

krepost (U_3, U_7, U_8),
repak (U_3, U_5, U_7, U_6, U_8),
grešnik (U_2, U_3, U_7, U_8),
grehota ($U_1, U_2, U_3, U_5, U_6, U_7, U_8$),
pogreška ($U_1, U_2, U_3, U_5, U_6, U_7, U_8$),
ređi (U_7, U_8),
goreti (U_5, U_7, U_8),
deset vreća ($U_2, U_3, U_4, U_5, U_6, U_7, U_8$),

s tim da se posljednja leksema javlja i sa refleksom *ije*: *deset vriječâ* (U_8).⁸

2.4. Ispred vokala o glas *j*at se reflektirao u e i u i .

Primjeri koji potvrđuju ovu pojavu nalaze se u pitanju broj 3:

$\check{e} > i$:

želio ($U_1, U_2, U_3, U_4, U_5, U_6, U_7, U_8$),
vidio ($U_1, U_2, U_3, U_4, U_5, U_6, U_7, U_8$),
letio ($U_1, U_2, U_3, U_4, U_5, U_6, U_7, U_8$),
volio ($U_1, U_2, U_3, U_4, U_5, U_6, U_7, U_8$).

7 U arhaičnijim govorima u gornjem toku Sprečeje (Bulić 2014: 71) u ovim je primjerima uvijek ekavska zamjena na cijelom terenu: *nekak, neko, nekoliko, nešta*.

8 Primjeri su zabilježeni u pitanju broj 7.

Negdje se bilježe i nestandardizirani primjeri:

željeo (U₈), viđeo (U₈), lećeo (U₈), voljeo (U₈).

ě > e:

sreo (U₂, U₃, U₆, U₇, U₈),

jeo (U₁, U₂, U₃, U₆, U₇, U₈),

zreo (U₁, U₂, U₃, U₆, U₇, U₈),

vreo (U₁, U₂, U₃, U₆, U₇, U₈).

Pored ovih oblika, javljaju se i oblici: srio (U₅, U₇, U₈), io (U₈), zrio (U₄, U₇, U₈), vrio (U₄, U₇, U₈).

2.5. Sekundarni jat

Podaci o sekundarnom *jatu*⁹ u ovom govoru, zabilježeni su u osmom pitanju i to u primjerima: *kosijer* (U₃) i *mijer* (U₅).¹⁰

Čuvanje skupine *je* od *jata* ispred drugoga *je* nije česta pojava, međutim, u četvrtom pitanju u upitnicima zabilježen je primjer *smijejem se* (U₂), umjesto uobičajenog *smijem se* (U₁, U₃, U₄, U₅, U₆, U₇, U₈).

Kada je u pitanju zamjenja *jata* na ovom području, Brabec u svom radu bilježi sljedeće:

„Refleks glasa *ě* je redovno *ije* ili *je*, samo ga u nekim riječima i oblicima zamjenjuje *i*. U Bosni i Hrvatskoj ga pravoslavni izgovaraju i dvosložno (*ije*), a katolici i muslimani jednosložno (*je*). U TO (tuzlanskoj oblasti, A. J.) ne potvrđuje se takva dioba po vjeri. Nisam mogao primijetiti da bi vjerska pripadnost utjecala na izgovor refleksa ovog glasa, iako se ondje čuje i jedan i drugi izgovor.“ (Brabec 1955: 62)

3. U ovom radu predstavljeno je jedno značajno pitanje iz oblasti fonetsko-fonološkog sistema, a tiče se zamjene *jata* u govoru Tuzle. Na osnovu primjera koji su dati u radu, može se zaključiti da zamjena *jata* na ovom terenu u principu odgovara stanju u savremenom jeziku. Naime, kao i u standardnom jeziku, glas *jat* u dugim slogovima ima alternantu *ije*, dok u kratkim slogovima bilježimo *je*, *e* i *i*. Na osnovu toga može se izvesti zaključak da je zamjena *jata* u tuzlanskom govoru s kraja devetnaestog stoljeća bila ijekavska.

9 O ovom terminu Refik Bulić u radu *Zamjena dugog jata u govoru Bošnjaka Novog Šehera kod Maglaja* (Književni jezik, 22/1-2, Institut za jezik, Sarajevo, 2004, 60–63) navodi sljedeće: „Termin *sekundarni jat* zadržavamo samo zbog tradicije u dijalektološkoj literaturi, ali mislimo da bi adekvatniji termin bio *analogijski refleks*. Termin *sekundarni jat* ima opravdanje samo u primjerima u kojima se neetimološki *jat* razvio prije njegove zamjene“. V. Bulić 2004: 60–63. Tako i u Bulić 2009: 124.

10 Brozović bilježi primjer *pastijer* u radu *Govor u dolini rijeke Fojnice* (1956: 51).

Izvori

Kvestionari *Pitanja o govoru prostog naroda*, Zemaljski muzej, Sarajevo, 1897:
FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14569/1973;
FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14570/1973;
FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14571/1973;
FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14572/1973;
FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14573/1973;
FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14574/1973;
FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14575/1973;
FAZM; Inventar folklornih zapisa III; No – 14576/1973.

Literatura

- Alić, Elmedina (2012), *Govor Travnika krajem XIX stoljeća*, Bosanskohercegovački slavistički kongres I, Zbornik radova, knj. I, Slavistički komitet Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 147–152.
- Brabec, Ivan (1955), *Govor Tuzle i okolice* (doktorska disertacija u rukopisu), Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb, 223 + 2 dij. karte.
- Brabec, Ivan (1957/58), *Glavnije fonetske osobine govora u tuzlanskom kraju (upoređene sa osobinama u drugim štokavskim govorima)*, Pitanja književnosti i jezika, knj. IV i V, sv. b, Sarajevo, 43–68.
- Bracec, Ivan (1954), *Rad na ispitivanju govora tuzlanske oblasti u 1951. godini*, Ljetopis JAZU, 59, 173–174.
- Brozović, Dalibor (1956), *Govor u dolini rijeke Fojnice*, doktorska disertacija u rukopisu, Zagreb, Sveučilišna biblioteka, 229 + dij. karta.
- Brozović, Dalibor (1966), *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, Hrvatski dijalektološki zbornik, II, Zagreb, 207.
- Bulić, Refik (2009), *Iz bosanske dijalektologije*, doo PrintCom, Tuzla, 196.
- Bulić, Refik (2014), *Arhaičniji govori u gornjem toku Spreče: živinički kraj*, Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli, Tuzla, 212.
- Bulić, Refik (2002), *Pitanje ikavizama u ranim pisanim spomenicima s tuzlanskog područja*, Hercegovina, Mostar, 159–173.
- Bulić, Refik (2003), *Ikavizmi u govorima tuzlanskoga kraja*, Zbornik radova Filozofskog fakulteta, 4, Tuzla, 264–105.
- Bulić, Refik (2003), *Pitanje ikavskog supstrata u govorima tuzlanskoga kraja*, Književni jezik, 21/1, Sarajevo, 40–52.
- Bulić, Refik (2004), *Ekavska zamjena dugog jata u govorima Tešnja i Maglaja prema popunjenim kvestionarima „Pitanja o govoru prostoga naroda“ iz 1897. godine*, Pismo, 2, Sarajevo.

- Bulić, Refik (2004), *Zamjena dugog jata u govoru Bošnjaka Novog Šehera kod Maglaja*, *Književni jezik*, 22/2, Sarajevo.
- Bulić, Refik (2009), *Zamjena dugog jata u govoru Bošnjaka Srebrenice*, *Književni jezik*, 23/1, Institut za jezik, Sarajevo, 65–70.
- Bulić, Refik (2010), *Zamjena dugog jata u ekavsko-jekavskim govorima tešanjско-maglajskoga kraja*, *Pismo*, god. VII, br. 1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 11–31.
- Bulić, Refik (2010), *Zamjena dugog jata u govoru naselja Repnik kod Banovića*, *Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona i Općina Banovići*, Tuzla – Banovići, 117-120.
- Bulić, Refik (2015), *Popunjeni tuzlanski upitnici „Pitanja o govoru prostog naroda“ iz 1897. godine*, *Bosanski jezik* 12, 113–138.
- Halilović, Senahid (1990), *Govor Muslimana Tuholja (okolina Kladnja)*, *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, knj. VI, Sarajevo, 249–357.

Adresa autora
Author's address

Osnovna škola „Sapna“
206. viteške brigade bb
75411 Sapna
BiH
adela.992@hotmail.com

SUBSTITUTION OF THE YAT IN TUZLA'S SPEECH ACCORDING TO THE FILLED QUESTIONNAIRES " QUESTIONS ABOUT POPULACE'S SPEECH" FROM 1897. YEAR

Summary

This paper deals with the basic characteristics of the substitution of the old sound *yat*. According to the data from the eight questionnaires *Questions about populace's speech* from 1897. it is confirmed that the long *yat* alternated in *ije* and the short *yat* in *je*, *e* and *i*. Although, there are certain ekavisms and ikavisms, they are not sufficiently frequent to be considered a salient characteristic. And it was proved that the substitution of *yat*, in Tuzla's speech, was dominantly ijekavian.

Key words: eastern Bosnian dialect, Tuzla's speech, language analysis, substitution of *yat*

Barbara KEROVEC

Marta ANDRIĆ

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

ULOGA KONCEPTA 'OTVORENOSTI' U STRUKTURIRANJU TURSKOG I HRVATSKOG VOKABULARA: KONTRASTIVNA ANALIZA

Rad istražuje ulogu koncepta 'otvorenosti' u strukturiranju turskog i hrvatskog vokabulara analizirajući različita značenja leksema koji primarno označuju konkretnu, fizičku otvorenost. Analizom se utvrđuje kako su značenja tih leksema međusobno povezana i uz koje se iskustvene domene ona vežu. Vodeći se jednom od temeljnih postavka kognitivne lingvistike o tome da se u polisemiji odražava način na koji kategoriziramo naše znanje i poimamo svijet u kojem živimo, rad upućuje na sličnosti i razlike između dvaju jezika u važnosti koju koncept 'otvorenosti' ima u poimanju drugih, manje konkretnih ili apstraktnih iskustava, te nastoji ukazati na načine leksikalizacije tih iskustava s obzirom na tipološke razlike između dvaju jezika.

Ključne riječi: koncept 'otvorenosti', polisemija, jezična tipologija, turski jezik, hrvatski jezik

1. Uvod

Fizičko iskustvo s otvorenim i zatvorenim predmetima i prostorima jedno je od najranijih i temeljnih ljudskih iskustava. Prema suvremenim lingvističkim teorijama, posebno prema kognitivnolingvističkom pristupu (Lakoff i Johnson 1980; Lakoff 1987; Johnson 1987; Langacker 1987), takva konkretna, fizička iskustva, koja su

nam ujedno i najranija i temeljna, igraju ključnu ulogu u poimanju i razumijevanju onih apstraktnijih, a odraz tomu pronalazimo u jeziku u vidu polisemije.¹ Mnoga dosadašnja lingvistička istraživanja pokazala su da su jezični elementi koji se primarno odnose na konkretna iskustva kao što su prostor, kretanje, osjetilna percepcija i slično, izrazito polisemni, odnosno da se njima redovito leksikaliziraju i apstraktnija iskustva (npr. *biti na visokoj funkciji*, *podignuti raspoloženje*; *ući u dugove*, *zahladiti odnose*, *gledati s visoka*, *njušiti nepravdu*, itd.).² Stoga ne čudi činjenica da su i leksemi čije se značenje primarno veže uz konkretnu, tj. fizičku prostornu otvorenost također izrazito višeznačni, te da mogu označavati razne druge konkretne, ali i apstraktnije pojavnosti i iskustva kao što su ton boje, vremenske prilike, međuljudski odnosi, karakter, raspoloženje, itd. Cilj je ovoga rada utvrditi u kojoj mjeri koncept 'otvorenosti' sudjeluje u oblikovanju vokabulara u turskome, a koliko u hrvatskome, odnosno koje se domene ljudskoga iskustva u tim dvama jezicima poimaju i razumijevaju pomoću koncepta 'otvorenosti', te koje su po tom pitanju između njih sličnosti i razlike. Sličnosti se mogu očekivati zbog toga što su osnovna iskustva s fizički otvorenim i zatvorenim pojavnostima ljudima uglavnom zajednička, a razlike stoga što su dva jezika genetski nesrodni, tipološki različiti i potječu iz različitih kultura.

2. Metodologija

U radu se analiziraju značenja leksema čija se primarna, konkretna značenja odnose na fizičku domenu otvorenosti. U turskom su jeziku odabrani leksemi derivirani iz korijena *aç-* kao što su *açmak* "otvoriti", *açılmak* "otvoriti se", *açık* "otvoren", itd., a u hrvatskome njima značenjski bliski leksemi izvedeni iz osnova *otvor-* ili *rastvor-* poput *otvoriti (se)*, *otvoren*, *rastvoriti (se)*, *rastvoren*, *otvorenje/otvaranje*.³ Odabrani leksemi analizirani su prvenstveno iz značenjskog, ali i

1 Prema kognitivnolingvističkoj tezi o „utjelovljenosti“ konceptualnih i jezičnih struktura (engl. *embodiment*, *embodied mind*) koju su najpodrobnije razvili Lakoff i Johnson (Lakoff i Johnson 1980; Lakoff 1987; Johnson 1987), jezik je neraskidivo povezan s umom, a um s tijelom, preko kojega ostvarujemo interakciju s izvanjskim svijetom. Jezik stoga nužno odražava način na koji doživljavamo i poimamo svijet koji nas okružuje i na koji kategoriziramo i organiziramo naše znanje.

2 Širenje se značenja od konkretnog prema apstraktnima u kognitivnolingvističkom teorijsko-metodološkom okviru tumači pojmom *konceptualne metafore*. Konceptualna se metafora definira kao kognitivni mehanizam koji nam omogućuje da iskustva iz jedne domene poimamo s pomoću iskustava iz neke druge, obično konkretnije domene. Detaljnije o konceptualnoj metafori vidi u Lakoff i Johnson (1980), Lakoff i Turner (1989), Kövecses (1986, 2002, 2005), Žic Fuchs (1991, 1992), Stanojević (2013, 2014).

3 Korijen ovih hrvatskih leksema je *-tvor-*, no on nije uzet kao polazište analize hrvatskih leksema kao što je to slučaj u turskome s korijenom *aç*. Jedna od bitnih razlika između hrvatskoga i turskoga jest u mogućnosti prefiksacije u hrvatskome (koje nema u turskome), a kojom iz jednoga korijena dodavanjem različitih prefikasa nastaje velik broj

gramatičkog aspekta, te se nastojalo razjasniti kako su oni u svakom od dvaju jezika međusobno povezani, tj. koje se značenjsko-motivacijske veze među njima i njihovim različitim značenjima mogu utvrditi.

U fokusu rada bio je turski jezik te je on bio i polazišni jezik analize. Turski leksemi derivirani iz korijena *aç-* uspoređeni su s hrvatskim prijevodnim ekvivalentima, a za to je, osim uvida u razne rječnike, poslužio i uvid u načine njihova prevođenja u hrvatskim prijevodima dvaju romana Orhana Pamuka: *Kar* ("Snijeg", prevoditeljica: Marta Andrić) i *İstanbul - Hatıralar Ve Şehir* ("Istanbul: grad, sjećanja", prevoditelj: Ekrem Čaušević).

3. Analiza

Kao prvi važan rezultat analize treba navesti činjenicu da se u romanu *Kar* leksemi derivirani iz korijena *aç-* pojavljuju ukupno 384 puta, od kojih je samo 101 u hrvatskome preveden s pomoću leksema izvedenih iz osnova *otvor-* ili *rastvor-*. U romanu *İstanbul - Hatıralar Ve Şehir* takvi se leksemi pojavljuju 172 puta, od kojih je tek 42 prevedeno leksemima izvedenih iz osnova *otvor-* ili *rastvor-*. Dakle, u oba romana turski leksemi derivirani iz korijena *aç-* samo su u omjeru od približno 25% prevedeni hrvatskim leksemima kojima je osnova *otvor-* ili *rastvor-*. Kad se govori o ovim odnosima, važno je naglasiti da su dva romana preveli različiti prevoditelji, što navodi na pretpostavku da mali postotak prevođenja hrvatskim leksemima izvedenih iz osnova *otvor-* ili *rastvor-* nije povezan s prevoditeljevim izborom ili stilom, već je motiviran osobitostima dvaju jezika. Analizom su utvrđene dvije takve osobitosti, od kojih je prva vezana uz tipološke, a druga uz konceptualno-značenjske razlike između dvaju jezika.

Što se tipoloških razlika tiče, riječ je konkretno o mogućnosti prefiksacije u hrvatskom jeziku koje nema u turskome. Naime, hrvatski su prevoditelji turske lekseme izvedene iz korijena *aç-* (radi se uglavnom o glagolima) vrlo često prevodili leksemima prefigiranim prefiksom *raz-*. Ta činjenica navodi na pretpostavku da se u hrvatskome značenje 'otvorenosti' može označiti tim prefiksom, dok se ostatkom glagola izražavaju neka druga obilježja radnje, kao što je, na primjer, način na koji se ona vrši, odnosno način na koji se nešto otvara.⁴ Takav način prevođenja, za koji

različitim leksema čija su značenja nerijetko međusobno vrlo udaljena i često je teško utvrditi motivacijske veze među njima. Tako je i s korijenom *-tvor-*: njegovo primarno značenje veže se uz koncept 'stvaranja' (vid. Skok 1973; *Hrvatski enciklopedijski rječnik* 2003) dok su leksemi izvedeni iz osnova *otvor-* i *rastvor-* samo jedna značenjska skupina nastala prefiksacijom iz tog korijena kojima koncept 'stvaranja' nije primaran. S obzirom na to da je cilj ovoga rada bio utvrditi kakvu ulogu u strukturiranju vokabulara ima koncept 'otvorenosti', za analizu hrvatskog jezika u ovome radu uzeti su samo leksemi izvedeni iz navedenih osnova, a ne iz korijena.

4 Takav je rezultat u skladu s Talmyjevim tezama (1985, 1991) o mogućnosti podjele jezika svijeta na tzv. *verb-framed* jezike (V-jezici) i *satellite-framed* jezike (S-jezici). Talmy je utvrdio da neki jezici putanju kretanja izražavanju samim glagolom (kao u

smatramo da proizlazi iz tipoloških razlika između dvaju jezika, može se vidjeti u sljedećim primjerima:⁵

Tablica 1

TURSKI	HRVATSKI
perdeler açıldığıında	kad bi raz maknuli zastore
yolların sürekli kazılıp açılması	stalno bušenje i raskop avanje ulica
Boğaz'ın sayfa sayfa açılan güzelliklerinin arkasında	iza ljepota Bospora, koje se raskriljuju stranicu za stranicom
İpek elbiseyi özenle açtı	Svila haljinu pažljivo raskop ča
harika kumral saçlarını açıyor	ras pusti prekrasnu kestenjastu kosu
haritayı açmak	ra širiti kartu
hamur açmak	raz viti / raz vući tijesto
delik açmak	probu šiti rupu

Drugi razlog malom postotku prevođenja turskih leksema pomoću hrvatskih leksema izvedenih iz osnova *otvor-/rastvor-* proizlazi, smatramo, iz konceptualno-značenjskih razlika između turskog i hrvatskog jezika koje smo utvrdili analizom. Prema rezultatima provedene analize može se pretpostaviti da se u hrvatskome jeziku manje iskustvenih domena leksikalizira pomoću osnova *otvor-* i *rastvor-* negoli u turskome pomoću korijena *aç-*. To pak navodi na zaključak da u turskome iskustvo fizičke otvorenosti služi za poimanje i razumijevanje više različitih iskustvenih domena negoli je to slučaj u hrvatskom jeziku. U analizi koja slijedi pokazat ćemo razlike između turskog i hrvatskog jezika po tom pitanju, a prvo ćemo predstaviti domene koje se u oba jezika poimaju pomoću koncepta 'otvorenosti', odnosno značenja koja se leksikaliziraju i s pomoću turskog korijena *aç-*, i s pomoću hrvatskih osnova *otvor-* i *rastvor-*.

npr. engleskom glagolu *to exit* „izaći“ (V-jezici), dok drugi putanju izražavaju putem tzv. satelita, odnosno prefikasa i prijedloga (kao u npr. engleskom glagolu *to go out* i hrvatskome *izaći*) (S-jezici). Prema Talmyjevoj podjeli, hrvatski je S-jezik, a turski V-jezik. Talmy zaključuje da različita leksikalizacija putanje utječe na leksikalizaciju samog procesa radnje kretanja: s obzirom na to da je u S-jezicima putanja izražena satelitom, glagolom se može izraziti način vršenja radnje, što S-jezicima omogućuje razvijanje bogatijeg leksika i izražavanje finijih distinkcija u načinu vršenja radnje (npr. *is-plivati*, *is-kočiti*, *iz-letjeti*, itd.). Vidi i Slobin (2000, 2004).

5 U tablicama u radu prijevodi leksema derivirani iz korijena *aç-* u primjerima iz romana Orhana Pamuka navođeni su onako kako su ih prevodili prevoditelji romana. Uz turske su primjere gdjekada upisivani doslovni ili približno doslovni prijevodi kako bi se jasnije prikazao način leksikalizacije.

Prvo se takvo značenje odnosi na društvenu domenu, a može se definirati kao značenje 'omogućavanja pristupa (za javnost)'. Takva su značenja ilustrirana u primjerima koji slijede:

Tablica 2

TURSKI	HRVATSKI
serginin / okulun açılışı	otvorenje izložbe / škole
dükkanı açmak	otvoriti trgovinu
açık oturum	otvorena (javna) diskusija
Facebook'ta profil açma	otvaranje profila na Facebooku

Kad se, na primjer, *otvara* škola, izložba, trgovina ili profil na Facebooku, nije riječ o konkretnom, fizičkom otvaranju čega, već o omogućavanju pristupa, i to ili drugima/javnosti (gornji primjeri), ili samome sebi (npr. *otvaranje računa u banci*). Smatramo da je kao motivacija nastanku ovog značenjskog proširenja poslužilo jedno od temeljnih obilježja fizički otvorenih prostora, a to je *omogućenost slobodnog pristupa onome što je otvoreno*. Naime, ako je nešto zatvoreno, pristup tomu nije moguć. Nadalje, fizičkim otvaranjem čega pristup nečemu može započeti, a to svojstvo fizički otvorenih pojavnosti motivacija je još jednom značenjskom proširenju koje se može definirati kao značenje 'otpočinjanja' (s nekom radnjom). To se značenje aktualizira već i u gore navedenim primjerima (npr. otvorenjem/otvaranjem trgovine ona započinje s radom), a jasnije se vidi u sljedećim primjerima:

Tablica 3

TURSKI	HRVATSKI
tartışmayı açmak	otvoriti (započeti) raspravu
ateşi açmak	otvoriti (započeti) vatru
konuyu açmak	otvoriti (započeti) temu

Ipak, turske lekseme derivirane iz korijena *aç-* koji se pojavljuju u tim značenjima autori su analiziranih prijevoda vrlo često umjesto leksemima izvedenih iz osnove *otvor-* prevodili nekim drugim leksemima kao što su *započeti*, *zapodjenuti*, *pokrenuti* i sl.:

Tablica 4

TURSKI	HRVATSKI
sohbet açmak	zapodjenuti razgovor
bir tartışma açmak	pokrenuti diskusiju
romanının açılış cümlesinde	u prvoj rečenici svoga romana
davayı açmak	pokrenuti tužbu / parnicu

Nadalje, značenja koja mogu ostvariti i turski leksemi izvedeni iz korijena *aç-*, i hrvatski izvedeni iz osnove *otvor-* jesu značenja 'spremnosti (za prihvaćanje čega)' i 'sklonosti (čemu)', kao u sljedećim primjerima:

Tablica 5

TURSKI	HRVATSKI
göçlere açık İstanbul	Istanbul otvoren za priljev novih stanovnika
dış etkilere o kadar açık olmasına karşın içine dönük mahalle ve cemaat hayatını bir sır gibi sürdürüyor	grad, unatoč otvorenosti za vanjske utjecaje, i dalje živi kao zajednica zatvorena u sebe
Batı yeniliklerine açık kızkardeşi	njegova sestra koja je bila otvorena prema novotarijama sa Zapada

Smatramo da su i ta značenjska proširenja motivirana obilježjem omogućenosti slobodnog pristupa onome što se nalazi unutar fizički otvorenog prostora.

Analizom je utvrđeno još jedno značenje koje se aktualizira i kod turskih i kod hrvatskih leksema navedenih korijena i osnova, a to je značenje 'iskrenosti'. Za njega se također može reći da je prošireno na temelju obilježja omogućenosti slobodnog pristupa, a realizira se u značenjskoj nijansi omogućavanja pristupa *onome što mislimo ili osjećamo*. Naime, kad nešto *otvoreno* kažemo, svom sugovorniku omogućujemo slobodan pristup našim mislima ili osjećajima:

Tablica 6

TURSKI	HRVATSKI
açık (ça) konuşmak/söylemek	otvoreno govoriti / razgovarati / reći
dedi İpek (...) Ka'yı şaşkırtan bir açıklıkla	Ka se začudio što je to rekla tako otvoreno .
Mektuplarda çok açık ve samimi olan Flaubert	inače vrlo otvoreni i neposredni Flaubert u svojim pismima
yüreğini açmak	otvoriti srce

U dijelu analize koji slijedi pokazat će se koja se značenja u hrvatskome ne mogu leksikalizirati pomoću osnova *otvor-/rastvor-*, a u turskome mogu biti leksikalizirana korijenom *aç-*. Prvo od njih je značenje 'pokazivanja ili otkrivanja (onoga što je bilo skriveno ili nepoznato)'. Ovo se značenje može vezati uz konkretnije domene, kao što je domena fizičkog pokazivanja čega (tablica 7), ali i u onim apstraktnijima (tablica 8), kada je vrlo blisko prethodno analiziranom značenju 'iskrenosti':

Tablica 7

TURSKI	HRVATSKI
başını açmak (dosl. "otvoriti glavu")	otkriti se (skinuti maramu)
hiç kimseye açmadığı gövdesini açar gibi hareketler yapardı (dosl. "otvarati tijelo")	držao se kao da pokazuje svoje tijelo, koje inače nikome nije pokazivao
açık bir tiksintiyle	s neskrivenim/otvorenim gađenjem

Tablica 8

TURSKI	HRVATSKI
siyasi görüşlerini açarak (dosl. "otvoriti svoje političke nazore")	razotkrivajući svoje političke nazore
Ka'ya açık lamadığı esrarengiz nedenlerden (dosl. "otvoriti razloge")	zbog nekih tajnovitih razloga koje Kau nije odao

Kao što se može vidjeti iz hrvatskog prijevoda posljednjeg primjera u tablici 7 („neskriveno/otvoreno gađenje“), značenje ‘pokazivanja’ u konkretnoj domeni fizičkoga pokazivanja još i može u hrvatskome biti leksikalizirano pomoću osnove *otvor-*, no to nije slučaj kada su u pitanju apstraktnije domene (tablica 8).

Čini se da je u turskom jeziku kao motivacija ovome, ali i nekim drugim značenjskim proširenjima koje ćemo nadalje predstaviti, poslužilo još jedno obilježje otvorenih prostora, a to je obilježje *omogućenosti pristupa vidnoj percepciji*, koje podrazumijeva činjenicu da entitete unutar zatvorenih prostora ne možemo vidjeti, no kad se oni otvore, entitete unutar njih postaju dostupni vidnoj percepciji. Smatramo da je to obilježje u turskome jeziku motiviralo značenjska proširenja koja nismo utvrdili kod hrvatskih leksema deriviranih iz osnova *otvor-* ili *rastvor-*. Jedno od takvih značenjskih proširenja je i značenje ‘povjeravanja’, koje je vrlo slično značenjima ‘iskrenosti’ i ‘otkrivanja’, vezanom uz apstraktnije domene. Kod leksikalizacije tih triju značenja glagolima, turski i hrvatski jezik pokazuju jasnu značenjsko-gramatičku razliku: u turskome se uz aktivni oblik glagola *açmak* koriste dopune u akuzativu, tj. izravni objekti koji označuju ono što se povjerava ili otkriva, dok u hrvatskome nisu moguće takve gramatičke strukture s glagolima deriviranima iz osnova *otvor-* ili *rastvor-* (npr. *derterlerini*_{AK} **açmak** dosl. “otvoriti svoje boli”).⁶ Prevoditelji romana stoga u tim slučajevima u hrvatskim prijevodima koriste glagole koji nisu derivirani iz tih osnova:

6 Kad su osnove *otvor-* i *rastvor-* u pitanju, značenje blisko ‘povjeravanju’ može leksikalizirati povratni glagol *otvoriti se (komu)*, a u sintaktičkim konstrukcijama *otvoriti* + akuzativ to se značenje aktualizira samo u rijetkim izrazima kao što je *otvoriti kome dušu*.

Tablica 9

TURSKI	HRVATSKI
hayata küskünlüklerini de hiç açamazlardı (dosl. "otvoriti svoje razočaranosti")	nisu imali hrabrosti progovoriti o razočaranosti životom
Sıkıntımı bir gece şeyhime açmaya karar verdim (dosl. "otvoriti svoje patnje")	Jedne sam noći svoje patnje odlučio povjeriti šejhu
dertlerini açmak (dosl. "otvoriti svoje nevolje")	izložiti svoje nevolje

Povjeriti nekome svoje boli, patnje, misli, i sl. zapravo znači dati mu ih do znanja ili obznaniti, što se pak odnosi na kognitivnu domenu. Naša je pretpostavka da se značenje 'pokazati' (omogućiti pristup vidnoj percepciji) metaforičkim pomakom proširilo u značenje 'dati do znanja' (omogućiti pristup spoznaji/saznanju). Takav se značenjski pomak može tumačiti konceptualnom metaforom ZNATI JE VIDJETI, koja se objašnjava činjenicom da velik dio informacija iz okolnoga svijeta prikupljamo pomoću vida te je vid jedan od temeljnih načina spoznaje (Sweetser 1990). Osim ovih gore navedenih značenja 'otkrivanja' (apstraktnih pojavnosti) i 'povjeravanja', tj. davanja nekome nečega do *znanja*, u turskom se jeziku pomoću korijena *aç-* leksikaliziraju još neka značenja vezana uz spoznaju, mišljenje ili razumijevanje koja možemo vidjeti u sljedećim primjerima:

Tablica 10

TURSKI	HRVATSKI
bu açıklamaları makul bulduğumu hatırlıyorum (približno dosl. "rastvorenja")	Sjećam se da sam ta objašnjenja smatrao razboritima
bu kişilerin zenginliği nasıl açıklanacaktı? (približno dosl. "rastvoriti se")	kako smo mogli dokučiti otkuda toliko bogatstvo ljudima
çok açık bir dille yasaklar (dosl. "zabranjuje otvorenim jezikom")	posve nedvojbeno zabranjuje samoubojstvo
kesin ve açık buyruklar (dosl. "otvorene odredbe")	neprijeporne i jasne odredbe

Kao što se može vidjeti iz tablice 10, značenja vezana uz spoznaju, mišljenje i razumijevanje nose uglavnom leksemi *açıkla(n)mak* 'objasniti / protumačiti /

obrazložiti (se), *açıklama* ‘objašnjenje / tumačenje / obrazloženje’ i *açık* ‘jasan, razumljiv’. U hrvatskom jeziku leksemi derivirani iz osnova *otvor-* i *rastvor-* ne mogu leksikalizirati ta značenja, što upućuje na pretpostavku da je koncept ‘otvorenosti’ samo u turskome poslužio za razumijevanje ili poimanje iskustava iz domene kognicije kao što su shvaćanje, razumijevanje i spoznaja. No iz hrvatskih se prijevoda u tablici 10 može primijetiti još jedna činjenica, a to je da se u hrvatskome jeziku takva značenja često leksikaliziraju s pomoću leksema izvedenih iz korijena *jasn-* poput *pojasniti*, *objasniti*, *pojašnjenje*, *objašnjenje*, *jasno*. Prema dijakronijskom i sinkronijskom istraživanju provedenom o morfosemantičkom polju tog korijena (Raffaelli i Kerovec 2008), pokazano je kako su se značenja iz njega deriviranih leksema nekoć profilirali na temelju domene ‘svjetlosti’. Primjerice, leksem *jasan* bio je sinoniman s leksemima *bistar*, *vedar*, *sjajan*, *blistav* i sl. Međutim njihova se današnja značenja profiliraju uglavnom na temelju domene ‘kognicije’, odnosno razumijevanja, mišljenja i spoznaje (npr. *To mi nije jasno* = *To ne razumijem*), a značenja nekih od njih vežu se isključivo uz tu domenu (npr. *pojasniti*, *objasniti*, *objašnjenje*, itd.).⁷ Ova je činjenica zanimljiva zato što se još neki koncepti koji su u turskome leksikalizirani pomoću korijena *aç-* u hrvatskome jeziku leksikaliziraju pomoću leksema vezanih uz svjetlost, vedrinu i bistrinu, bilo konkretnu ili apstraktnu:

Tablica 11

TURSKI	HRVATSKI
açık bir teni, kumral saçları vardı. (dosl. “otvorena put”)	bio je svijetle puti, a kosa mu je bila smeđa.
açık renk (dosl. „otvorena boja“)	svijetla boja
Bir çay iç, açılırsın . (dosl. “Popij jedan čaj, otvorić ćeš se”)	Popij jedan čaj, razbistrit ćeš se.
Hava açık . / Hava açıldı . (dosl. Vrijeme se otvorilo“)	Vrijeme je vedro . / Razvedrilo se.

Na temelju tih jezičnih činjenica može se pretpostaviti da se u turskom jeziku i koncepti vezani uz domenu ‘svjetlosti’ razumijevaju putem koncepta ‘otvorenosti’, što se može tumačiti još jednim obilježjem fizički otvorenih prostora ili predmeta, a to je *omogućenost pristupa svjetlosti*. Zatvoreni su prostori mračni i tamni, čime

7 U rječnicima suvremenoga hrvatskog jezika (npr. *Hrvatski enciklopedijski rječnik* 2003) kao prva dva značenja leksema *jasan* još uvijek se navode sljedeća: 1) koji nije ničim zastrt, ničim zamračen ni zamagljen; bistar, proziran, 2) koji blista; svijetao, sjajan. Značenja ‘razumljiv’, ‘shvatljiv’, ‘koji ne ostavlja sumnje’ navode se tek na trećem mjestu. Međutim, korpusno istraživanje Raffaelli i Kerovec (2008) pokazalo je da se u Hrvatskom nacionalnom korpusu taj leksem pojavljuje gotovo isključivo u metaforičkom značenju ‘razumljiv’, ‘shvatljiv’ vezanom uz domenu kognicije.

se može objasniti leksikalizacija svijetle boje kao „otvorene“, a djelomice i vedrog vremena kao „otvorenog“⁸.

Na temelju provedene analize, konceptualno-značenjske razlike između turskog i hrvatskog jezika moguće je ilustrirati na sljedeći način.⁹

Tablica 12

		TURSKI	HRVATSKI
koncept 'OTVORENOSTI'	omogućavanje pristupa (javnosti)	+	+
	otpočinjanje	+	+
	spremnost prihvaćanja / sklonost	+	+
	iskrenost	+	+
	pokazivanje / otkrivanje (konkretna domena)	+	- (+)
	pokazivanje / otkrivanje (apstraktna domena)	+	- (+)
	povjeravanje	+	- (+)
	objašnjavanje	+	-
	razumijevanje	+	-
	svijetli ton boje	+	-
	vedrina (atmosferske prilike)	+	-
	vedro raspoloženje	+	-
	postati sposoban rasuđivati	+	-

4. Zaključne napomene

Jezična građa obrađena u ovome radu upućuje na temeljne razlike između dvaju jezika u strukturiranju vokabulara s pomoću koncepta 'otvorenosti'. Rezultati analize navode na pretpostavku da je taj koncept u turskome jeziku imao veću ulogu u poimanju i razumijevanju iskustvenih domena koje se ne odnose na konkretnu domenu fizičke otvorenosti, što se može jasnije vidjeti i iz tablice 12 u kojoj su navedena različita značenja leksikalizirana s pomoću korijena *aç-* u turskome jeziku,

8 U turskom se jeziku za oblačno/tmurno vrijeme koristi termin *kapalı* 'zatvoren', koji je antoniman leksemu *açık* 'otvoren'. Takva leksikalizacija tmurnog vremena može se tumačiti na dva načina: i nedostatkom svjetlosti, i natkritošću/zastriženošću oblacima (koji „zatvaraju“ svod), što je i vjerojatnije objašnjenje.

9 Oznaka + (plus) u tablici označava mogućnost, a oznaka – (minus) nemogućnost korištenja leksema deriviranih iz korijena *aç-* i osnova *otvor-* / *rastvor-* u navedenim značenjima. Oznaka – (+) obilježava da se takvi leksemi vrlo rijetko ili u ograničenim izrazima pojavljuju u navedenim značenjima.

ali ne i s pomoću osnova *otvor-* ili *rastvor-* u hrvatskom jeziku. Analiza je pokazala da je u oba jezika ulogu u širenju značenja prema apstraktnijim domenama imalo obilježje fizički otvorenih prostora koje smo definirali kao *obilježje omogućenosti pristupa*. No drugo obilježje fizički otvorenih prostora koje smo nazvali *obilježjem omogućenosti pristupa vidnoj percepciji* poslužilo je kao motivacija za značenjska proširenja samo u turskome jeziku. Također, smatramo da je potonje obilježje u turskome jeziku bilo okidačem i za značenjske pomake prema domeni kognicije, i to putem metaforičkog pomaka u kojemu je ulogu imala konceptualna metafora ZNATI JE VIDJETI (*omogućenost pristupa vidnoj percepciji* → *omogućenost pristupa umnoj percepciji*). Analiza hrvatskih prijevoda dvaju turskih romana također je ukazala na ulogu tipološke razlike (mogućnost / nemogućnost prefiksacije) između dvaju jezika u leksikalizaciji iskustava pokazujući da se koncept 'otvorenosti' u hrvatskom jeziku ne mora uvijek označiti leksički, već može biti kodiran i gramatički, s pomoću prefikasa, i to uglavnom prefiksa *raz-*.

Za kraj treba napomenuti da građa analizirana u ovome radu nije potpuna, kao ni njezina analiza. Detaljnija bi analiza pokazala da se obrađeni turski i hrvatski leksemi pojavljuju u upotrebama u kojima se aktualiziraju još neka značenja ili značenjske nijanse koje nisu dotaknute u ovome radu. Također, analizu bi zasigurno upotpunilo uvođenje novih leksema kojima se značenje primarno veže uz koncept 'otvorenosti' a koji nisu derivirani iz korijena *aç-* ili osnova *otvor-* i *rastvor-*, te onih leksema koji nose antonimna značenja povezana primarno uz koncept 'zatvorenosti'. Sve ove mogućnosti predstavljaju izazov daljnjim istraživanjima kojima bi se mogle otkriti još neke specifičnosti dvaju jezika.

Literatura

- Johnson, Mark (1987), *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, The University of Chicago Press, Chicago / London
- Kövecses, Zoltán (1986), *Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Structure of Concepts*. John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia
- Kövecses, Zoltán (2002), *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford University Press, New York
- Kövecses, Zoltán (2005), *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, Cambridge University Press, Cambridge / New York
- Lakoff, George (1987), *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, The University of Chicago Press, Chicago
- Lakoff, George i Mark Johnson (1980), *Metaphors We Live By*, University of Chicago Press, Chicago
- Lakoff, George i Mark Turner (1989), *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. University of Chicago Press, Chicago / London

- Langacker, Ronald W. (1987), *Foundations of Cognitive Grammar: Volume 1, Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford
- Raffaelli, Ida i Barbara Kerovec (2008), "Morphosemantic fields in the analysis of Croatian vocabulary", *Jezikoslovlje* (9.1-2), 141- 169
- Slobin, Dan I. (2000), "Verbalized events: A dynamic approach to linguistic relativity and determinism", u: Niemeier, Susanne i René Dirven, ur., *Evidence for Linguistic Relativity*, 107-138, John Benjamins, Amsterdam
- Slobin, Dan I. (2004), "The many ways to search for a frog: Linguistic typology and the expression of motion events", u: Strömquist, Sven i Ludo Verhøeven, ur., *Relative Events in Narrative: Typological and Contextual Perspectives*, 219-257, Lawrence Erlbaum Associates Mahwah, New Jersey
- Stanojević, Mateusz-Milan (2013), *Konceptualna metafora. Temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*, Srednja Europa, Zagreb
- Stanojević, Mateusz-Milan, ur. (2014), *Metafore koje istražujemo. Suvremeni uvidi u konceptualnu metaforu*. Srednja Europa, Zagreb
- Sweetser, Eve (1990), *From Etymology to Pragmatics. Metaphorical and Cultural Aspects of Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge
- Talmy, Leonard (1985), "Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms", u: Timothy Shopen, ur., *Language Typology and Syntactic Description*, vol. 3: *Grammatical Categories and the Lexicon*, 57-149, Cambridge University Press, Cambridge
- Talmy, Leonard (1991), "Path to realization: A typology of event conflation", u: *Proceedings of the Seventeenth Annual Meeting of the Berkley Linguistics Society*, 480-519
- Žic Fuchs, Milena (1991), "Metafora kao odraz kulture", u: Vrhovac, Yvonne i Marin Andrijašević, ur., *Zbornik radova "Prožimanje kulture i jezika"*, 27-33, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb
- Žic Fuchs, Milena (1992), "Konvencionalne i pjesničke metafore", *Filologija* 20-21, 585-593

Rječnici

- Bayhan, Şakir (2004), *Sırpça Sözlük. Sırpça-Türkçe. Türkçe-Sırpça*, Devran Matbaacılık, Ankara
- Đinđić, Slavoljub, Mirjana Teodosijević i Darko Tanasković (1997), *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara
- Anić, Vladimir i dr. (2003), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Novi Liber, Zagreb
Hrvatski jezični portal (<http://hjp.novi-liber.hr/>)
- Püsküllüoğlu, Ali (2005), *Arkadaş Türkçe Sözlüğü*, Arkadaş Yayınevi, Ankara
- Skok, Petar (1973), *Etimološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- Türkçe Sözlük* (1983), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara

Adresa autora

Authors' addresses

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb
Republika Hrvatska
bkerovec@ffzg.hr
martaandric@yahoo.com

THE ROLE OF THE CONCEPT 'OPENNESS' IN STRUCTURING OF TURKISH AND CROATIAN VOCABULARY: A CONTRASTIVE ANALYSIS

Summary

The paper explores the role of the concept 'openness' in structuring of Turkish and Croatian vocabulary by analyzing different meanings of lexemes which primarily denote concrete, physical openness. The analysis aims to show how different meanings of these lexemes are interrelated and which experiential domains they are related to. Being guided by one of the fundamental thesis of Cognitive Linguistics according to which polysemy reflects the way we categorize our knowledge and conceptualize the world we live in, the paper points to similarities and differences between the two languages with respect to the importance that the concept 'openness' has in conceptualizing of other, less concrete and abstract experiences. It also addresses the ways these experiences are lexicalized by taking into account typological differences between the two languages.

Key words: concept 'openness', polysemy, language typology, Turkish language, Croatian language

Михајло МАРКОВИЌ

Соња НОВОТНИ

Универзитет Тетово

ЗА НЕКОИ НАМЕТНАТИ ЗБОРОВИ И ЛИНГВОСТИЛЕМИ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ХРВАТСКИОТ ЈАЗИК

Во трудот којшто е предмет на наша работа извршивме истражување во областа на лингвистичките девијации и лингвистичките проучувања за кои лингвистите во поново време посветуваат поголемо внимание. Науката за јазикот претставува теорија и методологија на проучување на човековиот јазик. Таа ги опфаќа јазичните теории кои се однесуваат за повеќето јазици во светот, како и јазичните методологии кои се применуваат при научното претставување на повеќето јазици на светот. Научните достигнувања во областа на лингвистиката воопшто наоѓаат соодветна примена во човековите дејности со кои се карактеризираат современите општества. Јазикот е заедничка особеност на човековиот род. Имено, дадовме преглед на современите лингвистички проучувања во рамките на македонскиот и на хрватскиот јазик и преку ексцерпција на одредени лексеми коишто се фреквентни во двата јазици проследивме начин на употреба, но и можност за замена на некои од веќе адаптираните лексички единици во двата јазици. Преку компаративниот метод дадовме своевидни решенија за адаптација на соодветните лексеми кои се употребуваат во македонскиот и во хрватскиот јазик, или нивна целосна замена. Се надеваме дека овој труд ќе даде свој придонес во правилната употреба на соодветните лексеми во даден јазик.

Клучни зборови: македонски, хрватски, лингвистика, збор, лексема

Увод

Врз основа на солидното владеење на мајчиниот и на другите јазици, на нивната граматика и лексика и на нивната правилна употреба, отвараме еден

синцир од меѓусебно поврзани науки кои се именуваат со поимите филологија, општа лингвистика и семиотика. Со поимот филологија ја опфаќаме науката што ја проучува културата на народите преку пишувани текстови. Ваквите познавања претставуваат солидна основа за проучување на современиот јазик и на современата литература. Со други зборови, филологијата ги обединува науките за јазикот, за литературата и за културата, но не само во историска туку и во современа смисла. Со поимот општа лингвистика ја опфаќаме науката која го проучува јазикот како појава сврзана за човекот и за човековата дејност, а со поимот семиотика опфаќаме наука за науката воопшто. Со други зборови, семиотиката е општа наука. Филологијата, лингвистиката и семиотиката се општи науки. Тие се засновани врз општите принципи и закономерности на појавите што се предмет на нивен интерес. Во денешно време не може да се замисли лингвист што знае само еден јазик, ниту пак научник што е упатен само во проблематиката од една наука. За да се совлада, значи, лингвистиката, како општа наука, треба да се има определена филолошка подготовка, солидни знаења од еден и повеќе јазици и од повеќе науки. Како наука, општата лингвистика има значајно место меѓу водечките науки на почетокот на 21 век (или со други зборови: во системот на науките кои ја претставуваат актуелната водечка парадигма науки и кои го диктираат современиот научен поглед на светот) (Пандев 2007: 4-5). Коментар: Со ваквиот пристап Пандев смета дека овие науки наоѓаат соодветна примена во човековите дејности со кои се карактеризираат современите општества. Нашето гледиште е дека трите науки кои се основа на науката за јазикот (лингвистиката) мора заедно да се примрнуваат, односно паралелно да се координираат меѓу себе, за во иднина да може да очекуваме адаптација или подобрување на лингвокултурен план во даден јазик. Преку културата на народите, лингвистичкиот код и општото проучување на јазиците сметаме дека е можно да се дојде до прецизна и прифатлива адаптација или замена на одредена наметната лингвостилема според правилата и закономерностите што определен јазик ги дозволува.

Јазичната комуникација е најразвиен тип интравидова комуникација со која човекот се издвојува како општествено суштество од другите живи суштества. Таа е развиен тип нелинеарна, динамична и дигитална комуникација. Како составен и најсложен дел од општествената комуникација, јазичната комуникација е вид симболична, гласовна, вербална, посредна, заемна и интерперсонална комуникација, која се остварува преку повеќе форми со свои специфичности. Јазичната комуникација претставува најсложена форма на комуникација која, од една страна, може да се сведе на попусти форми на комуникација, а од друга страна да создава сложени организирани целини. Така, како нелинеарен и како динамичен тип комуникација таа може да се сведе на низа од линеарни модели и од статични модели на комуникација, а како дигитална може да се замени со поедноставни модели аналогна комуникација. Како најсложена комуникација, јазична комуникација е основа за создавање

сложени комуникативни целини, кои се резултат на организираноста на формата на јазичната комуникација, на организираноста на содржината на јазичната комуникација, на режимот на одвивање на јазичната комуникација. Резултатите од организираноста на формата на јазичната комуникација во науката за јазикот се опфаќаат со поимите дискурс и текст. Резултатите од организираноста на содржината на јазичната комуникација во науката за јазикот се опфаќаат со поимите информатика и фатика. Резултатите од режимот на одвивање на јазичната комуникација се опфаќаат со поимите наративен режим на комуникација и комуникативен режим на комуникација, според принципот: јазикот е комуникација/комуникацијата е јазик (Hogrocks 1987: 7-23). Коментар: Во својата генеративна граматика Хорок јасно ги дава резултатите и начините за остварување и создавање на јазичната комуникација, но сепак ние сметаме дека јазикот преку кој настанува комуникацијата и спротивно (комуникацијата претставува создаден јазик), мора да воспостави јасен и недвосмислен режим, односно правилник на негова употреба, не преку наративниот режим, туку преку јасно нормативен и строго контролиран лингвистички норматив.

Општата теорија за системите наоѓа особена примена при проучувањето на човековиот јазик. Притоа се има предвид дека системноста е својство на јазикот како целина составена од одделни, хиерархиски поставени и меѓусебно поврзани, рамништа, чија основна особеност, исто така, е системноста. Од друга страна, општата теорија за типовите и за видовите системи во голема мера се засновува токму врз проучувањето на човековиот јазик како најсложен систем од знаци. Со други зборови, поимот систем во науката за јазикот се употребува при проучувањето на јазикот како целина, при проучувањето на одделните рамништа на јазикот (рамништата на гласовите, на зборовите, на речениците), како и при проучувањето на функционирањето на јазикот во општеството. Одделните рамништа на јазикот, значи, претставуваат потсистеми на системот на јазикот. Секој потсистем, пак, сам за себе и во однос на други потсистеми, исто така претставува систем, па се дефинира како систем. Човековиот јазик е природен систем од знаци. Тој е развиен и е создаден по природен пат во човековите заедници. Како природен систем од знаци, тој е составен од огромен број знаци кои имаат природен распоред и кои имаат природно својство да се создаваат. Со други зборови, постојано создаваат нови знаци. Како природна појава, тој е во постојана активност и со одликува со основните својства на системите создадени по природен пат: историчноста и неповторливоста. Човековиот јазик како природен систем се одликува со историчност и неповторливост. Историчноста на јазикот е во тесна врска со развојот на јазикот како особеност на човекот како организам и на човековите заедници. Неповторливоста на јазикот како природна појава е во тесна врска со неповторливоста на природно составените целини. Тоа значи дека не постои можност организираноста на еден одделен јазичен систем да се поклопи со организираноста на друг јазик како систем. Воедно, ниту еден јазичен систем

не може да се повтори во историјата. Коментар: Тука имаме контрадикторност во однос на неповторливоста на јазичниот систем во два или во повеќе јазици. Спротивставеноста доаѓа од самиот факт дека наметнатите лингвостилеми коишто навлегле во два јазика во ист временски период од ист инфериорен јазик кој бил надмоќен и агресивен по однос на двата определени јазика (во случајов тоа ќе биде срскиот јазик во однос на македонскиот и хрватскиот јазик), успева по подолг притисок да наметне лингвистичко темпо на заемање и наметнување на лингвостилеми кон „потчинетите“ (од линвокултурна гледна точка) јазици.

Според нелинеарните модели, комуникацијата ниту започнува на едно место, ниту завршува на определено место, ниту пак може целосно да се повтори на ист начин. Односите меѓу факторите во комуникацијата постојано се менуваат и се усложнуваат, па се остваруваат на различни рамништа во различни области на употреба на јазикот. Функциите на јазикот според нелинеарните модели на комуникација претставуваат делумни варијанти на основните функции на јазикот и се остваруваат во различни области на употреба на јазикот, па се издвојуваат најчесто како стилски или, пак, како прагматични функции. Ова јасно може да се согледа во пробивноста и напредокот на глобализацијата не само на јазичен, туку и на културен план. Комуникацијата преку медиумите, преку социјалните мрежи и масмедиумите претставува храна за глобалното развивање на едноличноста и на неуникатноста на еден јазик и култура. Коментар: Темата за функциите на факторите во комуникацијата е особено значајна во науките што го проучуваат факторот медиум и особено средствата за масовна комуникација. Масмедиумите се јавуваат со голем број меѓусебно испреплетени функции во современите општества, од кои основни се информативната, образовната, забавно-рекреативната, пропагандната, а како второстепени се јавуваат економската, политичката, културната, уметничката, верската, спортската, одбранбената, воената и многу други. Токму преку ваквата пропагандна моќ на глобалните технички средства за комуникација многу брзо и без никаков отпор во јазиците кои имаат помалкубројни говорители лесно може да се инфилтрира и наметне лексичка единица која е несвојствена за таквиот јазик, особено ако јазикот примач претставува незаштитено поле од неговите чувари (лингвистите).

За да се најдеме во севкупноста на говорната дејност која ќе одговара на јазикот, треба да се поставиме пред индивидуалниот чин кој овозможува да се реконструира кружниот пат на говорот. Говорот е индивидуален чин на волјата и интелигенцијата, при што треба да се разликуваат: комбинации со чија помош лицето што зборува го користи кодот на јазикот за да го изрази своето лично мислење и психофизички механизам кој му дозволува да ги изрази тие комбинации. Коментар: За да се овозможи комуникација, најпрво мораме да имаме најмалку две лица кои би комуницирале меѓу себе. Тие две лица треба да оформат мисла и слика во мозокот за она што веќе го оформиле

таму да биде пренесено преку органите за создавање звук, а сликите и мислите да бидат преточени во зборови. На различни јазици, па понекогаш и на еден ист јазик, можат да постојат хомонимни врски, односно идентичност во формата и звучноста но голема разлика во значењето на лингвостилемата. Истото можеме да го проследиме во обратна лингвистичка точност преку синонимијата на определени лексички единици. Во однос на ова Чомски вели дека на германски Sprache значи langue и language, Rede одговара приближно на parole но притоа додава посебно значење discours. На латински sermo попрво значи language и parole додека lingua значи langue итн. Ниеден збор не одговара точно на еден од поимите кои веќе ги прецизираваме, затоа секоја дефиниција во однос на еден збор е залудна; лош е методот да се поаѓа од зборовите да се дефинираат предметите (Chomsky 1972: 79).

Проблематиката на стандардните јазици и нивната норма сериозно се третира во современата лингвистика. Прашањата поврзани со литературнојазичната норма може да бидат третирани и од лингвистички аспект, и од поширок – социолошки и политички аспект. Во социолингвистиката општо се познати и дефинирани фазите во развојот на нормата: од нејзината селекција, преку нејзината дескрипција, кодификација, елаборација, акцентуација, имплементација, експанзија, култивација, до нејзината евалвација и можна реконструкција. На нормата на стандардниот јазик, како и на самиот јазик, се гледа како на жив организам, динамичен феномен. Нормата е динамичен феномен, но таа треба да се негува. Во нејзиниот раст и развој, таа треба да се негува и да се насочува, за да се заштити од обезличување и од силата на стихијата. Прифаќањето на нормата треба да се сфаќа како постапка преку која се внесува повеќе системност и организација во јазикот, а не како нешто со кое се губи слободата на изразувањето. Коментар: Јазикот нема апсолутно статички карактер, туку нормата е динамична појава во состојба на статичност и таа стабилност е обусловена од објективниот развој на јазичната стварност. Сепак, промените што ги носи времето не смеат да го нарушуваат системот на македонскиот јазик. Јасно е дека јазиците мора да имаат флексибилност и еластична пластичност по однос на промените кои недопириливо налагаат промени, но тоа нашите јазици (македонскиот и хрватскиот) не треба да го прифатат по секоја цена. Нашите јазици се словенски јазици и имаат доста стари (архаични) лексеми кои би можело да се адаптираат и видоизменат преку зборообразувачките закономерности во јазиците и да бидат заменети со голем дел од варварски наметнатите интернационализми навлезени преку „натежнатата“ глобализација која ги окупираше лингвокултурните норми на сите рамништа.

Секој природен јазик располага со такви зборови што можеме да ги окарактеризираме како најстари и најфреквентни, општо познати најчесто куси и стилски необележени, макар што тоа не значи дека при употребата не можат да извршат некаква особена функција од стилска гледна точка. Во

основниот лексички фонд како што е познато, спаѓат: заменските зборови, сврзниците, предлозите, броевите и бројните придавки, одделни глаголи, одделни именки итн. Според фреквенцијата, на прво место доаѓаат предлозите и сврзниците, потоа заменските зборови, па квалификативните придавки, и на крајот, глаголите и именките. Од стилистичка гледна точка треба да се каже дека основниот зборовен фонд може да се јави во секој функционален стил, односно во сите сфери на употреба на јазикот, иако по правило, не врши стилско обележување на текстот или на исказот.

Граниќ (Granić, 2006: 268) по однос на јазичните промени и глобализацијата вели: „Svakodnevno svjedočimo ubrzanim jezičnim promjenama. Uzrok tomu mnogi vide u globalizacijskim procesima, unutar kojih jednu od najznačajnijih uloga imaju mediji. Mediji prenose poruke, ali su i transferi kulture, svjetonazora, politike; mediji su puno više od sredstva, oni stvaraju kulturu, a kultura (posebice ona tehnička) stvara medije koji izgrađuju nove i drukčije svjetove (globalni mediji izgradili su i globalnu kulturu)“.

Збогатувањето на лексичкиот фонд може да се врши и со заемање, а ваквата пракса во македонскиот и во хрватскиот јазик е застапена во прилична мера. Зборовите што се прифаќаат од други јазици можат да бидат приспособени и неприспособени, односно туѓарки. Неприфатените зборови коишто се наметнале преку разни комуникациски и глобализациски јазичноговорни лингвистички и екстралингвистички кружења се здобиле со терминот варваризам, кој се однесува на влијанието од другите јазици. Така, за варваризам може да се зборува во случаите кога се презема непосредно еден збор од друг јазик, па поради тоа не е во духот на јазикот-примач (на пример: даље, ваљда, утакмица, купачи, вратат, пивара, фатара и сл.). Бабиќ проследува дека хрватско-германските јазични допири доаѓаат со самото доселување на Хрватите во својата нова татковина. Според неа јазичните врски траеле континуирано, а германската култура и цивилизација влијаеле толку силно што оставиле траг како на старата така и на новата хрватска историја (Babić 1990: 214). Коментар: Сметаме дека секогаш поголемите култури и цивилизации ги засенувале помалите народи, како на историски, културен, политички и национален план, така и на лингвистички (јазичен) план, каде што го наметнувале својот лингвокултурен код преку доминацијата која максималистички ја искористувале.

Влијание врз лексиката на македонскиот јазик извршиле следниве јазици: грчкиот, турскиот, францускиот, италијанскиот и германскиот, а во најново време англискиот. Од словенските јазици забележливо е влијанието од: рускиот, бугарскиот и српскохрватскиот (српскиот и хрватскиот) јазик. Интернационализми се зборовите што му припаѓаат на меѓународниот зборовен состав и што во најголема мера навлегле во македонскиот јазик поради немањето на соодветна лексема, но и поради неговата значајна еластичност и отвореност кон подновувањето.

Во однос на турските јазични елементи коишто се во голема мера застапени и во македонскиот и во хрватскиот јазик, ќе наведеме дека дури и денеска не наоѓаме замена на одделни лексички единици и истите одлично се вклопиле во нашите јазици, или преку калкирање, или преку зборообразувачка адаптација. Голем дел од турцизмите (во најголема мера турцизмите од областа на храната) останале идентични како во турскиот јазик. За турските јазични елементи во македонскиот јазик најголем придонес дава Оливера Настева-Јашар (Настева-Јашар 2001), а во хрватскиот јазик најобемно ги обработува Abdulah Škaljić (Škaljić 1966).

Рудолф Филиповиќ (Filipović, 1990: 16-17) по однос на англизмите вели: „anglizam definira kao svaku riječ preuzetu iz engleskog jezika, a označava predmet, ideju ili pojam kao sastavne dijelove engleske civilizacije. Prema toj definiciji, anglicizmima se smatraju sve posuđenice kojima je engleski izvorni jezik, posuđenice koje su preuzete iz engleskog te one koje označavaju pojmove i predmete engleskog podrijetla, kao i one pojmove i predmete koji su sastavni dio života i materijalne kulture Engleske i Amerike“. Коментар: Сметаме дека за сите наметнати зборови од другите јазици би ја прифатиле ваквата дефиниција на Филиповиќ, затоа што е јасно и концизно вклопена и ги опфаќа сите релевантни сегменти кои го прикажуваат духот, културата и лингвистичкиот (јазичен) код на определен јазик (во овој случај англискиот).

Во делот што следи ќе дадеме приказ на лингвостилемите кои се вметнати во македонскиот и во хрватскиот јазик, напоредно со правилните зборови и препораките за замена или обнова на истите со нови коренскојазични лексеми за двата јазика. Во табелата (табеларниот приказ) подолу се дадени избрани лексеми (по случаен избор) во три состојби: вметнати, правилни и препорачани лингвостилеми.

	ВМЕТНАТИ ЛИНГВОСТИЛЕМИ	ПРАВИЛНИ ЛИНГВОСТИЛЕМИ	ПРЕПОРАЧАНИ ЛИНГВОСТИЛЕМИ
HR	ADEKVATNO	PRIKLADNO	ODGOVARAJUĆE
МК	АДЕКВАТНО	АДЕКВАТНО, ПРИКЛАДНО	ПРИКЛАДНО
HR	AJKULA	MORSKI PAS	MORSKI PAS
МК	АЈКУЛА	АЈКУЛА	МОРСКО КУЧЕ
HR	AERODROM	AERODROM, ZRAČNA LUKA	ZRAČNA LUKA
МК	АЕРОДРОМ	АЕРОДРОМ	АВИОДРОМ
HR	APLAUZ, APLAUDIRATI	APLAUZ, APLAUDIRATI PLJESAK, PLJESKATI	PLJESAK, PLJESKATI
МК	АПЛАУЗ	АПЛАУЗ, РАКОПЛЕСКАЊЕ	РАКОПЛЕСКАЊЕ

HR	AUTOBUSKA STANICA	AUTOBUSNI KOLODVOR	POSTAJA
МК	АВТОБУСКА СТАНИЦА	АВТОБУСКА СТАНИЦА	АВТОБУСКО ЧЕКАЛИШТЕ
HR	BANDERA	BANDERA, STUB	STUB, STUP
МК	БАНДЕРА	БАНДЕРА	СТОЛБ
HR	VAŠTA, VAŠTOVAN	VRT, VRTLAR	VRT, VRTLAR
МК	БАВЧА	БАВЧА, ГРАДИНА, ГРАДИНАР	ГРАДИНА
HR	BURGIJA	BURGIJA, SVRDLO	SVRDLO
МК	БУРГИЈА	БУРГИЈА	СВРДЉЕ
HR	BUVA	BUVA BUHA	BUHA
МК	БОЛВА	БОЛВА	БОЛВА
HR	CENTAR, CENTRALNO	SREDIŠTE, SREDIŠNJICA	SREDIŠNJE
МК	ЦЕНТАР	ЦЕНТАР	СРЕДИШТЕ
HR	ČINIJA	ČINIJA, ZDJELA	ZDJELA
МК	ЧИНИЈА	ЧИНИЈА	ЧИНИЈА
HR	DATUM	DATUM, NADNEVAK	NADNEVAK
МК	ДАТУМ	ДАТУМ, ДАТА	ДАТА
HR	DIGITRON	KALKULATOR, RAČUNAR	RAČUNAR
МК	ДИГИТРОН	ДИГИТРОН	СМЕТАЧ
HR	DIREKTOR	DIREKTOR, RAVNATELJ	RAVNATELJ
МК	ДИРЕКТОР	ДИРЕКТОР, УПРАВНИК	УПРАВНИК, РАКОВОДИТЕЛ
HR	DURBIN	DURBIN	DALEKOZOR
МК	ДУРБИН	ДВОГЛЕД, ДУРБИН	ДВОГЛЕД
HR	FAKULTET	FAKULTET, VELEUČILIŠTE	FAKULTET VELEUČILIŠTE
МК	ФАКУЛТЕТ	ФАКУЛТЕТ, ВИСОКООБРАЗОВЕН ОДДЕЛ	ВИСОКООБРАЗОВЕН ОДДЕЛ

Табела 1. Приказ на лингвостилемите

По однос на проследената табела ќе укажеме на неколку согледби:

1. Опфатени се лексички единици по случаен избор (не се воведме според некоја одредница), односно ги зедеме за обработка во најголема мера интернационалните лексички единици, како и одредени србизми.
2. Голем дел од дадените лингвостилеми веќе се адаптирани во нашите јазици, но икако ги проследивме како такви, сепак со продлабочена анализа може да се изнајдат „домашни“ замени за повеќе од 70% од лексемите.
3. Јазичната пракса покажува дека има простор за целосна реконструкција на повеќето лексеми како што се: факултет, центар, бургија, бандера, аеродром, станица итн. Сметаме дека активниот и сериозен пристап на лингвистите кон двата јазика, почнувајќи од историчарите на јазик па се до проучувачите на современите состојби на јазикот, ќе променат голем дел од веќе наметнатата лингвостилистичка лексикологија, а воедно ќе го ублажат жестокиот налет на глобализацијата, како јазична, така и културна (особено на англискиот јазик).
4. Хрватскиот јазик веќе нашол соодветни механизми за своја заштита (во одредена мера), иако во некои случаи тоа е и неприлагодливо. За разлика од хрватскиот јазик, македонскиот сеуште се „дави“ во сопствената неправилност и негрижа од лингвистите кои се задолжени и одговорни за ваквата лингвокултурна состојба во која тој се наоѓа.
5. Во некои следни трудови, ова би можело да се надополнува преку определена поделба, од типот на: 1. Употреба и можна замена на лексеми од турско потекло; 2. Употреба и можна замена на лексеми од германско потекло; 3. Употреба и можна замена на лексеми од англиско потекло итн.

Заклучок

Во заклучокот можеме да додадеме дека во македонскиот и во хрватскиот јазик кои се предмет на наша обработка во овој труд се застапени огромен број на наметнати туѓи лингвостилеми кои се адаптирани во јазиците како прифатливи интернационализми без соодветна замена, но сепак ако ние лингвистите и воопшто лексикографите подобро ја согледаме ваквата состојба која во поново време загрижува, особено со англизмите, ќе увидиме дека имаме доволно простор, а и богата лексика за изнаоѓање на подобри решенија или зборообразувачки модели преку кои една дадена лексема можеме да ја усогласиме подобро со нормите и правилата за градење на зборови во нашите јазици.

Литература

- Ареална лингвистика како пат кон реконструкција на јазичната и културната еволуција* (1920-1998). Материјали од научниот собир по повод одбележувањето на 10-те години од смртта на академик Божидар Видоески. Настева - Јашар, Оливера (2001). *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Скопје.
- Пандев, Димитар (2007). *Пристап во македонската лингвокултурологија*, Скопје.
- Babić, Stjepan (1995). *Hrvatski jučer i danas*. Zagreb: Školske novine.
- Granić, Jagoda (2006). Novi „razrađeni“ mediji „ograničeni“ kodovi. U: Granić, Jagoda (ur.). *Jezik i mediji – jedan jezik: više svjetova*. Zagreb-Split: HDPL.
- Filipović, Rudolf (1990). *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo-razvojni značenje*. Zagreb: ŠK.
- Horrocks, Geoffrey (1987). *Generative grammar*, Longman. London and New York.
- Chomsky, Noam (1972). *Studies on Semantics in Generative Grammar*, Mouton, The Hague.
- Škaljić, Abdulah (1966). *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo.

Adresa autora

Authors' address

St. Ilinden bb
1200 Tetovo
R. Macedonia
mihajlomarkovikj@gmail.com,
snovotni@yahoo.com

SOME WORDS AND LINGVOSTILEMS IMPOSED IN MACEDONIAN AND CROATIAN LANGUAGE

Summary

The paper which is the subject of our work we will carry out research in the field of linguistic deviations and linguistic studies that linguists recently pay greater attention. The science of language (known as general linguistics) is a theory and methodology (or set of theories and methodologies) to the study of human language. It covers linguistic theories that apply to all (or more) languages in the world, as well as linguistic methodologies applied in the scientific presentation of all (or most) languages of the world. The direct their interest to general (common) features, and considers language as a phenomenon linked to the man (ie mankind) and human activity. Science, general linguistics feature prominently among the leading science of the early 21st century (in other words: the system of sciences that represent the current leadership paradigm that science and dictate the modern scientific view of the world). The science of the late 20th and early 21st century is characterized by unifying science, such as, for example, cultural studies, who study culture or knowledge as essential features of man. Scientific advances in these sciences find appropriate application in the human activities that characterize contemporary societies. Language is a common feature of the mankind. Namely, will give an overview of modern linguistic considerations within the Macedonian and Croatian language through excerption of certain lexems and frazems which are frequent in both languages, we receive a material that further analysis will compare and analyze in terms of its proper use and its etymology. We will continue to give appropriate examples that linguists consider replacing etymologically correct for a given language. Through comparative method will give the best linguistic solutions for phonetic and phonological adaptation of the respective tokens used in the Macedonian and Croatian language. We hope that this paper will contribute to the proper use of appropriate tokens in a given language.

Keywords: Macedonian, Croatian, linguistics, word, lexeme

Vedad SPAHIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

STATUS BOSANSKOHERCEGOVAČKE KNJIŽEVNOSTI UNUTAR B/H/S/C INTERLITERARNE ZAJEDNICE DANAS

U radu se razmatra koncept kompozitne integralnosti bosanskohercegovačke književnosti i model njegovog funkcioniranja u različitim povijesno-kontekstualnim elongacijama. Prihvatanje bosanskohercegovačke književnosti kao nadsistema koji sačinjavaju: bošnjačka književnost, srpska i hrvatska književnost unutar bosanskohercegovačkog kulturno-književnog kruga, te tradicije, autori i djela koji ne pripadaju „konstitutivnoj“ etničkoj trijadi, pretpostavka je utemeljenja nove južnoslavenske komparatistike zasnovane na nehijerarhijskoj dijalogičnosti lingvistički i historijski bliskih kultura i literatura koje sačinjavaju b/h/s/c međuknjiževnu zajednicu, a na sličan način kao i konstitutivne sastavnice bosanskohercegovačke književnosti međusobno se preklapaju i prožimaju.

Ključne riječi: bosanskohercegovačka književnost, koncept kompozitne integralnosti, krugovi, elipse, komparatistika, južnoslovenska interliterarna zajednica, nehijerarhijska dijalogičnost

Ključna pretpostavka razumijevanja bosanskohercegovačkog kulturnog identiteta jeste uvažavanje njegove kompozitne integralnosti. Kulturne tradicije bosanskohercegovačkih naroda nalaze se u specifičnom odnosu obilježenom stalnim osciliranjem između bosanske integralnosti i nacionalnih posebnosti, pri čemu se svaka može posmatrati za sebe, ali se u tolikoj mjeri međusobno određuju da se

ne mogu sasvim razdvojiti. Sebi svojstvenim preciznim imenovanjem pojava, Dževad Karahasan je bosanskohercegovački kulturni sistem označio kao dramatski: „Temeljni odnos među elementima sistema je opozicijska napetost, što znači da su elementi postavljeni jedan nasuprot drugome i međusobno vezani upravo tom suprotstavljenošću u kojoj definiraju jedan drugoga; elementi ulaze u sastav sistema (u sastav cjeline višeg reda) ne gubeći svoju primordijalnu prirodu, odnosno niti jednu od osobina koje imaju izvan sistema koji konstituiraju – svaki element ulazi u sastav sistema time što je dobio nove osobine, a ne time što je izgubio neku od onih koje je imao“ (Karahasan 2010: 10). Pri tom, historijski gledano, ni u vremenima političkih zaoštavanja, praćenim kulturnim izolacionizmom, nije posve ugušen duh zajedništva, niti se u periodima naglašenije integrativnosti potiru posebnosti. I jedna i druga tendencija u 20. stoljeću dovedene su do najekstremnijih amplituda ali je, čini se, kompozitna struktura uspjela da izdrži i nanovo se resetuje.

Paradoks, ali i blagoslov, opstojanja kako sastavnih partikulariteta tako i integriteta bosanskohercegovačke književnosti, u vremenima kriza i iščašenja, su upravo oni pisci oko kojih se na ovim prostorima najčešće spori, najviše ih se svojata ili odriče, a najteže im je, zapravo nemoguće, osporiti umjetnički kredibilitet. I tokom ratnih godina Andrić, Selimović i A. B. Šimić (spomenimo samo njih!) neizostavne su predikacije kritičko-akademske diskursa i u dominantno bošnjačkim, i u srpskim i hrvatskim sredinama, štaviše, održali su se sve vrijeme, na svim stranama, i u školskim programima i akademskim silabusima. Bez obzira na motive i pozadinu tog njihova multilateralnog „preživljavanja“, na stranu, k tome, i što će jedni u svemu vidjeti ironiju koja izvire iz suspektnih ličnih optiranja samih pisaca (npr. Meše Selimovića za srpsku književnost¹), a drugi svojevrsni samoregulacijski odbrambeni mehanizam bosanskohercegovačke kulture², dirljivo je prisjetiti se da su knjige ovih autora održavale u životu duh i biće Bosne i kod čitalaca pred čijim se očima događalo sistematsko zatiranje artefakata kulturno-historijskog nasljeđa naroda bez čije duhovne tradicije literatura spomenutih pisaca ne bi bila to što jeste³. A upravo su

1 *Potičem iz muslimanske porodice iz Bosne, a po nacionalnoj pripadnosti sam Srbin. Pripadam srpskoj literaturi, dok književno stvaralaštvo u Bosni i Hercegovini, kome takođe pripadam, smatram samo zavičajnim književnim centrom, a ne posebnom književnošću srpskohrvatskog jezika. Jednako poštujem svoje porijeklo i svoje opredeljenje, jer sam vezan za sve ono što je odredilo moju ličnost i moj rad. Svaki pokušaj da se to razdvaja, u bilo kakve svrhe, smatrao bih zloupotrebom svog osnovnog prava zagaranovanog Ustavom, napisao je Selimović novembra 1976. u pismu Srpskoj akademiji nauka i umetnosti.*

2 Kasim Prohić ga je opisao kao „volšebno simbolično sjedinjavanje i onog što je naizgled nepomirljivo, sileći isključivosti da otupe i da se nikad ne iskažu u svom čistom identitetu“ (K. Prohić: *Uvod u čitanje savremene bosanskohercegovačke poezije*, u *Djela*, knj V, Svjetlost – Veselin Masleša, str. 137., 1988.).

3 Vrijedna spomena je i činjenica da su likovi istih ovih pisaca našli se 1998. godine na apoenima bosanskohercegovačkih novčanica. Po mišljenju Nirman Moranjak-Bamburać ma koliko se činila efemernom ta ‘kanonizacija’ svjedoči o propusnosti

to oni pisci koji su, kako je svojedobno (1970.) uočio Midhat Begić, uprkos činjenici da je „složeni nacionalni, etnički i konfesionalni sastav sredine razbijao u prošlosti jedinstvo bosanskohercegovačkog književnog života kao cjeline ... svojim djelima i idejama izražavali i podvlačili one sastojke svoga bića koji ih neodoljivo čine bosanskohercegovačkim ... čak i ako su ideološki ili nacionalno stajali uz vanbosanske sredine i pokrete“ (Begić 1987: 9). Štaviše, o književnoj prošlosti kada je riječ, *modus vivendi* bh. kulturnog prostora u velikoj mjeri i počiva na „onim oblicima kojima pučka kultura djeluje ‘prema gore’, pozajmljuje ... svoj duh integrativnosti, rezultirajući nekim elementima trajno zajedničke kulturne svojine“ (Lovrenović ... 1986: 10). Brojni nebošnjački autori (Šantić, Ćorović, u novije vrijeme Jergović ...) taj kompozitni kulturni identitet svjedoče svojim djelom upravo kroz afirmaciju ili resemantizaciju motiva i poetičkih konvencija bošnjačke usmene tradicije. O naravi bosansko-orijentalne sastavnice njihova stvaralaštva vrijedi zapažanje koje, pišući o Šantićevom pjesničkom identitetu, iznosi Enes Duraković: „... mostarski pjezaž i sva ona nokturalna atmosfera ljubavnih čekanja, ispod pendžera i kapidžika, obeharalih bašči i proljetnih mjesečina tvorni su, doživljaju i izrazu primjereni svijet i prostor pjesme, a ne izvanjski, pseudo-orijentalni ures i kulisa sladunjavo-sentimentalnog pjevanja“ (Duraković 2015: 185). S druge strane, djelo Skendera Kulenovića npr. svjedoči o ‘kauzalnoj insprativnosti’ dviju tradicija – bošnjačke i srpske (poeme *Na pravi put sam ti majko iziš’o* i *Stojanka majka Knežopoljka* nadahnute bošnjačkom baladom i sevdalinkom odnosno srpskom tužbalicom i epskom pjesmom), uporedo korespondirajući i sa hrvatskom književnom baštinom od matoševskih *Ocvalih primula* preko nazorevskog vitalizma do kasnog eseja o Mažuraniću. I kada nisu po srijedi tako zorna amalgamiranja, već oni znakovi kulture koje držimo ekskluzivnim i samorodnim, i u njima se često „naziru tragovi zajedničkih i distinktivnih, sličnih i komplementarnih vrijednosti i iskustava“ ... onkraj tendencioznih i u pravilu vještačkih književnih „ilustracija ‘državotvornog’ koncepta unifikacije kulturnih posebnosti“⁴. Riječju, višestruko kodiranje bosanske kulture – autohtonim, okcidentalnim i orijentalnim obrascima, nije privilegija samo jedne, bošnjačke, sastavnice, već trajna karakteristika svih etničkih tradicija ponaosob i bosanskog kompozituma kao

suprotstavljenih sistema vrednovanja i izgledima za mogući konsenzus oko definiranja i stabiliziranja kulturnog pamćenja. „Modelom novca“ postignut je tako neočekivano i efekat kulturološkog kontinuiteta. Pogledati: N. Moranjak-Bamburać: *Ideologija i poetika (Interdiskursivna analiza kulturoloških strategija i taktika)*, Radovi, knjiga XII, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2000., str. 118.

- 4 Ibidem, str. 33, 127.; Vidovi komplementarnosti o kojima govorimo dubinski su i prožimajući. Primjerice, „prostor orijentalnih uticaja imat će u hrvatskoj književnosti značajnog udjela od Šopovih tematskih okupacija preko Andrićevih stišanih gnoma, sve do jezičkog ezoterizma Veselka Koromana“ (Mile Stojić: Predgovor antologiji *Iza spuštenijeh trepavica – Hrvatsko pjesništvo XX stoljeća*, Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 21.), ili ona „smjesa kršćanskog mita i ezoterijsko-panteističke doživljajnosti istočnjačkog misticizma“, koju kod Antuna Branka Šimića uočava Enes Duraković (E. Duraković, navedeno djelo, str. 261.).

cjeline, koja svoju semiozu osigurava jedino kao fenomen ukrštanja, slojevitosti i provokativnog sinkretizma.

Baštinjeni kulturološki kontekst pojmovnoj odrednici **bosanskohercegovačka književnost** (ili, uz određene rezerve, **književnost narodā Bosne i Hercegovine**)⁵ obezbjeđuje širinu koja nadilazi nacionalne pa i državne okvire kada je u pitanju mogućnost uključivanja integralnih književnih tradicija tri najbrojnija bosanskohercegovačka naroda ali i stvaralaštva pisaca koji ne pripadaju konstitutivnoj etničkoj trijadi⁶. U izvjesnoj mjeri ovaj princip, čije bi iscrtavanje dalo sliku

5 Do sredine prošlog stoljeća u upotrebi je prevladavao termin „književnost u Bosni i Hercegovini“, ali već 1950. imamo *Zbornik savremene bosanskohercegovačke proze* (priredili Salko Nazečić, Ilija Kecmanović i Marko Marković), 1961. *Panoramu bosanskohercegovačke poezije* (Risto Trifković) i *Panoramu bosanskohercegovačke proze* (Mak Dizdar). Radovan Vučković 1970. piše studiju *O nekim pitanjima pristupa bosanskohercegovačkoj književnosti*. 1974. godine Vojislav Maksimović objavljuje antologiju *Bosanskohercegovački književni ogled 1910-1941*, a Ivan Kordić *Antologiju bosanskohercegovačke poezije*. Iste godine izlazi i trotomna *Bosanskohercegovačka književna hrestomatija*, itd... Izvan Bosne i Hercegovine termin uglavnom nije naišao na dobrodošlicu izuzimajući rijetke glasove poput profesora Zvonka Kovača za koga „unutar bosanskohercegovačke književnosti, uz muslimansku književnu tradiciju, najčešće se govori i o dijelovima hrvatske i srpske književne tradicije, koje su od bosanskohercegovačkih znanstvenika shvaćene parcijalno, onako kako su se razvijale na tlu Bosne i Hercegovine, odnosno onako kako se pokoji srpski i hrvatski književnik javljao u književnosti. Dobiven je tako naziv književnosti koja ... sve više dobiva težinu integralnoga književnopovijesnoga pojma” (Z. Kovač: *Interpretacijski kontekst*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987., str. 131.). I unutar Bosne i Hercegovine termin je bio izložen osporavanjima kao navodno „na silu spregnut pojam, recidiv, nakarada jedne tuđinske politike ... hibrid, kaša, puka izmišljotina, naturak literaturi nečega što je njoj duboko strano“, piše Risto Trifković, dodajući, nakon što je ovakve objede osporio argumentima jedinstvenog kulturnog prostora u kome nastaje ova književnost, da je sve to „samo prividna logika koja se kada zavirimo u činjenice pomuti i sama sebe dovede u pitanje. ... a pojam bosanskohercegovačka literatura niti je prazan ni besadržajan već odgovara stvarima koje podrazumijeva“ (R. Trifković: *Savremena književnost u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo, 1968, str. 198, 200). Sredinom 80-tih, s jačanjem disolucijskih procesa u Jugoslaviji, ponovno osnažuju konkurentski koncepti i termini. 1984/85. objavljena je velika edicija „Književnost naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine u 50 knjiga“. Po svjedočenju člana redakcionog odbora Stevana Tontića „vodila se duga i polemična rasprava o samom nazivu toga književnog stvaralaštva. Neki su, osobito profesor Begić, zagovarali termin „bosanskohercegovačka književnost“. Tome se protivila većina srpskih i hrvatskih članova redakcionog odbora, kao i pisci koji nisu bili spremni da se nacionalne književnosti, ma koliko bile bliske ili srodne, „utope“ u jednom takvom, bh. republičkom okviru i pojmu“ (Stevan Tontić: *Sarajevo, prije i poslije rata*, u *Biblioteka Sarajevo – Literarano mjerenje grada*, ur. Senad Halilbašić i Ingo Starz, Naklada Zoro, Sarajevo, 2012., str. 197.)

6 Fleksibilnost i inkluzivnost ovoga modela potiru i najmanju bojazan protivnika postojanja bosanskohercegovačke književnosti od „prikaćenosti bosanskih Srba i

najpribližniju simbolu olimpijskih krugova, zakonomjeran je na cjelokupnom prostoru južnoslavenske interliterarne zajednice i vezan je za činjenicu da se nacionalne književnosti – hrvatska, srpska, crnogorska i bošnjačka – ne poklapaju sa granicama nacionalnih država (svi ovi narodi u statusu konstitutivnog ili nacionalne manjine žive i u Bosni i Hercegovini i u Hrvatskoj i u Srbiji i u Crnoj Gori) nego egzistiraju unutar kulturnih prostora koji se međusobno preklapaju i interferiraju⁷. Premda iz današnje viktimološki impregnirane i osporavanjima irtirane bošnjačke perspektive ima u prvi mah suspektnu konotaciju, na istom je tragu, suštinski gledano, tvrdnja Radovana Vučkovića da „nije faktor državnosti ono što specifikuje literaturu u Bosni i Hercegovini, već zajednički život više naroda na istom prostoru, sloboda objedinjavanja šarolikog jugoslovenskog duhovnog nasleđa u nove strukture“ (Vučković 1991: 15). U prvi plan tako izbija dinamička kategorija **kulturnog prostora** koju je sasvim precizno opisala Tone Bringa ističući da bosanstvo „premda je predstavljalo objedinjujući identitet u tom smislu što je obuhvatao različite etnoreligijske zajednice, on te razlike nije izbrisao. I zaista u njegovom jezgru bila je tenzija između dvije suprotne potrebe: s jedne strane, pripadanje različitim ali paralelnim etnoreligijskim zajednicama, te potreba da se saopštava posebnost, a s druge strane, svijest o zajedničkoj teritoriji, zajedničkoj društvenoj sredini i zajedničkom skupu kulturnih kodova, te stoga svijest o međuovisnosti“ (Bringa 2009: 32). Tezu o koherenciji kulturnog prostora kao podlozi bosanskohercegovačkog književnog identiteta u novije vrijeme je najautoritativnije zastupao Ivan Lovrenović ističući da, uprkos historijski prevalentnom izolacionizmu elitnih zona kulture, na pučkoj razini bez prestanka funkcioniра „zajednički fond kulturnih modela, koji počivaju na kulturnoj i duhovnoj baštini ili-romano-slavenskoga amalgama, na jezičnoj istorodnosti, te na činjenici da ovaj svijet, osobito u gradskim sredinama,

Hrvata i proglašavanja bitnih kulturnih vrijednosti njihove nacije za sporedne i tuđe“ (Staniša Tutnjević: *Neki metodološki problemi proučavanja književnosti Bosne i Hercegovine*, u *Pod istim uglom*, Oslobođenje, Sarajevo, 1984., str. 24.).

- 7 Ovu temu, poslije već etabliranih akvizicija zagrebačke grupe komparatista predvođene Zvonkom Kovačem, hrabro i odlučno načinja i u Beogradu Tihomir Brajović pozitivno reagirajući na stav Stanka Lasića da „u stvaralačkom pogledu srpska književnost u Hrvatskoj ima prednost jer izvire iz nemira, iz dvojnosti, dualiteta“ (S. Lasić: *Članci, razgovori i pisma: Pogledi i istraživanja*, knjiga I, Gordogan, Zagreb, 2004. str. 458.). „Osim toga što nagoveštava obrise svojevrzne filozofije kulturnog razvoja,“ piše Brajović, „zasnovane na uverenju da je nacionalno, odnosno državno dualna pripadnost izvor podsticajnog, ali potencijalno i kobnog „nemira“, a to znači i razlog svojevrzne strukturne „nestabilnosti“, ovako gledaš, s druge strane, primenjeno na obratnu ili neku drugačiju mogućnost (hrvatska književnost u Srbiji ili pak hrvatska književnost u Bosni i Hercegovini, bošnjačka književnost u Srbiji makedonska književnost u Bugarskoj, bugarska književnost u Makedoniji ...), implicitno ukazuje i na razloge pretpostavljene prijemčivosti za ideju ukupnog komparativnog ogledanja i samjeravanja južnoslovenskih literatura u cjelini.“ Tihomir Brajović: *Komparativni identiteti – Srpska književnost između evropskog i južnoslovenskog konteksta*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, str. 71.

živi stoljećima izmiješan u najtješnjem svakodnevnom dodiru“ (Lovrenović 2015: 7), uz bitnu suplementnu činjenicu po kojoj se spacijalna dimenzija ne svodi na pučku horizonatalu nego prodire i vertikalno „dvosmjernim ‘osmoznim’ utjecajima između sloja pučke kulture i svake od zasebnih visokih kultura, koji su formativni za narodne identitete“ (Lovrenović 2015: 7). Književnost je, van svake sumnje, jedan od onih važnih, ovisno o epohi manje ili više djelotvornih, zajedničkih *kulturotvornih mehanizama* ‘uposlenih’ i na horizontalnim (oratura) i na vertikalnim (literatura) areama bosanskohercegovačkog kulturnog pejzaža. Ilustrativna je u tom pogledu austrougarska epoha kao „period kada je književnost ovdje najčvršće vezana za razvoj pojedinih nacija i kada je najizraženije njeno uobličavanje po pojedinačnim nacionalnim tokovima. Ne treba smetnuti s uma da su specifičnosti društvenoistorijskog razvoja i položaja Bosne i Hercegovine, kao sociokulturne i druge posebnosti ovog podneblja i tada uočljive u čitavom književnom stvaralaštvu ovog perioda“ (Tutnjević 1984: 25).

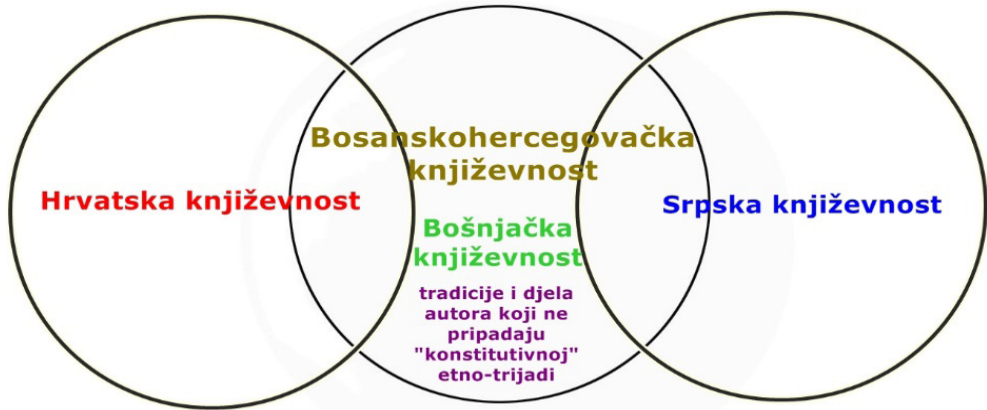
Aproksimativna polazišta utkana su i u utemeljiteljsko-programske tekstove stasavajuće južnoslavenske interkulturne komparatistike, a čini se da je najdalje u tom pravcu odmakao beogradski južnoslavista Tihomir Brajović odbacivanjem formule **jedna književnost – jedan jezik** i promocijom teze da „srpska književnost spada u one literature čije su lingvističke granice neodređene. Nju jezik ne odvaja od drugih literatura, već spaja s nekima od njih“ (Brajović 2012: 15). Elemente razrade ove teze kod Brajovića prepoznajemo u više njegovih radova a, *mutatis mutandis*, sadržani su u stavu po kome bi „regionalistički orijentisana komparatistika, poput južnoslovenske, mogla da bude predstavljena kao „asimetrična“ i stoga donekle „neuređena“, tj. nehijerarhijska, „mobilna“ struktura, sačinjena od promjenljivog, fleksibilnog niza ulančanih elipsi. Razlog zbog kojeg je baš elipsa ovde prepoznata kao ključna, shematski odgovarajuća predstava leži u činjenici da ova zakrivljena figura po definiciji podrazumeva uvek dva ravnopravna središta ili fokusa, što znači da je u izvesnom smislu „bifokalna“, a to je sasvim podesno za sugestiju odsustva aksiološke ili neke drugačije uspostavljene hijerarhije u komparativnim izučavanjima i tumačenjima. Dalja geometrijska analogija, koja kazuje da je zbir pojedinačnih odstojanja svake tačke na elipsi od dva pomenuta fokusa uvek jednak, dovoljno je, verujemo, sugestivna za poimanje o načelno uspostavljenoj – iako, naravno, praktično ne i nužnoj – ekvidistanci i odsustvu monocentrične perspektive u regionalistički orijentisanoj komparatistici kao onoj emancipatorski shvaćenoj disciplini što je sasvim drugačije ustrojena u odnosu na evrocentrično postavljenu komparatistiku“ (Brajović 2012: 75). Brajovićeve postavke na tragu su agende decentralizirane, horizontalne komparatistike koju je osamdesetih godina prošlog stoljeća zagovarao Slovak Dioniz Đurišin u nastojanju da adaptiranjem i inventivnim preoblikovanjem općekomparatističkog modela književnog istraživanja razbije kompleks inferiornosti tzv. malih, perifernih i diskontinuiranih književnosti (Đurišin 1997) te u kontekstu postkolonijalnih studija Gayatri Chakravort Spivak svojim idejama kreolizacije i alternativnog komparatističkog kanona (Marčetić 2015: 20-

21). Đurišino ve su ideje naišle na najtopliji prijem u onim znanstvenim krugovima na prostoru predraspadajuće Jugoslavije koji su tražili načine i rješenja uspostave novog modus vivendija discipline što se u novim okolnostima iz jugoslavistike morala probraziti u neki vid južnoslavenske komparatistike⁸. Historijski, međutim, a u perspektivi pogotovo, ideja preklapljenih elipsi kao model suegzistencije i interferencije južnoslavenskih nacionalnih književnosti teško je održiva budući da su one, gledano ponaosob, rijetko funkcionirale kao decentralizovani polifokalni sistemi (Možda srpska u drugoj polovini 19. stoljeća sa dvije književno-kulturne metropole Beogradom i Novim Sadom, hrvatska renesansa disperzirana u više dalmatinskih gradova, ili bošnjačka u periodu cvjetanja divanskog pjesništva sinhrono u Mostaru i Sarajevu, ali tu nije riječ o paralelizmu koji je jednom svojom linijom pozicioniran u književno-kulturni prostor susjedne lingvistički bliske nacionalne književnosti, već su oba centra (ili svi centri) teritorijalno u granicama užeg polja matične nacionalne književnosti. U 20. stoljeću Sarajevo jeste važno mjesto događanja i za srpsku i hrvatsku književnost, ali teško da ima onaj status **ravnopravnog** središta ili fokusa kao pretpostavke bifokalnosti / polifokalnosti opisane eliptične predodžbe o nacionalnim književnim identitetima unutar južnoslavenske međuknjiževne zajednice.).

Povijesno prevalentan i prospektivno izvjestan snažni književni centralizam, uz jednako naglašen „diskontinuitetski karakter srpske i hrvatske književnosti u Bosni i Hercegovini u odnosu na matične književnosti“ (Tutnjević 1984: 18), daleko prihvatljivijom čini figuru kruga odnosno krugova koji se međusobno dodiruju i križaju. Uz to, specifičnost bosanskog književnog prostora je postojanje bošnjačke, srpske i hrvatske komponente te stvaralaštva pisaca drugih nacionalnosti, kao svojevrskih internih krugova, koji ranije nisu bili teritorijalno delimitirani nego su kao samosvojni tradicijski agensi sveprisutno participirali unutar nadsistema

8 Krug zagrebačkih komparatistički orijentisanih slavista (Franjo Grčević, Zvonko Kovač, Dušan Marinković) već u prvoj polovici 80-tih pravi u tom pogledu odlučan iskorak, koji je formaliziran organizacijom naučnog skupa i objavljivanjem zbornika *Komparativno proučavanje jugoslavenskih književnosti* (Zagreb, 1983.). Taj novi model promovira Grčević u programskom uvodnom tekstu Zbornika: „preuzimanjem komparatističkog koncepta kao modela istraživanja jugoslavenskih književnosti odlučno se prihvaća na neograničeno vrijeme nacionalni karakter jugoslavenskih književnosti i odlučno se otklanja na neodređeno vrijeme mogućnost stvaranja jedinstvene jugoslavenske književnosti kao izraza neke više, ili nove nacionalne cjeline“. (F. Grčević: *Problemi i perspektive komparativnog proučavanja jugoslavenskih književnosti*, nav. Zbornik, Zagreb-Varaždin, 1983., str. 10.) S druge strane, a u odnosu prema širim izvanjskim relacijama komparativnog proučavanja književnosti, prihvatanjem koncepta interliterarnih zajednica i vrijednosne neusporedivosti historijskog razvoja svake nacionalne književnosti ponaosob gube smisao “dramatični pokušaji da se našim književnim rezultatima pronađu “europski okviri”, odnosno da ih se situira u kontekst “europske književnosti”, unatoč svih diskontinuiteta, privremenosti, povremenosti i pragmatičnosti domaćih književnih i kulturnih stanja” (Zvonko Kovač: *Interpretacijski kontekst*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1987, str. 123.).

kompozitne integralnosti bosanskohercegovačke književnosti⁹ na koji se djelotvorno i kombinatorno mogu aplicirati analitičke aparature kako monoliterarnog tako i komparativnog pristupa. Ovaj koncept, uz sve rezerve¹⁰, mogao bi se predstaviti sljedećim grafikonom:



Geometrijske analogije kulturalnih fenomena, dakako, uvijek jesu provizorne, napose u prostoru gdje je „teško odrediti dokle smo jedno a odakle drugo, što smo u danoj prilici više a što manje, kad i kako smo oboje u isto vrijeme“¹¹. Privilegiju veće ‘tačnosti’ tu su uvijek imale figura i metafora, makar u onim ovaploćenjima kada pogode bitnost koja izmiče diskursu analitičke refleksije, kao npr. Enes Karić u pasažima romana *Pjesme divljih ptica* posvećenim traganju junaka za vlastitim bićem i identitetom, koje mu se ukazuje: „... kao slika u čudnom spoju mnogih boja što se jedne u druge ulijevaju, kao da su bića od tečnosti koja se naprežu u

9 Tu specifičnost književnog stvaranja u Bosni i Hercegovini osjetili su oni autori koji su, rastrećeni pritiska domaćeg konteksta, iz evropske perspektive pristupali ovoj problematici. Tako Jozo Džambo piše: „U Bosni i Hercegovini ukrštaju se etničke strukture koje odgovaraju hrvatskom, srpskom i muslimanskom toku i obrazuju samosatalan književni predio koji u sebi uspješno povezuje tradicionalno i moderno“ (J. Džambo: *Jugoslavische Literaturen*, u: *Weltliteratur im 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Manfred Brauneck. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1981. str. 292.).

10 U traganju za najprikladnijom „geometrijskom analogijom“ južnoslavenske i bosanskohercegovačke poliliterarne strukture treba imati u vidu, kako sugerira Nirman Moranjak-Bamburać, da „pojam kulture uopćeno podrazumijeva neeuclidovski prostor. Tu tezu bosanska kultura radikalizira do samoobnaženosti ... kulturna historija Bosne i Hercegovine prevazilazi svoj mozaični karakter: jedno pored drugog, ali i jedno preko drugog, jedno u drugom... N. Moranjak-Bamburać: *Prema problemu kulturnog sinkretizma u Bosni i Hercegovini*, Dijalog, 2-3, Sarajevo, 1998, str. 105., 111.

11 Predrag Matvejević: *O mojoj melankoliji – Balkanu*, dostupno na <http://sveske.ba/en/content/o-mojoj-melankoliji-%E2%80%93-balkanu>

svim pravcima tražeći svoju dušu i svoj oblik“ (Karić 2009: 36). Ili, kada Stevan Tontić opisuje dobitak življenja u Sarajevu kao „obogaćivanje saznanja o životu, o intimnim doživljajima i gledanjima na ljudske i božanske stvari mojih muslimanskih, hrvatskih, jevrejskih i drugih prijatelja, poznanika ili slučajnih sagovornika“ (Tontić 2012: 13). U posljednjih dvadeset pet godina po prvi put smo svjedoci etničke teritorijalizacije bosanskohercegovačkog političkog pa i kulturno-književnog prostora. ‘Naturalizacija’ veze između etniciteta i teritorije sprovedena je najgorom vrstom nasilja, što bi u budućnosti moglo voditi ozbiljnoj reviziji, nadamo se ne i destrukciji statusne platforme bosanskohercegovačke književnosti¹². Naravno, jedna je stvar šta bismo priželjkivali mi ili neko drugi i na čemu bismo manje ili više osmišljeno djelali, a nešto sasvim drugo palijativno stanje u ovom ili nekom drugom historijskom momentu. Kultura i sve što se vezuje za nju nikada nije datost već rezultanta sa različitim ishodima i sadržajima. U svakom slučaju, i to valja priznati, maksimalistički dizajniran koncept bosanskohercegovačke književnosti svojedobno prilagođavan konjunkturi jugoideologemā, po prilici je stvar prošlosti, uz legitimno pitanje da li je ikada u nekom idealnom beskonfliktnom poretku i egzistirao na način kako to primjerice u nekim svojim radovima, slijedeći Begićevu ideju *raskršća* kao mjesta epifanije¹³ (idealnog prostora multikulturalnosti i pluriidentiteta), predstavlja

12 Na opasnost „doslovne i figurativne smrti kompleksnih historija i ukrštenih identiteta u Bosni“ (David Campbell) sve više ukazuju i autori koji su ranije promovisali nepokolebljiv optimizam u pogledu opstojnosti koncepta kompozitne integralnosti, primjerice Ivan Lovrenović u novijim radovima zabrinuto dijagnosticira „proces stvaranja i divergiranja triju zasebnih i odvojenih nacionalnih kultura u Bosni i Hercegovini, koji proizvodi kulturnu situaciju u kojoj je takva vrsta identiteta (bosanskohercegovačkog; op. V. S.), zapravo, nepoželjna i lako bi se mogao pokazati nepovratnim“. (I. Lovrenović: *Ivo Andrić, paradoks o šutnji*; u Ivo Andrić: *Prokleta avlija*, predgovor, Matica hrvatska - Svjetlo riječi, Sarajevo, 2007. str. 55.) Destrukciju kompozitne integralnosti kao potencijalni fatalni ishod rekonfiguracije bosanskog kulturnog identiteta vidi i Amra Hadžimuhamedović: „Bosanski identitet zasnovan je na postavci kulture kao trodimenzionalne mreže. Konfiguracija mreže biva stalno mijenjana bilo kojom niti koja povlači ostale. Slijedeći tu slikovitu definiciju kulture, možemo utvrditi da za definiranje recepcije kulturnog naslijeđa od sintagme “složeni identitet” više odgovara sintagma “zamršeni identitet”, koja odražava nemogućnost njegovog jednostavnog analiziranja, razumijevanja i prezentiranja. Riječ “zamršeni” ovdje označava onu strukturu koja je nastala preplitanjem, vezanjem, stapanjem niti, i koja izdvajanjem ili raskidanjem bilo koje niti biva u cijelosti preoblikovana ili razorena. (A. Hadžimuhamedović: *Raslojavanje bosanskog identiteta – kulturno pamćenje i njegoava savremena interpretacija*, Godišnjak BZK „Preporod“, XII, Sarajevo 2012., str. 236.)

13 Po mišljenju Nirman Moranjak-Bamburać begićevska *raskršća* izvrsno su se uklopila u tadašnji sukob sa zastupnicima predrasude o Bosni kao „tamnom vilajetu“ obilježen nastojanjima da se takvi stereotipi otklone i popune praznine u razumijevanju tradicije, pri čemu se posezalo i za fabrikovanjem kontrastne – arkadijske mitologike. Štaviše, „ritualno spominjanje raskrsnice postaje legitimacija i najuspješniji ideološki efekat

Muhsin Rizvić¹⁴, zasnivajući ga na:

- a) „svijesti svake književne tradicije o sebi i sopstvenom kontinuitetu;
- b) svijesti o bosanskohercegovačkoj skupnosti koja proizilazi iz evidentne tolerantnosti prema drugim književnim tradicijama, te iz znanja o autohtonom položaju svake tradicije na bosanskohercegovačkom tlu;
- c) svijesti o međusobnim odnosima koji su nužnost na liniji zajedničkog jezika, na liniji historijske sudbine zajedničkog življenja i interesa održanja, na liniji zajedničke uzajamne tematike, ideologije socijalnog opstanka, te, najзад, na liniji stilsko-estetskih dodira i prožimanja;
- d) svijesti o prirodnom zalaženju u matične literature kod srpskih i hrvatskih pisaca.

političkog govora. Dolazi do ukidanja alteriteta prošlosti, jer se ona „pripitomljava“ novoustoličenom retoričkom strategijom. Šizofrenirajući historiju „zabašuruje“ univerzalnost predstave o SUSRETU kultura i civilizacija. ... Učinak instruiranog tropa je da se zaboravljaju ranije povlašteni tropi, npr. krajina i granica...“ (N. Moranjak-Bamburać: *Ideologija i poetika (Interdiskursivna analiza kulturoloških strategija i taktika)*, Radovi, knjiga XII, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2000., str. 130.)

- 14 Fragment preuzet iz: Muhsin Rizvić: *Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju*, u *Bosanskohercegovačke književne studije*, Sarajevo, 1980., str. 7-8; Znakovito je da autor već u sljedećem pasusu ove studije pokušava ublažiti apodiktični ton „teza“ napomenom da „u kontinuitetu bosanskohercegovačke književnosti svi ovi faktori nisu uvijek bili podjednako intenziteta, zavisno od historijske situacije i stanja društvenog i nacionalnog duha, ali se nikada ni jedan od njih nije potpuno gubio iz književne svijesti. U pojedinim fazama samo se njihov redoslijed mijenjao, tako da su neki od njih dobijali više na specifičnoj težini“. Nije, međutim, samo opresiranim i hipokribilnim „hermeneutičkim situacijama“ svojstvena idilizacija tradicije bosanskohercegovačkog multikulturalizma. I u novije vrijeme znaju se javiti njena arkadijska učitavanja, utemeljena na begičevskim esencijalističkim polazištima o čovjeku na raskršću kao intuitivnom i kreativnom biću, primjerice u tekstovima Abdulaha Šarčevića: „Bosna je simbol stoljetnih formi, vjerovatno, najstarijih u Evropi, multikulturalizma i humanih događanja. Dugujemo tom socijalnom umu ili nomosu koji je bio intuicija, neposredno znanje i neposredni bitak života. Tu tolerancija nije bila zahtjev: ona je bila život, jedna vrsta identiteta ili pripadnosti, ostvarenje nečeg što je za nas bila lijepa općenitost. Ona sadrži dramu uma i osjećanja, a svagda potiče katharsis. Ona je ono pomirenje ili ublaženje bola, emocija, koje se podstiče onim uvidom u bol i patnju drugih, napose u drami kao literarnom djelu, ona je - u konvencionalnom smislu – savladavanje moći destrukcije i auto/destrukcije, ublaženje psihoneurotičnog stanja“ (A. Šarčević: *Politička filozofija i multikulturalni svijet*, Svjetlost, Sarajevo, 2003. str. 583.). Šarčevićeva epifanijska prisposoba upravo potvrđuje tezu Nirman Moranjak-Bamburać o *longue durée* dobroj reputaciji retorike izgrađene na figuri *raskrsnice*, „ali se sada računa na drugačiju dobit, govor o raskrsnici se usmjerava na tzv. „međunarodnu zajednicu“ ... investirajući na svjetsko tržište simboličkog kapitala svoju povijesnom kontingencijom stečenu primjerenost suvremenom doživljavanju svijeta“ (N. Moranjak-Bamburać: *Ideologija i poetika...*, str. 131-132.).

Kod bosansko-muslimanskih pisaca – uzimanje srpskih i hrvatskih književnih djela kao uzora na liniji književnostilskih osobina zajedničkog jezika te južnoslavenske uzajamnosti.”

Bez obzira na historijske uslovljenosti „hermeneutičkim situacijama“ književnih historičara koji su u različitim vremenima i kontekstima zastupali koncept kompozitne integralnosti, nedvojbeno je da u svakoj svojoj razradi on obezbjeđuje širinu razmišljanja nacionalnih književnih identiteta koja ne suspendira već naprotiv afirmira mogućnost dvojne ili višestruke pripadnosti pisaca (transkulturnih identiteta) pojedinim književnostima. Cijelom se fenomenu može pristupiti relaksiranije u kontekstu novih pogleda na opseg, sadržaj i održivost koncepta nacionalne književnosti u epohi transnacionalnih integracija, etničkih, rodnih, kulturnohistorijskih revizija i rekapitulacija. Po srijedi su trendovi koji nacionalne komponente književnosti vide kao nesigurne, fluidne i teško odredljive, smještajući ih u sferu značenja, a ne u oblast činjenica. Postnacionalnost se, štaviše, u nekim uticajnim rasparavama teorije književne povijesti (usp. Nikolić 2015) uzima kao krovni kriterij pisanja književne povijesti umjesto hermeneutičkog zahtjeva za redefiniranjem pojma nacionalne književnosti. Generalni ishod intenzivne globalno dinamične potrage za znanstveno održivim statusom nacionalne književne povijesti kroz odmjerenje snaga između, kako to, posredujući terminološke akvizicije Homi Bhabhe (usp. Bhabha 2002: 157-190), pronicljivo formulira Enes Duraković, „tradicionalne strategije konstruiranja kolektivnog identiteta predodžbama homogene *imagi/Nacije* i, s druge strane, subverzivne, postmoderne pripovijesti na jedinstven model nesvodive *disemi/Nacije*“ (Duraković 2012: 12) jeste spoznaja da nacionalna književnost nije monolitan književnohistorijski entitet, nego sistem odnosa. Na prostoru južnoslavenske interliterarne zajednice, shvaćene upravo kao dinamičan sistem međuknjiževnih odnosa, pretpostavka nehijerarhijske dijalogičnosti kultura i literatura, kakvu verbalno-programski zagovaraju novi komparatisti, jeste međusobni konsenzus koji bi podrazumijevao i prihvatanje nadsistema kompozitne integralnosti bosanskohercegovačke književnosti na tragu apela Tihomira Brajovića za južnoslavensku komparatistiku koja bi „oslobođena preživelih ideološko-političkih koncepcija jugoslovenstva kao državotvornog načela, otvarala izglede za „stepenovanu“ i nijansiranu artikulaciju novih-starih kulturnih identiteta“ (Brajović 2012: 72). Registar osnovnih zadataka tako osmišljene komparatistike, i danas sasvim prikladan, ponudio je Zvonko Kovač još daleke 1985. godine:

- metodičke i diferencijalne usporedbe;
- analitičan komparativni opis;
- sintetička interpretacija interkulturnih i interlingvističkih fenomena;
- općenita supranacionalna orijentacija, ali i smisao za pojedinačne vrijednosti nacionalnih tradicija koje dobijaju svoje potvrdu upravo pri proučavanju međusobnih odnosa;
- međuzavisnost književnih djela i opusa i izvan granica primarne književne tradicije u kojoj se ostvaruju;

- ispitivanje genetskih veza i tipoloških analogija;
- proučavanje reminiscencija, impulsa, kongruencija, imitacija i filijacija (Kovač 1985: 137).

Šanse da se krene u tom pravcu bile bi izglednije da način na koji se raspala državna zajednica nije piroklastikom cunamija opustošio i tekovine u polju humanističkih istraživanja. U prilog pretpostavci da bi stvari krenule drugim tokovima, referiraju i stajališta nekih predstavnika starije garde srpske akademske zajednice, primjerice Radovana Vučkovića koji se 1991. bio sasvim približio idejama zagrebačke jugokomparatistike i iz te pozicije statusno artikulirao samobitnost bosanskohercegovačke književnosti u vidicima koji u znatnoj mjeri korespondiraju sa tezama razrađenim u ovom radu:

„Izučavanjem (ne samo posleratne) književnosti Jugoslavije u kompleksu prožimanja i integracija, a ne tek u pukom zbiru, daje se osnova za poredbeni metod i moderna kontaktna tipologija bila bi obogaćena zaključcima koji bi proširili teren saznanja o južnoslovenskim, balkanskim i srednjoevropskim književnostima. ... Umesto samo statičkog zbiranja rezultata više jugoslovenskih literatura i profilisanja građe po jednosmernoj vertikali nacionalne tradicije, moguć je i taj širi dijalektički otvoren pristup prema horizontali. ... Zato se čini mogućim da se, osobito novija književnost u Bosni i Hercegovini, analizira i kao jedinstvena celina, bez obzira na nacionalne specifičnosti i da se na njenom primeru uočavaju prožimanja različitih duhovnih uticaja koji se sintetizuju u nešto novo i osobito. Ne, dakle, da se mehanički i kataloški registruju tri ili četiri odelita segmenta, već da se posmatra kako se na jednom prostoru, u naponu nekoliko civilizacijskih i kulturnih pojaseva i centripetalnih sila formira nova književna struktura interesantna kulturno i zahvalna za komparatističko proučavanje.“ (Vučković 1991: 14-16) Vučkovićevi pogledi zapravo su aplikacija onog temeljnog polazišta interkulturalnih studija književnosti po kojem „kulturne granice nisu demarkacione linije, već međuprostori, međukulturne zone interakcije, prostori prožimanja i preklapanja gdje se u kontingentnoj igri privlačenja i odbijanja konstantno (re)kreiraju kulturni identiteti“ (Kovač 2012: 36). U prilog nehijerahijske interkulturalnosti kao najprikladnijeg modela južnoslovenske književne komparatistike argumanata je na pretek. Kada su u znanstvenoj javnosti počeli sticati zaslužen respekt i glas dogodio se rat i etničke centrifuge pokidale su kontaktološki orijentisane istraživačke interese, pa su u vakumu ostali neki vrijedni prilozi poput npr. Durakovićeva ukazivanja na specifičnost bošnjačko-hrvatskih književnih relacija u doba moderne, gdje autor konkretnim usporebama dokazuje da je A. G. Matoš inspirativne impulse nalazio u pjesmama M. Ć. Ćatića, a ne samo obrnuto, kakvo je uvjerenje ranije vladalo. Preduvjet da se ovim putem nastavi upravo je ono što Duraković povodom Matoša i Ćatića poentira – „da ove usporedbe nisu toliko bitne zbog međusobnih vrijednosnih samjerenja i određenja, nego, prije svega, da bi se otkrila ili barem naznačila kompleksnost međuodnosa, prožimanja i oplodjenja, koja će odrediti ne samo tadašnji trenutak naših literatura, nego u bitnome i našu književnu suvremenost“ (Duraković 2015: 212).

Ne prihvate li kulturne i književno-akademske zajednice našeg okruženja ova polazišta i dalje ćemo, što ne priliči nikome a šteti svima, živjeti paradokse poput onog da, iz te prevalentne vizure bosanskih susjeda i danas čvrsto stisnute u škrip osporavanja svega što u prostoru kulture emitira svoj nadnacionalni identitet bosanstva¹⁵, nema (aktiviranjem kriterija etničkog porijekla ili osobnog izriječja¹⁶) nikakvih prepreka za Andrićevu vernakularizaciju u okrilje srpske ili hrvatske književnosti, a Bošnjaci/Bosanci ga, premda je gotovo cijeli svoj opus tematski posvetio Bosni, premda je to djelo „uronjeno od glave do pete u bosansku tradiciju, u cijeli onaj duhovni sklop koji je ovo tlo oduvijek činio poprištem izukrštanih kultura što su se prelamale i stvorile jednu novu, specifičnu, zasebnu, autohtonu kulturu“

- 15 Realno, aktuelne kulturne i akademske politike susjedstva i njegovih unutarbosanskih produženih ruku uglavnom nisu odmakle (ili su im se lojalistički vratile!?) od „marksističkih“ vidika u nemuštim naklapanjima na temu bosanskog kulturnog i književnog identiteta jednog npr. Rodoljuba Čolakovića: „Kultura je bitna karakteristika nacionalnog bića i ona će dok god bude nacija, biti jedan od njenih izraza. S toga se ne može govoriti o bosanskohercegovačkoj kulturi, pa ni o književnosti, jer se time umesto nacionalnog (jedino pravilnog) uzima republički kriterij, i to višenacionalne republike“ (Rodoljub Čolaković: *Dnevnik 1971-1972*, Banja Luka, 2008., str. 397.). Čolakovićeve teze samo su politički *modus operandi* „naučnih spoznaja“ o historijskom, nacionalnom i državno-pravnom statusu Bosne i Hercegovine kontinuirano plasiranih iz krugova SANU: „Ove dve naše zemlje (Bosna i Hercegovina; indikativno je da autor govori ne o jednoj nego o „**dve naše zemlje**“, op. V. S.) kao republika nemaju etničku osnovu, ujednačenu političku, kulturnu i istorijsku tradiciju kao Srbija i Hrvatska, nisu odraz težnji za nacionalnom i kulturnom samosvojnošću svog naroda kao Slovenija i Makedonija. Jednom reči, Bosna i Hercegovina nemaju državni narod, koji bi svojim poreklom, istorijskom državnom tradicijom, bio nosilac njihove državne misli“ (Vasa Čubrilović: *Istorijski osnovi Republike Bosne i Hercegovine*, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, 4, Sarajevo, 1968, str. 23.).
- 16 Ne dovodeći u pitanje osobni izbor ni kao pravo ni kao plauzibilan kriterij u određivanju književne pripadnosti treba uvijek imati u vidu da „svjesno opredjeljenje ovdašnjih pisaca za srpsku ili hrvatsku literaturu nije nikakva garancija o potpunom uklapanju njihovog književnog rada u korpus tih književnih tradicija“, budući da se „osnovna odrednica nacionalne književnosti nalazi u specifičnostima društveno-istorijskog razvoja određene nacije“ (Staniša Tutnjević, ibidem str. 14., 16.). Više od samih pisaca, koji se iz ovih ili onih razloga odlučuju za vanmatična nacionalna optiranja, suspektni su kriteriji promotera politike književnih transfera i ‘eksproprijacija’, duhovito persifilirani u knjizi Miroslava Jančića *Kako sam izdao nacionalnu stvar* (Oslobođenje, Sarajevo, 1984.), gdje autor, povodom preseljenja Meše Selimovića u Beograd, njegova izjašnjenja kao srpskog pisca i euforije dijela beogradske političko-književne čaršije, podbada tezom da je samo pitanje vremena kada će se neko „pozvati na «Glas Koncila» gdje Meša u intervjuu tvrdi da je oduvijek bio pobožan, pa se još može zaključiti da je katolik, odnosno Hrvat. Neki slično tvrde na osnovu činjenice da je isti pisac pisao protiv Vuka, te da je tek pošto nije uspio kod Hrvata prešao u Srbe!“ (M. Jančić, nav. djelo, str. 71.). Ovaj i drugi slični primjeri samo potvrđuju da se među kategorijama nacionalnog i kulturnog identiteta ne može povući znak jednakosti, između ostalog i zato što kulturni identitet nikada nije pitanje osobnog izbora pojedinca.

(Blagojević 1981: 9), ne mogu smatrati bosanskohercegovačkim piscem jer, eto, bosanskohercegovačka književnost „ne postoji“.

Literatura

- Begić, Midhat (1987), *Raskršća IV*, Veselin Masleša - Svjetlost, Sarajevo,
- Bhabha, Homi (2002), *Diseminacija: vrijeme, pripovijest i margine moderne nacije*, u: *Politika i etika pripovijedanja* (ur. Vladimir Biti), Zagreb, str. 157-190.
- Blagojević, Slobodan (1981), *Predgovor Antologiji bosanskohercegovačke poezije dvadesetog stoljeća*, Sarajevo, Lica 3/4
- Brajović, Tihomir (2012), *Komparativni identiteti – Srpska književnost između evropskog i južnoslovenskog konteksta*, Službeni glasnik, Beograd
- Bringa, Tone (2009) *Biti musliman na bosanski način*, TKD Šahinpašić, Sarajevo
- Čolaković, Rodoljub (2008), *Dnevnik 1971-1972*, Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske, Banja Luka
- Čubrilović, Vasa (1968), *Istorijski osnovi Republike Bosne i Hercegovine*, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta, 4, Sarajevo
- Duraković, Enes (2012), *Obzori bošnjačke književnosti*, Dobra knjiga, Sarajevo
- Duraković, Enes (2015), *Bosanskohercegovački književni obzori*, KDBH „Preporod“, Zagreb
- Đurišin, Dioniz (1997), *Šta je svetska književnost?*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci-Novı Sad
- Džambo, Jozo (1981), *Jugoslawische Literaturen*, u: *Weltliteratur im 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Manfred Brauneck. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag
- Grčević, Franjo (1983), *Problemi i perspektive komparativnog proučavanja jugoslavenskih književnosti*, nav. Zbornik, Zagreb - Varaždin, str. 7-14.
- Hadžimuhamedović, Amra (2012), *Raslojavanje bosanskog identiteta – kulturno pamćenje i njegova savremena interpretacija*, Godišnjak BZK „Preporod“, XII, Sarajevo str. 235-254.
- Jančić, Miroslav (1984), *Kako sam izdao nacionalnu stvar*, Oslobođenje, Sarajevo
- Karahasan, Dževad (2010), *Dnevnik selidbe*, Connectum, Sarajevo
- Karić, Enes (2009), *Pjesme divljih ptica*, Tugra, Sarajevo
- Kovač, Zvonko (1985), *O komparativnom proučavanju jugoslovenskih književnosti na stranim sveučilištima*, u: Jugoslavenski seminar za slaviste, 35, Zadar, str. 121-139.
- Kovač, Zvonko (1987), *Interpretacijski kontekst*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka
- Kovač, Zvonko (2012), *Bosanska (i) međukulturna književnost (Opseg pojmova, granice i prekograničnost)*, Bosanskohercegovački slavistički kongres, Zbornik radova, knjiga 2, Sarajevo, str. 31-38.
- Lasić, Stanko (2004), *Članci, razgovori i pisma: Pogledi i istraživanja*, knjiga I, Gordogan, Zagreb

- Lovrenović, Ivan (2007), *Ivo Andrić, paradoks o šutnji*; u Ivo Andrić: *Prokleta avlija*, predgovor, Matica hrvatska - Svjetlo riječi, Sarajevo
- Lovrenović, Ivan (2015), *Kako je, ipak, moguće govoriti o kulturnom identitetu Bosne i Hercegovine?*, *Vijenac*, god. XXIII, br. 544, Zagreb, 8. siječnja str. 7.
- Lovrenović, Ivan (1986), *Skice, lajtmotivi*, Glas, Banja Luka
- Marčetić, Adrijana (2015), *O novoj komparatistici*, Službeni glasnik, Beograd
- Matvejević, Predrag: *O mojoj melankoliji – Balkanu*, dostupno na <http://sveske.ba/en/content/o-mojjoj-melankoliji-%E2%80%93-balkanu>
- Moranjak-Bamburać, Nirman (1998), *Prema problemu kulturnog sinkretizma u Bosni i Hercegovini*, Dijalog, 2-3, Sarajevo, str. 97-122.
- Moranjak-Bamburać, Nirman (2000), *Ideologija i poetika (Interdiskursivna analiza kulturoloških strategija i taktika)*, Radovi, knjiga XII, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, str. 105-142.
- Nikolić, Nenad (2015), *Problemi savremene književne istorije*, Akademska knjiga, Novi Sad
- Prohić, Kasim (1988), *Uvod u čitanje savremene bosanskohercegovačke poezije*, u *Djela*, knj V, Svjetlost – Veselin Masleša, str. 137-142.
- Rizvić, Muhsin (1980), *Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju*, u *Bosanskohercegovačke književne studije*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Stojić, Mile (1991), Predgovor antologiji *Iza spuštenije trepavica – Hrvatsko pjesništvo XX stoljeća*, Svjetlost, Sarajevo
- Šarčević, Abdulah (2003), *Politička filozofija i multikulturalni svijet*, Svjetlost, Sarajevo
- Tontić, Stevan (2012), *Sarajevo, prije i poslije rata*, u *Biblioteka Sarajevo – Literarano mjerenje grada*, ur. Senad Halilbašić i Ingo Starz, Naklada Zoro, Sarajevo, str. 179-204.
- Trifković, Risto (1968), *Savremena književnost u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo
- Tutnjević, Staniša (1984), *Neki metodološki problemi proučavanja književnosti Bosne i Hercegovine*, u: *Pod istim uglom*, Oslobođenje, Sarajevo, str. 5-50.
- Vučković, Radovan (1991), *Razvoj novije književnosti*, Institut za književnost - Svjetlost, Sarajevo

Adresa autora
Author's address

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli
Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
BiH
vedad.spahic@bih.net.ba

STATUS OF THE BOSNIAN-HERZEGOVINIAN LITERATURE IN THE B/C/S/M INTER-LITERARY COMMUNITY TODAY

Summary

This work considers the concept of composite integrity of Bosnian literature, its model of functioning and its different historical-contextual elongations. Acceptance of Bosnian literature as a an over-system consisting of Bosnian, Serbian and Croatian literature inside the Bosnia-Herzegovinian cultural and literal circle, its tradition, its authors and their works which do not belong to the “constitutive“ ethnical triad is the assumption of establishment of new south Slavic comparative literature based on non-hierarchical dialogue of linguistic and historically close cultures and literatures which form the b/c/s/m inter-literal community and in the same way those constituent parts of Bosnian literature are mutually pervaded and inter-twined.

Key words: Bosnia-Herzegovinian literature, concept of composite integrity, circles, ellipses, comparative literature, b/c/s/m inter-literal community, non-hierarchical dialogue

Nirha EFENDIĆ

Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine

NARODNO BISERJE SJEVEROZAPADNE BOSNE S POČETKA 20. STOLJEĆA (RUKOPISNA ZBIRKA SMAJLA BRADARIĆA)

Zbirka usmenih lirskih pjesama Smajla O. Bradarića, vjeroučitelja iz Dervente zaprimljena je u Zemaljski muzej polovinom prošlog stoljeća. Inventarisana je koncem 1955, a po svom obimu predstavlja jedan od najdragocjenijih artefakata iz riznice Folklornog arhiva Zemaljskog muzeja BiH. U pet svezaka Smajl Bradarić donio je oko hiljadu jedinica među kojima su u najvećem broju lirске usmene pjesme, koje su u prvoj polovici 20. st. zabilježene na prostoru sjeverne i sjeverozapadne Bosne. Ovaj rad nastojat će sagledati proces nastanka spomenute zbirke; Potom će pokušati da odgovori na pitanja šta je bila osnovna motivacija sakupljaču u decenijskom poslu prikupljanja pjesama te ko mu je u tom poduhvatu pružao najznačajniju podršku. Rad će također nastojati da predoči najzanimljivije cjeline Bradarićeve zbirke, kao i njezine posebnosti koje opseg prostora sa kojeg je narodno blago prikupljano šire na druge dijelove regije na kojoj su početkom 20. stoljeća živjeli Bošnjaci, uključujući i Novopazarski sandžak; Potom će kroz interpretaciju odabranih pjesama predočiti najupečatljivije dijelove Zbirke te sagledati mjesta u kojima je Bradarić uočio „umjetničku“ intervenciju kazivača, ali i ponuditi uvide u tematiku vezanu za lokalna obilježja određenih pjesama zabilježenih na prostoru sjeverozapadne Bosne. Rad također donosi i rekonstrukciju Bradarićeva životopisa koja je načinjena na osnovu materijala donesenog sa najnovijih terenskih istraživanja autorice ovog teksta. U radu će biti primijenjeni komparativni, analitički i interpretativni metodi zasnovani na *in depth* intervjuima obavljenim na terenu, kao i na književno-teorijskoj analizi određenih tekstova zatečenih u Bradarićevoj rukopisnoj zbirci.

Ključne riječi: Zbirka, usmena pjesma, Derventa, zapisivač, vrsta, motiv, tematika

Uvod

Ozbiljnija etnološka proučavanja u okviru istraživačkih projekata i materijalne podrške stručnjacima Zemaljskog Muzeja BiH započinju tek sredinom dvadesetog stoljeća. Premda je Zemaljski Muzej prva i najstarija institucija takve vrste u BiH, osnovana odlukom austro-ugarske vlade u BiH davne 1888, zaseban razvoj etnološke znanosti započeo je tek dolaskom niza mladih i educiranih kustosa – istraživača koji su uradili značajan posao na prikupljanju duhovne i materijalne kulturne baštine naroda Bosne i Hercegovine. Nije, međutim, sama istraživačka radinost kustosa bila jedina okosnica snabdjevanja folklornog arhiva etnološkog odjeljnja Zemaljskog muzeja vrijednim prinosima. Zahvale pripadaju i svim onim ljudima koji su se volonterski priključivali sakupljačkim poduhvatima te slali pronađene vrijednosti na adresu Zemaljskog muzeja ili pak povjeravali kustosima sve što su na terenu pronašli i smatrali vrijednim, a željeli su darovati ovoj instituciji. Upravo takav čin pratio je vrijednog učitelja iz Dervente, Smajla Bradarića, koji je više od jedne decenije skupljao narodne pjesme, priče i druge umotvorine, a potom svoju bogatu rukopisnu zbirku poklonio Zemaljskom muzeju BiH. Pred sami kraj 1955, u Inventarnu knjigu Odsjeka za duhovnu kulturu Odjeljnja za etnologiju Zemaljskog muzeja, ćirilicnim pismom unesen je podatak o zaprimanju zbirke od hiljadu pjesama pod naslovom „Narodne umotvorine iz Dervente i okolice većinom“ koju je načinio Smajl O. Bradarić. Bio je to jedini zvanično poznati podatak koji je pratio pristiglu rukopisnu Zbirku. Šezdesetak godina kasnije, ova potisnuta građa, izdašno će, između ostaloga, poslužiti autorici ovoga teksta za izradu doktorske disertacije te za potrebe sistematizacije bošnjačke usmene lirike, proučavanja kulturnohistorijskih okvira njena nastanka te poetičkih odlika iste. Nakon objavljivanja monografije o usmenoj lirici, pojavila se potreba za pripremanjem i objavljivanjem najsadržajnije rukopisne zbirke usmenih lirskih pjesma kod Bošnjaka.

Više od godinu dana trajala je izrada transkripta zbirke, kontrola ispravnog čitanja njena sadržaja te sravnjivanje prekucanog teksta sa originalom da bi sami tekst pjesama mogao biti prohodan i lahko dostupan za iscrpnije analize. Izradi uvodne studije koja bi trebala pratiti izdanje zbirke prethodio je zahtjevan terenski rad koji je imao za cilj pronaći moguće savremenike učitelja Bradarića iz Dervente kao i pripadnike njegove šire i uže porodice, ako se ustanovi da je imao potomaka te da je održavao uredne veze sa njima. Terenski rad otežavala je činjenica velikih progona i seoba tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995, te skoro potpuno izmijenjena demografska slika dervenćanskog kraja u novijoj prošlosti. Tragom poznatijih prezimena u Derventi koje sam imala priliku pročitati i u samoj zbirci, jer je Bradarić uglavnom bilježio imena svojih kazivača nakon navedene pjesme, stupila sam najprije u kontakt sa članovima porodice Alijagić iz Dervente. Nadalje, *snowball* metodom i nakon nekoliko terenskih odlazaka u Derventu i šire područje sjeverozapadne Bosne, ispitala sam desetine kazivača koji su mi posvjedočili Bradarićev angažman, (među njima posebnu zahvalu dugujem Fadilu

Pelesiću, Sadudunu Čardžiću te Violeti Kovačević) ali i činjenicu da nije pripadao nijednoj dervenčanskoj porodici te da se nakon nekoliko godina službe odselio u Maglaj. Nisam, nažalost, pronašla nijednu živu kazivačicu Smajla Bradrića, ali sam u staračkom domu u Sarajevu, u njenoj devedesetoj, pronašla kćerku jedne od njih, gospođu Enisu Huseinčehajić, rođ. Tirić. Otac i djed Fadila Pelesića također su bili Bradarićevi kazivači. Maglaj, Liješnica te starački dom Nedžarići u Sarajevu bili su moje naredne terenske destinacije. Konačno, nakon nekoliko mjeseci rada i sređivanja terenskih prinosa, pronašla sam kćerku velikog zapisivača, gospođu Baisu Ljevaković, rođ. Bradarić koja je najvećim dijelom zaslužna za rekonstrukciju Bradarićeva životopisa donesenu u ovoj studiji. Gospođa Baisa Ljevaković, međutim, nije znala da u Zemaljskom muzeju postoji toliko vrijedan rukopis kojeg je njen otac poklonio ovoj instituciji, ali je bila veoma dobro upoznata sa njegovim sakupljačkim radom i zanimanjem za folklorni život. Obradovana mogućnošću da će vrijedno pregalaštvo njena oca konačno dobiti zasluženu pažnju, pokazala mi je neke izvode iz njegove korespondencije. Bio je to nevjerovatan susret sa rukopisom koji sam dugo gledala, promatrala, analizirala, a koji je otkrivao sasvim novi sadržaj. Moj nalaz – od rukopisne zbirke iz Folklornog arhiva, do pisma iz Maglaja - kojeg je pisala ista ruka dijelio je vremenski raspon od skoro osamdeset godina, jer je Bradarić prve pjesme zapisao davne 1937. godine.

Povijesni i geografski značaj Dervente

Teritorija na kojoj se nalazi današnja Derventa ušla je u sastav srednjovjekovne Bosne u 14. vijeku u okviru župa Usore na jugu te Ukrinice i Glažana na sjeveru.¹ Na obalama rijeke Ukrine, nastale su naseobine Donja i Gornja Ukrina koje će već u drugoj polovini 16. st. činiti nedvojbenu jezgru današnje Dervente (Handžić 1974). Mišljenja su, međutim, poprilično podijeljena u vezi s datiranjem početka upotrebe naziva Derventa za naznačeni teritorij.² Ovaj grad na sjeverozapadu Bosne svoju relativno dugu povijest važne naseobine može posmatrati čak od davne 1570. premda ne pripada srednjovjekovnim utvrdama koje su tradicionalno na našem tlu nosile simboliku grada sa pratećim administrativnim značajem. Glavni putni pravci

1 Više u monografiji Ahmeta Omerhodžića pod naslovom *Derventa i okolina* (Sarajevo: Geografsko društvo BiH, 1981, str. 17)

2 Pravnik i publicista iz Dervente, Nedžmudin Alagić navodi podatak da je Derventa dobila svoj sadašnji naziv tek početkom 18. st., koji preuzima od historičara Adema Handžića. Međutim, postojе nalazi historičara Enesa Pelidije koji tvrdi da je Derventa svoj naziv morala dobiti ranije, već u vrijeme Bečkog rata (1683-1899). Derbent „tur. vulg. dervent, knjiž. derbent, klanac, bogaza; mala utvrda na granici; od pers. derbend (der-bend), slož. od pers. der. vrata i pers. bend, prez. osn. od gl. besten, vezati, svezati“ (Škaljić 1957: 193) se međutim spominje u Bodensteinovom prilogu koji sagledava povijest naselja u Posavini između 1718-1739, pa je najvjerovatnija pretpostavka da je ime današnje Dervente proizišlo iz turske riječi *derbent*, kao i niza lokaliteta istoimenog naziva u Bosni koja upućuju na povijesnu funkciju naselja.

u Bosni i Hercegovini uglavnom su slijedili vodotokove većih rijeka poput Drine, Bosne, Vrbasa, Neretve i Une sa njihovim pritokama. Tako će se na glavnom putu, koji je dolinom Bosne i Ukruine vodio od Sarajeva prema Slavoniji, 1570. formirati kasaba Gornja Ukrina koja je kasnije dobila ime Derventa. (Imamović 1997: 216)

Talijanski kartograf Giacomo Cantelli da Vingola 1684. izradio je kartu Bosne pod naslovom *Il Regno della Bossina* (Kraljevina Bossina) na kojoj je Bosna predstavljena kao posebna provincija, a Derventa upisana na njoj kao naseljeno mjesto, u nizu ostalih, koja gravitiraju razgranatoj riječnoj mreži u Bosni i Hercegovini. (Z. Šehić, I. Tepić 2002: 41)³

Dervenčanin, Ahmet Omerhodić u svom geografsko-povijesnom pregledu Dervente navodi podatak o boravku dvojice Engleza – braće Evans, tri godine prije austrougarske okupacije, dakle 1875, koji su radili jednu od ranih etnografija Dervente i zapadne Bosne. (Omerhodžić 1981: 17) Među najranija etnografska istraživanja Dervente, njezinih naselja i stanovništva pribrajaju se i nekoliko ogledi dr. Gustava Bodensteina objavljeni u tri godišta Glasnika Zemaljskog muzeja i to 1907, potom 1908 i 1912.⁴

Ozbiljnija i obuhvatnija etnofolkloristička istraživanja Dervente sa širom okolinom započinju sedemdesetih godina 20. stoljeća. Tim etnologa, stručnjaka Zemaljskog muzeja BiH proveo je terenska istraživanja naznačenog prostora, a prikupljeni podaci elaborirani su i objavljeni u etnološkoj svesci *Glasnika Zemaljskog muzeja*.⁵

U etnološkoj svesci *Glasnika Zemaljskog muzeja* br. XXX/XXXI koja se odnosi na razdoblje 1975/6. Prikupljenu građu objavili su Vlajko Palvestra u radovima (1) *Prilozi za proučavanja porijekla stanovništva u okolini Bosanskog Broda* (5-42) i (2) *Historijska narodna predanja u okolini Dervente* (121-130). U radu o predajama sa naznačenog prostora V. Palvestra iznosi zapažanja dinarskih motiva prema čemu zaključuje da je gusto naseljena oblast derventske teritorije uglavnom popunjavana migracijama dinarskog stanovništva u 18 st., ali da postoji začudno malo predanja koja su uglavnom svedena na „lapidarno iskazan podatak“ (Palvestra 1978: 129). Radmila Kajmaković je u prilogu naslovljenom *Narodni običaji stanovnika Dervente* sagledala društvene običaje kod Srba, Hrvata i Bošnjaka (tada Muslimana), uključujući i one društvene koji se odnose na specifične prakse vezane za rođenje djeteta, ženidbu i smrt, ali i one godišnje koje prate kalendar događanja (43-88). Radmila Fabijanić predstavila je *Narodnu medicinu stanovništva Dervente s okolinom* sagledavši narodni tretman raznih vrsta bolesti, specifičnih ženskih oboljenja te njegu novorođenog djeteta (89-104). Svoje istraživačke rezultate u spomenutoj svesci objavila je i Radmila Fabijanić u radu *O narodnoj ishrani u okolini Dervente* (105-120), a Astrida Bugarski objavila je rad pod naslovom *Razvoj*

3 Razmjer 1:1.300.000, Rim 1684, NUB BiH S. kg. 7 HR

4 Bodenstein, Gustav, (1907, 1908, 1912) „Povijest naselja u Posavini god. 1718-1739“, *GZM*, sv. XIX (1907), str. 155-190, 335-389, 575-618; sv. XX (1908), str. 95-112; sv. XXIV (1912), str. 555-581.

5 *GZM*, Etnologija, NS, sv. XXX/XXXI 1975/1976, Sarajevo: ZMBiH

seoske stambene zgrade u okolini Dervente od polovine devetnaestog vijeka do naših dana (131-173). Bratislava Vladić-Krstić istražila je *Tekstilnu radinost u okolini Dervente* (175-236), a Dušan Drljača objavio je rad *O Poljacima u Derventi i okolini* (237-261). Niz priloženih tekstova svjedoči da je sredinom sedamdesetih obavljeno poprilično iscrpno etnološko istraživanje Dervente sa njenom okolinom. Iznenaduje, međutim, činjenica da priloga o usmenom pjesništvu ovoga kraja, u spomenutoj monografiji nije, bilo.

Ipak, prije spomenutog istraživanja, u Zemaljski Muzej je, sredinom pedesetih, pristigla rukopisna zbirka od hiljadu usmenih pjesama koju je načinio vjeroučitelj Smajl Bradarić, a koje su prikupljene upravo na području koje će se naći u središtu navedenih etnografskih sagledavanja dvije decenije kasnije.

Zapisivač

Smajl Osmana Bradarić rođen je u Liješnici kod Maglaja 1914. od oca Osmana i majke Zubejde koju je izgubio u ranoj mladosti. Završio je Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu i dobio namještenje imama i matičatra u Bosanskom Novom. U godinama pred drugi sv. rat, 1937, seli se u Derventu gdje je dobio zaduženje vjeroučitelja u Narodnoj osnovnoj školi u Derventi u kojoj je radio sve do 1946. godine. U nizu društvenih angažmana, vjeroučitelj Bradarić prikupljao je i usmene pjesme te druge narodne umotvorine, najvećim dijelom tokom svog učiteljevanja u Derventi, a potom ih slao na adresu uredništva *Novog behara*, glasila koje je tridesetih godina prošlog stoljeća, među ostalim sadržajima, objavljivalo i usmenoknjiževnu građu. Međutim, najveću rukopisnu zbirku, koja broji preko 1000 jedinica različitih vrsta pjesama i usmenih priča, darovao je Zemaljskom muzeju BiH sredinom dvadestog vijeka.⁶ Bradarićeva zbirka pod naslovom *Narodne umotvorine (iz Dervente i okolice većinom)* jedan je od najdragocjenijih aretefakata koji se danas čuvaju u riznici Folklornog arhiva Zemaljskog muzeja BiH. U pet svezaka Smajl Bradarić donio je oko hiljadu jedinica među kojima su u najvećem broju lirske usmene pjesme koje su u prvoj polovici 20. st. zabilježene na prostoru sjeverne i sjeverozapadne Bosne.

Pjesme počinje bilježiti već u rodnom Maglaju u svojoj 22. godini, tako da prve bilješke u naslovnoj rukopisnoj zbirci dolaze iz Maglaja, a zabilježene su 1936. od Adema Bradarića te od nekog Nurage iz Novog Šehera kod Žepča. Među ranim

6 U inventarnoj knjizi Odsjeka za duhovnu kulturu Odjeljenja za etnologiju Zemaljskog muzeja BiH postoji podatak da je spomenuti Bradarićev rukopis inventarisan 26. 12. 1955. godine. Sudeći po rukopisu, (ručno, ćirilicom) inventarisanje je načinila Radmila Fabijanić, tadašnja kusotsica za narodne običaje. Nikakavih dodatnih podataka nije bilo, a rekonstrukcija Bradarićeva životopisa urađena je nakon šezdeset dvije godine, 2017. kada je tragovima brojnih imenâ na marginama Bradarićeve zbirke, stupljeno u kontakt sa njegovom kćerkom, Baisom Ljevaković, rođ. Bradarić, koja je u trenutku terenskog istraživanja, koje prati uređivanje Zbirke, bila nastanjena u Maglaju.

bilješkama nalaze se i pjesme snimljene u Doboju, također 1936., od muallima Omer ef. Huskića te pjesme zabilježene u Bosanskom Novom od više različitih kazivača i kazivačica 1937. Sljedeće godine, 1938, pjesme počinje bilježiti u Derventi. U narednih desetak godina, koliko će proboraviti u ovom gradu, bilježiti će uglavnom pjesme od svojih sugrađana, bilo da su oni stalni stanovnici, porijekom iz Dervente ili su pak doselili iz nekih drugih krajeva tadašnje Kraljevine Jugoslavije. Kada govorimo o Bradarićevim kazivačaima kojima su korijeni i porijeklo porodice vezani za neka druga područja, onda možemo primijetiti da se u sastavu velike Bradarićeve zbirke nalaze i još dvije manje, jedna koja se odnosi na pregršt sandžackih pjesama iz Berana i Gusinja, i duga, koju je prepisao od kako kaže Mihajla Prosenika, kapelnika iz Beograda u Derventi, 3. februara 1940. (Ms. 38, sv. IV) u veliki rukopis.⁷

U Derventi se oženio Devletom Cerić iz Bosanskog Novog 1941, s kojom je stekao četvero djece. 1946. vratio u rodni Maglaj sa porodicom. U Derventi se pak nije bavio samo pedagoškom djelatnošću. Iz jednog pisma, upućenog Devleti Cerić u jesen 1941, saznajemo da je u školi bio zaposlen samo četiri sata dnevno te da je vodio mnogo zadružnih poslova.⁸ Novo namještenje imao je u Narodnoj banci u Maglaju gdje je dočekao i mirovinu. Po povratku u rodni grad, honorarno je radio i kao sekretar Skupštine Povjerenstva Udruženja Ilmije Maglaj. Nakon odlaska u mirovinu odselio se u Liješnicu kod Maglaja, na majčino imanje, gdje se u povučenoj i relativno mirnoj svakodnevici bavio pčelarstvom i proizvodnjom meda. Na majčinom imanju napravio je kuću u kojoj je živio do smrti 1993. godine. Nadživio je dva svoja sina, Nedžada, najstarijeg i Bakira, najmlađeg. Treći sin, Bajazit, umro je brzo iza Smajla. Supruga Devleta umrla je godinu nakon Smajlove smrti. Njegova jedina kćerka, Baisa, danas živi u Maglaju.

Proces nastanka *Derventskog* rukopisa

Dva ogleđa bosanskohercegovačkog književnika Hamze Hume o sevdalinci, najprije onoga iz 1934. objavljenog u Gajretovom *Kalendaru*, a potom i članka iz 1937. objavljenog u *Pravdi* te jedan koji dolazi iz pera Ahmeda Muratbegovića pod naslovom „Sevdalinka, pesma feudalne gospode“ objavljenog u *Politici* 1940., mogli su biti više nego dovoljna smjernica mladom vjeroučitelju Smajlu Bradariću da razumije i ozbiljno shvati važnost sabiranja i čuvanja duhovnog blaga svoga naroda, koje prema ondašnjem Huminu zapažanju, prelazi granice bosanskohercegovačke regije i postaje svojevrsan ambasador duha bosanskih muslimana. Vjerovatno je, međutim, najmjerodavniji odgovor na pitanje kako je vjeroučitelj iz Dervente

7 Ovdje treba imati na umu da su beranske i gusinjske pjesme integrisane u zbirci jer ih je Smajl Bradarić lično bilježio od kazivača koji su tridesetih godina 20. st. bili nastanjeni u Derventi pa se teško može i uočiti da po svom poetskom uobličanju pripadaju nešto drugačijoj tradiciji. S druge strane, pjesme koje je pribilježio od Mihajla Prosenika, njih 43 na broju, u suštini su prepis iz „tuđe“ zbirke pa je to na posebnom mjestu i naglašeno.

8 FAZM, Ms. 38 b/5.

započeo svoj decenijski put prikupljanja narodnih pjesma sadržan već u njegovom članku, objavljenom 1941. u *Novom beharu* (god XIV, br. 4 str. 121) pod naslovom *Narodno blago*, u kojem Smajl Bradarić između ostalog kaže:

Naša narodna pjesma sa svojom vrijednosti i ljepotom, te sa svojim savršenstvom, dostigla je zavidan uspijeh. Baš te njene osobine dale su povoda da se i drugi narodi zainteresiraju za našu narodnu umotvorinu, i to onda kada naš narod nije vodio računa o vrijednosti sakupljanja pjesama, a kada je to stvaranje bilo na vrhuncu. Dok naši sugrađani, katolici i pravoslavni sakupljaju blago svoga naroda, dotle mi gledamo šta se oko nas događa, ne pridajući tome nikakve važnosti. (Bradarić 1941: 122).

Solidno obaviješten o duhovnom i kulturnom životu svoga naroda pred Drugi svjetski rat, Bradarić je bio svjestan mogućnosti da se najljepši biseri narodnog usmenoknjiževnog stvaranja mogu lahko pogubiti, ako neko ne povede ozbiljnu brigu o tome i ne prihvati se posla bilježenja, stoga je koristio svaku priliku da skrene pažnju na neophodnost čuvanja, da uputi svoje učenike i najbliže u potrebu zapisivanja narodnih mudrosti jer je u njima vidio pouke i poruke, ali i historijske činjenice koje je narod zapamtio – taj kako kaže „najbolji tumač naše prošlosti.“ U nastavku spomenutog članka Bradarić pojašnjava kako se ovo blago traži „samo od onih naših staraca i starica koje ne znaju ni čitati ni pisati, od momaka i djevojaka prilikom ašikovanja te na raznim svadbama i sijelima.“ (Bradarić 1941: 122) Iz navedenog odlomka razabire se Bradarićeva proniknutost u bit terenskog posla kao i istrajavanje na vjerodostojnosti narodne prakse, a unutar nje i usmene pjesme, koja je čisti proizvod duhovne narodne tradicije. Na terenu, međutim, nije sve išlo jednostavno, jer terensko istraživanje je, kao što je to između ostalog i svako putovanje, puno nepredvidivosti, a često i otpora. Zahvaljujući svojoj vjerskoj naobrazbi, Bradarić je kod prosječnog čovjeka, posebno kod strajjih žena u manjim sredinama, imao bolji prijem i poštovanje, međutim, za „dobro kazivanje“ često bi morao da plati određenom protuuslugom. Pojedine kazivačice bi mu znale reći: „De ti meni najprije kaži vaz, pa ću ja onda tebi pjesme kazivati““, pa će tako i naš marljivi vjeroučitelj na kraju, pod spomenutim pritiscima, zabilježiti sljedeće iskustvo:

Drugo mi nije preostajalo nego da uzmem ćitab i da im što kažem. Iza toga bi one meni kazivale pjesme, i to samo diktirale, jer je vrlo rijetko naći stariju ženu, koja bi u društvu pjesmu pjevala i na taj način kazivala. I tako dođem do željenih pjesama, koje bi u više slučajeva sa njihovom smrću propale. (Bradarić 1941: 122)

Diktiranje kazivača zapisivaču čini najzahtjevniju metodu bilježenja folklorne građe na terenu, ali čini se, da je ona bila jedina mogućnost koju je Smajl Bradarić

imao.⁹ Bradarić dalje napominje da je do pjesama dolazio i posredno, preko učenika iz gimnazije i onih iz „III. i IV. razreda osnovne škole“. Pred veliki ljetni raspust podijelio bi im bilježnice i zamolio ih da svaki u svome mjestu zapiše po nekoliko starih pjesama i to tačno onako kako čuju te bi na taj način dolazio do pjesama koje nije imao, ali i do različitih varijanti onih koje je već zabilježio od nekoga drugog.

Iz pisama koje je pisao svojoj voljenoj djevojci Devleti Cerić i slao u Bosanski Novi saznajemo da je vjeroučitelj Bradarić bio veoma druželjubiv, da se često, posebno popodne i u dugim zimskim noćima, sastajao sa svojim prijateljima i komšijama u Derventi, prilikom čega je također bilježio pjesme.¹⁰ U jednom pismu koje je svojoj voljenoj uputio 15. 12. 1940. pojašnjava kako provodi dane na službi u Derventi:

Većim dijelom slobodnog vremena, bavim se sakupljanjem i pisanjem pjesama, za koje se nadam da će mi i moja Devla preko ovih dugih zimskih noći na sijelima nastojati da skupi koliko bude mogla od starih žena i starih pjesama koje bi, ako Bog da, kasnijih zimskih noći u društvu, sjedeći u vrućoj sobi čitali.¹¹

Bradarić je u više navrata ispitivao svoje kazivačice i vraćao se na iste pjesme. Nekada bi mu kazale svu pjesmu odjednom, a nekada, ako on ne bi bio zadovoljan tekstom koji je čuo, ili pak ako se u datom trenutku nisu mogle sjetiti (poput kazivačice Hajre) dolazio bi im ponovo i bilježio naknadno ono što nije čuo u prvom kazivanju.

U jednom pismu, vjeroučitelj voljenu djevu izvještava o svojim planovima za „put“, u Sarajevo na kako kaže „skupštinu Gajretove Uzdanice“¹², iz čega se također prepoznaje Bradarićeva uključenost u kulturni život Sarajeva pred Drugi svjetski rat. U jednom drugom pismu Bradarić se javlja iz Doboja te napominje da je bio u Konjicu, potom iz Doboja ponovo ide za Sarajevo odakle kreće „put Tuzle i Brčkog“, a da ne zna kada bi mogao doći u Bosanski Novi jer kaže da „svoj predviđeni put

9 Nekako u isto vrijeme, ili samo koju godinu ranije harvardski učenjak Milman Perry magnetofonom bilježi pjevanje glasovitog pjevača Avde Mededovića u Crnoj Gori. Vidjeti više na linku: http://ted.lib.harvard.edu/ted/deliver/home?_collection=mpcol

10 Dugujem veliku zahvalnost gospođi Baisi Ljevaković, Bradarićevoj kćerki koja je Zemaljskom muzeju BiH darovala svezak pisama iz majčine sehare. Devleta Bradarić čuvala je ljubavna pisma, razglednice i dopisnice koje joj je slao, najprije momak, a potom i muž, Smajl Bradarić tokom ašikovanja, ali i poslije, nakon ženidbe, prilikom svakog putovanja kada bi se na kratko razdvojili. Ako je suditi po pismima, Devleta Bradarić bila je mnogo voljena žena, a njen muž Smajl, veoma zadovoljan i sretan suprug.

11 Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja BiH (FAZM), Ms. 38.b/2.

12 Budući da kulturno društvo *Gajret* prestaje sa radom 1941, glavninu njegove aktivnosti preuzima društvo *Narodna uzdanica*. Kulturna zajednica Preporod 1945. nastavlja tradiciju *Gajreta* i *Narodne uzdanice*.

za putovanje po istočnoj i sjevernoj Bosni i Hercegovini“ još uvijek nije završio.¹³ Na svom putovanju bi svakako bilježio i pjesme od zanimljivih ljudi što znači da Bradarićeva zbirka sadržava pjesme iz različitih dijelova Bosne i Hercegovine. Ipak, najviše ih je zabilježio u Derventi, ako se izuzme svesrda saradnja djevojke Devlete koja je, prema Bradarićevu očekivanju, mnogo pjesama zabilježila od starijih žena iz Bosanskog Novog. Prema savremenim metodama obavljanja terenskog rada, moglo bi se reći da se Bradarić koristio *snowball* metodom istraživanja.

U Bradarićevu rukopisu često nailazimo na dopisane stihove na marginama svesaka pored onih pjesama koje je jednom zabilježio (npr. pjesma 97. knj. I) - Znamenita balada o Omeru i Merimi koja u ovoj varijanti započinje stihom *Zgaleda se momak i djevojka*, dodatno je proširena stihovima koji su, ako je suditi po datumima upisanim na kraju pjesama, „dopjevani“ i do godinu i više dana nakon prvog bilježenja.

Kada bi bilježio neku pjesmu i potom još jednu varijantu navedene pjesme, Bradarić bi napominjo da se radi o inačici bez da bi je numerisao novim rednim brojem. U drugom slučaju bi napomenuo da je „sličnu“ zabilježio i unio na drugom mjestu u Zbirku pod brojem koji bi naglasio u napomeni. Nekada bi pak čitave inačice upisivao pored pjesme koju je već zabilježio ranije od drugog kazivača pri čemu opet ne bi novu numerisao kao u slučaju pjesme *Ašikuje Ademaga* (pjesma br. 104, knj. I) od osam stihova koja je u prvoj varijanti zabilježena 27. 4. 1938. u Derventi, a druga 22. 5. 1941. u Maglaju od nekakvog Mustajbašić Ibrahima. Po svemu navedenom prepoznajemo i onu očekivanu saradnju sa svojim učenicima.

Kako je bio upućen u književni i kuturni život Sarajeva, redovno je pratio izlazak i sadržaj *Glasnika Zemaljskog muzeja*, potom *Novog behara* te Gajretovog *Kalendar* i *Kalendar* Narodne uzdanice. U XIII godištu *Novog behara* u br. 24. i 23., Bradarić je objavio nekoliko pjesma koje je zabilježio u Derventi i u Bosanskom Novom. Sve navedene pjesme nalaze se i u predmetnoj Zbirci.¹⁴ Određene pjesme koje je objavio u *Novom beharu* pribilježili su i donijeli njegovi učenici iz osnovne škole, što Bradarić nije propustio da napomene.

Hajra je zacijelo, načešće ime u popisu Bradarićevih kazivačica (u najvećem procentu bile su to žene). Katkada bi upisivao samo napomenu „Hajra“, ponekad Hajra Halepović, ponegdje, također često, Hajra Ishakagić, a negdje tek „strina Hajra“, iz čega se razumijeva da je imao više kazivačica koje su nosile isto ime.¹⁵

13 FAZM, Ms. 38 b/15

14 Vidjeti: *Novi behar* XIII (1939-1940), br. 23, str. 320-321; br. 24, str. 344-346. i XIV (1941-1942), br. 1-2, str. 40-42; br. 4, str. 125-126.

15 Iz razgovora sa Bradarićevom kćerkom, Baisom Ljevaković, saznajemo da je Smajl imao četiri polubrata, jednu polusestru i jednu rođenu sestru te da mu je majka umrla u mladosti, a došla ga je snaha jednog od njegove četvorice polubrača. Baisa Ljevaković se ne sjeća da je njen otac imao strinu koja se zvala Hajra, ali Enisa Huseinčehajić iz Dervente sjeća se dviju žena, svojih sugradanki – Hajre Halepović i Hajre Ishakagić. Prvu pjesmu u prvoj svesci koja započinje stihovima: *Oj divojko, sam te Bog ubio! / Ludo hodi, a mudro govori!* zabilježio je od Hajre Ishakagić, ali to saznajemo tek iz

Veoma često se u potpisu kazivačice nalazi ime Bradarićeve punice, Safije Cerić iz Bosanskog Novog. Sudeći prema riječima saopštenim u navedenom pismu, vrlo vjerovatno je da je ove pjesme zapisala Devleta Cerić, dok je još bila djevojka. Safija je zapamtila i kazivala mnoge lirsko-narativne i lirske pjesme.

Bradarić je usmenoknjiževnu građu iz života sjeverozapadne Posavine, i općenito iz sjeverne Bosne (koja podrazumijeva gradove poput Dervente, Bosanskog Novog, Maglaja, Doboja, kao i putne relacije i manje destinacije između njih) bilježio u rasponu od 1936. do 1946, a posebno za vrijeme svog učiteljevanja u Derventi. Određene pjesme zabilježio je i 1936. u Maglaju (br. 334, knj. VI). Povremeno bi iz Dervente dolazio u rodni Maglaj ili bi pak putovao u Bosanski Novi, gdje je neko vrijeme radio i kao matičar. Na putu, između pobrojanih destinacija, također bi bilježio pjesme od zanimljivih ljudi koji su pokazali spremnost da mu se otvore. Petu, posljednju svesku, završio je prilogom pjesmama iz Maglaja koje je prikupio i nakon svog decenijskog poduhvata kojeg je obavljao za vrijeme službe u gradu na Ukrini. Pjesme je nastavio skupljati sve do 1949. i upravo iz te godine dolaze posljednji zapisi u petoj svesci koje je načinio nakon povratka u rodni Maglaj, gdje je dobio novo, bankarsko zaduženje.

Struktura Zbirke

Zbirka započinje stihovima prve pjesme *Oj djevojko ubilo te vrime...* sa karakterističnom ikavicom koju nalazimo u određenim dijelovima srednje Bosne, Bosanske krajine i Podrinja. Bez ikakvog uvoda ili proslova, čak na samom početku i bez imena kazivača, nižu se pjesme, jedna za drugom, svaka sa svojim rednim brojem. Na samom početku, uglavnom su redane pjesme od po desetak – petnaest stihova, dok je raspon metra veoma različit i kreće se od tipičnog epskog deseterca, preko lirskog deseterca, šesnaesterca do simetričnog osmeraca. Ta činjenica upućuje na zaključak da je Zapisivač pjesme upisivao sa određenom procjenom o redoslijedu i odabiru, a ne proizvoljno niti slučajno. Prva sveska od pet ukupno sadržava 186 pjesama. Nisu sve isključivo lirske, premda je većina takvih. Posljednja pjesma, kao i pjesma prije nje, pripadaju skupini lirskonarativnih, jer se fabularno jezgro u njima razvilo u širu strukturu tako da se za tu vrstu pjesme često nalaze različite varijante u kojima je vidljiv isti sižejni obrazac, ali i različite intervencije narodnog pjesnika – prenosioca. Takvi primjeri veoma su zahvalni za analize varijantskih promicanja, a jedna od najrazvijenijih inačica ilahije-uspavanke koja pjeva o susretu sa Poslanikom nalazi se upravo na kraju Bradarićeve prve sveske. Ovdje je navedena pjesma razvijena na čak 123 stiha simetričnog osmerca poslije kojeg uvijek dolazi pripjev izrečen u formi šehadeta.¹⁶ Na kraju prve sveske, kao i na kraju svih, osim pete, posljednje, Bradarić je načinio i sadržaj izdvajajući prve stihove

navoda u *Novom beharu* (god. XIII, br. 24 na str. 344.) jer na samom početku Zbirke, Bradarić nije bilježio imena kazivača.

16 Posvjedočenja da nema drugog boga sem Allaha.

pjesama kao njihove naslove. Razvrstavajući prema tematskom diverzitetu, moglo bi se reći da je se u Zbirci nalaze mitološke pjesme, uspavanke, svatovsko-svadbene, ljubavne, porodične, vojničke, šaljive, lirski distih ili ganga iz skupine lirskih te lirskonarativne iz skupine „na prelazu“. Duga sveska sadržava 154 pjesme koje su iznova numerisane počev od broja 1. U trećoj svesci se nalaze 163 pjesme; u četvrtoj 132, osim nekoliko predanja i humoreski, a u petoj, posljednjoj, ubilježeno je 397 pjesama. To će značiti da je ukupan zbroj numerisanih pjesama 1032, a ako se tome pribroji i Prosenikova zbirka od 43 jedinice, 1075 bio bi konačan broj zabilježenih pjesama u Bradarićevoj zbirci.

Beranska i gusinjska rukovijet

U prvoj knjizi, od zapisa br. 170 pa sve do 184, nalazi se skupina sandžačkih pjesma koje su također zabilježene u Derventi 1937. godine. Kako se porodica porijeklom iz Berana (Crna Gora) obrela u Derventi, Bradarić nije navodio, ali je simptomatično da su njihove pjesme pune strepnje i neizvjesnosti kao i žali za dalekim ognjištem. Bradarić tek napominje da su pjesme „arnautske“ ta da su ih izvjesni „albanski emigranti“ Remzija i supruga mu, Muniba Muharemović ispjevali početkom januara 1939. Nije također jasno kako su pjesme u isto vrijeme „arnautske“, a tematikom i motivikom vezane su za prostor sjeveroistočne Crne Gore, dakle crnogorskog dijela Sandžaka. Ispjevane su sandžačkim govorom bosanskog jezika i, antropogeografski posmatrano, može se sa sigurnošću zaključiti da pripadaju bošnjačkom usmenoknjiževnom kulturnom naslijeđu.

U rukovijeti među 18 lirskih pjesma nalazi se sedam ljubavnih, pet porodičnih, tri šaljive, jedna vojnička, jedna uspavanka i jedna lirsko-narativna, baladno intonirana pjesma.¹⁷ U okvirima ovakvog tematskog diverziteta, vidljiva je ipak jedna zajednička nota koja se uočava poglavito na razini upotrebe stilskih sredstava za kojima je usmeni pjesnik posezao u procesu tradiranja njezine specifične književne historije. Tako je u ljubavnoj pjesmi *Bejturane, jado, beru l' te djevojke*,¹⁸ gdje simbolički «bejturan», vrsta mirisne zelene vrtne biljke, na upit odgovara riječima: *Da me beru*,

17 Među prvima koji su se pozabavili na određenjem usmene lirske pjesme južnoslavenskom prostoru početkom 19. stoljeća bio je Vuk Stefanović Karadžić, imenujući ih „ženskim pjesmama“, koje je prema tematici i namjeni podijelio na dvadeset vrsta. (Karadžić 1824) Savremeni teoretičari književnosti jedinstveni su u stavu da se pojam lirske pjesme, u najopćenitijem smislu gledano, odnosi na onu vrstu umjetnosti riječi u kojoj pjesnik izražava svoja lična osjećanja. (Efendić 2015) Srpska književna historičarka Nada Milošević-Đorđević navodi da se radi o vrsti koja u osnovi ipak ima sažeto kazivanje kakvog događaja, koje je prožeto iznošenjem osjećanja ili razmišljanja te da je usmena lirska pjesma povezana sa napjevom, koji pri izvođenju zaslužuje veću pažnju nego sami tekst. (Pešić, Milošević-Đorđević 1984) Stoga je i za beranske pjesme važna muzika. Zapravo, važne su one naglašene pauze i dodaci nakon cezura u stihovima koji i jesu jedna od njihovih specifičnosti.

18 Bradarić, sv. I, br. pjesme: 170.

jado, šta b' od mene bilo? pjesnik posegnuo za stilskim sredstvom ponavljanja, pri čemu se kod slušaoca uvijek dodatno inicira skretanje pažnje na sami tekst, a njen ritam usporava, što pojačava ukupni poetski dojam (Solar, 2001; Katnić, 2007). Kada je riječ o samoj muzici, jer sve su ove pjesme bezmalo melopoetske tvorevine, sandžačka je pjesma uvijek među etnomuzikolozima opisivana kao pjesma poravnog napjeva, ali unekoliko sporije interpretirana i duže izvođena. Možda upravo zbog jezičkih intarzija koje i interpretatora s jedne, a i slušaoca s druge strane navode na predah u toku uživanja u pjesmi. U jednoj porodičnoj, koja započinje stihovima: *Kolika mi, Dulizar, duga zima bila, / Sve sam suze, Dulizar, Na jastuku lila...*¹⁹ ponovo imamo umetanje koje «razbija» ustaljeni versifikacijski predložak epskog deseterca, poslije četvrtog sloga, čime se dodatno i naglašeno produžava obavezna stanka ovog metričkog oblika.

Na tematskoj razini, kod dvije naznačene pjesme – u prvoj se momak žali kako punih devet godina prosi «jedinu u majke», ali bezuspješno, dok se u drugoj djevojka žali što je ne daju mladom proscu nego starom, uz kojeg će joj mladoj «vrijeme stati» – treba također istaknuti tešku i sporo doživljenu prolaznost vremena koju lirski subjekt osjeća. Usmeni pjesnik i performativno saosjeća sa njim, zbog toga umetanje riječi u formi dozivanja pretpostavljene osobe kojoj se lirski subjekt obraća, i na mjestu cezure – na metričkom planu, nije nimalo proizvoljno niti slučajno – tu je, zapravo, da proizvede naizgled dugotrajno prolazeće vrijeme. Slično pjesničko postupanje susrećemo i u pjesmi *Bosa Mara, bosa, Bosnu priđe*²⁰ nakon koje i sam sakupljač Bradarić napominje da se slična nalazi u *Glasniku Zemaljskog muzeja* iz 1906. Riječ je o pjesmi koju je zabilježio i objavio Ludvík Kuba u Drugoj svesci *Glasnika Zemaljskog muzeja* u naznačenom godištu (1906). Uz navedenu beransku varijantu, doneseni su uporedo nekoliko stihovi inačice iz Dervente koja započinje stihom *Bosa Mara Bosnu pregazila* iz kojeg jasno vidimo da lokalni usmeni pjesnik nije zaokupljen lirskim paralelizmom koje je koristio pjesnik iz Berana. Lirski paralelizmi prisutni su i u ljubavnoj pjesmi koja započinje stihovima *Oj ružo rumena, na srcu sađena*²¹, a posebno su izraženi u završnim stihovima *Golube bijeli, izadi iz gore, / Izadi iz gore, srce mi sagore*. Stilske figure ponavljanja nisu samo prisutne u narodnoj poeziji, premda su ovdje najizraženije. (Stamać, 1998; Solar, 2001)

U porodičnim pjesmama, osim situacija u kojima se kćerka majci ispovijeda (*Bolesna sam jadna, bona, / Podigni me majko moja*²²), ili brat brata moli za uslugu (*Molim brata, molim kuma, / Da mi dadu šesto kruna*²³) opjevani su i pojedini gradovi koji pripadaju rodnom geografskom prostoru porodice Muharemović, Bradarićevim kazivačima tj. Tivran, Sjenica, Gusinje i Berane. U jednoj pjesmi opjevana su čak tri lokaliteta koja su geografski vezana za prostor Sandžaka. U asimetričnim osmercima

19 Bradarić, sv. I, br. pjesme: 173.

20 Bradarić, sv. I, br. pjesme: 174, 174a.

21 Bradarić, sv. I, br. pjesme: 175.

22 Bradarić, sv. I, br. pjesme: 182.

23 Bradarić, sv. I, br. pjesme: 178.

*Sjenice, polje široko, / Berane, rane krvave, / S koje ste strane Tivrana...*²⁴ prevladava žalobno osjećanje zbog boli i nevolja koje je surova neizvjesnost planinskih proboja donosila različitim putnicima ili pak vojnicima. Na sličan način opjevani su određeni sandžački lokaliteti i u stihovima u kojima Gusinjske djevojke pišu zamolbu beranskom vojnom upravitelju *Pa je šalju u ravne Berane, / Na kolena Paši Ali-paši...*²⁵ da ne kupi Gusinjane u vojsku jer im cure ostaše neudate. S druge pak strane Ali-paša neumoljivo odgovara kako ih neće pustiti sve dok Budim ne «prihvati».

Među nekoliko gusinjskih pjesama koje su sačuvale fragmente nekadašnjeg duhovnog života iz ove sredine postoji par šaljivo intoniranih poput one u kojoj se Beranjani izruguju Mitrovici opisavši je kao kasabu «skoro načinjenu» i u kojoj je sve «potamnijelo» zbog «Zuluma bega Zijah-bega»²⁶. U drugoj pjesmi žaoka vragolaste djevojke uperena je ka rovitom momku kojeg zadirkuje osmercima: *S one strane kaldrme, / Leže dragi da umre, pa će ga ona odmah potom utješno umiriti* stihovima: *Ne umiri dušo moja, / Ja ću biti tvoja.*²⁷

Najviše pažnje ipak plijeni beranska varijanta jedne veoma rasprostranjene uspavanke, tj. muslimanske duhovne pjesme, koja je najčešće imenovana *ilahijom*, zbog tematike koja upućuje na slavu Stvoritelja. Dijelom zbog svoje didaktičke sadržine, a dijelom i zbog vjerovanja da se na počinak uvijek treba ići sa izgovaranjem šehadeta, posvjedočenjem da nema drugog boga osim Allaha – formulom koja u ovoj vrsti pjesme dolazi u obliku refrena, ove su pjesme najčešće nosile funkciju uspavanke. Sam Bradarić u svojoj obimnoj zbirci, osim beranske, donosi još jednu inačicu ove rasprostranjene pjesme. Kako bismo jasnije vidjeli usmenog pjesnika na djelu predstaviti ćemo varijantska promicanja na uzorku od tri inačice uspavanke koja započinje stihovima *Kad ja pođoh u džamiju* i to dvaju koje je zabilježio Smail Bradarić, a koje ukazuju na dva posve različita lokaliteta gdje se pjevala i slušala ova pjesma – u jednom slučaju u Derventi, a u drugom u Gusinju te jednu koja dolazi iz Hercegovine, tačnije iz Duvna, a koju je zabilježio književnik i folklorist Alija Nametak...²⁸ (Efendić, 2007)

24 Bradarić, sv. I, br. pjesme 172.

25 Bradarić, sv. I, br. pjesme 177.

26 Bradarić, sv. I, br. pjesme 179.

27 Bradarić, sv. II, br. pjesme 38.

28 Bradarić, sv. I, br. pjesme 183.

Ključni motivi	Varijanta iz Gusinja	Varijata iz Dervente	Varijanta iz Duvna
Susret sa Poslanikom, a. s. ili hazreti Alijem (islamskim duhovnjakom)	Kad ja pojdo u Džamiju, La ilahe illellah, Srete mene hazret-Ali, La ilahe illellah, Di me srete, tu mi reče, La ilahe illellah, Ovaj svijet k'o i cvijet, La ilahe illellah,	Kad ja pojdo u džamiju, La ilahe illellah, Kad se vrati iz džamije, La ilahe illellah, Susrete me naš Pejgamber, La ilahe illellah, Kad me srete tu mi reče, La ilahe illellah, Znaš da valja umrijeti, La ilahe illellah,	Kad ja pođe' u džamiju, La ilahe illelah, Srete mene naš pengamber, La ilahe illelah, Di me srete tu mi reče: «Puhnu ehar, snese behar, La ilahe illelah, Doš'o vakat umirati, La ilahe illelah,
Susret sa kaburom	I svi ćemo umrijeti, La ilahe illellah, U kabur se zatvoriti, La ilahe illellah,	U kabur se pritvoriti, La ilahe illellah... U kabura vrata nejma, La ilahe illellah...	U kabur se zakopati, La ilahe illelah, I u mračno i u tismo, La ilahe illelah, Tude nejma ni pendžera, La ilahe illelah, Ni pendžera ni badžice, La ilahe illelah, Tude ima din i iman, La ilahe illelah...

Slika Dženneta	Kad ja pojdo po Džennetu, La ilahe illellah... U Džennetu jedno drvo, La ilahe illellah, I to drvo ime ima, La ilahe illellah, Ime mu je Badem drvo, La ilahe illellah, Na tom drvu jedna tica, La ilahe illellah, I ta tica ime ima, La ilahe illellah, Ime joj je kurban tica, La ilahe illellah, Krila su joj sva od zlata, La ilahe illellah, Oči su joj od merdžana, La ilahe illellah, Zubi su joj od bisera, La ilahe illellah...	Ugleda se mekteb polje, La ilahe illellah, Iz mekteba sitna djeca, La ilahe illellah, U ruci mu sufarica, La ilahe illellah, A u drugoj maštrafica, La ilahe illellah, Da nagrabe gazi vode, La ilahe illellah...	Kad ugleda' jednu bašču, La ilahe illelah, Po njoj raste háli- trava, La ilahe illelah, Po njoj pasu tri kurbana, La ilahe illelah, Zubi su jim od bisera, La ilahe illelah, Oči su jim od bijula, La ilahe illelah, Rozi su jim od merdžama, La ilahe illelah, Noge su jim od jakuta, La ilahe illelah, Papci su jim od sadefa, La ilahe illelah, Vuna jim je bila svila, La ilahe illelah, Oni piju Abu- Zemze... ¹
----------------	---	--	--

Iz naznačenih primjera vidimo da se u gusinjskoj varijanti ilahije-uspavanke navodi ime islamskog duhovnjaka Alije r. a., koji opominje na kratkoću i prolaznost Ovoga svijeta. Hazreti Alija jedan je od prvih muslimana i vjernih Poslanikovih prijatelja, a kojeg je odlikovala izuzetna oštroumnost i odmjerenost. U drugim dvama varijantama pjevačica predočava sliku susreta sa samim poslanikom Muhammedom a. s. U sve tri navedene varijante, susret sa kaburom / grobom, uvijek je mračan i

29 Nametak, Od bešike..., Pjesma uz bešiku, str. 20-21, kazivala Sabiha Dulaš

tegoban iza čega pjevačica vrlo brzo projicira sliku obećanog Dženneta koji dolazi kao nagrada vjernicima za dobro vladanje na Ovome svijetu. Među obaveznim stanovnicima džennetskih bašči jesu kurbanu koji su, ovisno o mašti interpretatorice i prenositeljice, različito ukrašavani biljurima, svilom, koralima i poludragim kamenjem. Gusinjska varijanta kako već nalaže tradicija, posjeduje najviše lirskih paralelizama (*i to drvo ime ima... / ime mu je... / i ta tica ime ima... / ime joj je...*) *Tica* je ovdje simbol lepršavosti, ugodne slobode i ljepote prirode koja je i slušaocu i interpretatoru mjera nagrade i uživanja. *Kurban* simbolizira žrtvu, stoga je i svako naše požrtvovanje, makar bilo naizgled i sasvim beznačajno, na Ovome svijetu, a zarad budućeg dobra, popraćeno obećanjem boljeg Onostrana svijeta i vječite nagrade sa čijim izvanrednim slikama čedo treba poslati na počinak. Po svojoj tematici, stilskim učincima i općenito poetskoj ljepoti, beranske i gusinjeske pjesme, zasigurno zaslužuju da im se posveti posebna čitalačka pažnja.

Prilog Mihajla Prosenika

Četvrtu svesku svoje Zbirke Bradarić započinje kazivanjima Kasima Pelesića, baščovana iz Modriče, od kojeg donosi priču o *Hafizu Pruščaku i princezi*, potom jednu humoresku o *Čovjeku juncu i žabi* od istog kazivača, zatim bajku o *Caru i tri sina* koju bilježi od kako kaže Hajre Ishakagić „starije žene“ i „Teufikove stine“, kao i tri kratka svjedočanstva – dva od Hajre i jedno od Hilmage Ishakagića te jednu crticu o *Okupaciji Bosne* koju je pribilježio prema kazivanju (ili prepisu) od sastavljača *Narodnog blaga* Mehmed-bega Kapetanovića. Ono što, međutim, ovu svesku izdvaja u odnosu na druge četiri, jeste jedna čitava manja zbirka od 43 pjesme koja se našla unutar ove sveske. Nakon pobrojanih pjesma, Bradarić nastavlja sa četvrtom sveskom svoje Zbirke, polazeći iznova od broja jedan, kao i kod svake nove. Na kraju prepisa, bilježi napomenu da je navedene pjesme prepisao od Mihajla Prosenika iz Beograda, nastanjenog u Derventi po kojoj se, prema Bradarićevom objašnjenju Prosenikova zanimanja može zaključiti da je spomenuti sakupljač bio pravoslavni vjerski službenik.

Sadržaj manje zbirke nudi tri lirskonarativne pjesme među kojima je i jedna poetski izuzetno uspjela varijanta balade o pogibiji braće Morić. Ova varijanta balade o Morićima našla se među drugih 28, koliko ih je Đenana Buturović prikupila za potrebe izrade studije pod naslovom *Morići – od stavnosti do usmene predaje* (Buturović 1983.) te u drugom, dopunjenom izdanju predmetne studije među 29 inačica, pod naslovom *Morići – smisao sjećanja i pamćenja* (Buturović 2009.) pod rednim brojem 20.

Među Prosenikovim pjesmama, s obzirom na tematski diverzitet, 9 je bećaraca, od kojih 8 ljubavnog usmjerenja koncipiranih /unutar jedne cjeline/ u nizu tako da kruže oko iste ili srodne motivike te jedan porodičnog i šaljivo intoniranog usmjernja od dvanaest stihova u nizu (*Nemoj kćeri šimi modu krojiti/ Kad se udaš to ti neće stajati. / Drugarice nemojte se rugati, / Ide jesen treba Vam se udati...*)³⁰ U navedenom

30 Bradarić, knj. IV, br. 37, iz Prosenikove zbirke. Ovdje terba imati na umu da se veoma

primjeru prepoznatljiv je jedanaesterac kao i rima koja je posljedica utjecaja moderne lirike. Pjesme ljubavnog usmjerenja u Prosenikovoj zbirci također su spjevane u formi rime gdje je primjetna i pojava strofičnosti. U Prosenikovom prilogu mjesto je našlio 11 pjesama ljubavnog usmjerenja u kojima je također prepoznatljiv utjecaj moderne lirike i srpskih romantičara.³¹ Među takvim pjesmama je i ona koja započinje stihovima/strofom:

*Nekad cvale bijle ruže,
U mom đulistanu,
A sad gledam mjesto ruže,
Samo suhu granu...³²*

popularna forma, mahom deseteračkih dvostihovnih oblika, uglavnom njegovanih u ruralnim krajevima bivše Jugoslavije pod nazivom bečarac ili ganga, našla i u Prosenikovoj zbirci, ali ne kao samaostalne dvostihovne jedinice pri čemu bi svaka bila numerisana novim brojem, nego čitavim nizom tematsko srodnih bečaraca pod jednim istim brojem pjesme, kao u navedenom primjeru. Inače, Prva teorijska i stilistička analiza ove kratke lirske tvorevine susreće se u studiji *Bečarac* Mladena Leskovca s kraja šeste decenije 20. stoljeća, koji je ovaj usmenoknjiževni oblik označio kao najkraću narodnu pjesmu, oblik koji je gotovo u pravilu "siromašan i kratkodah distih". Jedno od rijetkih književnoteorijskih uobličjenja bečarca kao jezgrovite lirske forme poteklo je od historičara i teoretičara književnosti Dragiše Živkovića, koji je u ogledu pod naslovom *Dve stilske crte srpskog romantizma* povezo ovaj lirski iskaz sa stihovima poznatih srpskih romantičarskih pjesnika (B. Radičević, J. J. Zmaj, Đ. Jakšić i drugi). Opisujući ovu kratku lirsku formu, Živković je zaključio: „Ti bečarci se pevaju na dosta širokoj teritoriji, počev od Srema i Vojvodine u celini, pa preko Slavonije, sve do Korduna i Like i oni veoma mnogo odudaraju od lirskih pesama koje je Vuk sakupio i objavio u svojoj *Pjesnarici* (1814), kao i u kasnijim zbirkama. To je najčešće čulna, a uz to i duhovita, vragolasto-podsmešljiva pesmica, pevana gotovo uvek u dobrom raspoloženju, sa sočnim humorom, ponekad i zasoljenim...“ (Živković 1959: 215) Najobuhvatnije se lirskim distihom na bosanskohercegovačkom području dosada bavila Ankica Petrović, koja je odbranila doktorsku disertaciju o *gangi* – što je prastari naziv za lirski distih među Hrvatima u Hercegovini, pod naslovom „Ganga, a Form of Traditional Rural Singing in Yugoslavia“, u Sjevernoj Irskoj, na Univerzitetu *The Queen's University of Belfast*. (Efendić 2015: 136) Pozabavivši se muzičkom razinom iste, o gangi lištičkog kraja pisala je i Dunja Rihtman. (D. Rihtman 1970) Gange iz Rakitna i Površ, među ostalim poetskim vrstama, predstavila je Đenana Buturović u *Glasniku Zemaljskog muzeja* iz 1978. (Buturović 1978) Lirski distih kao pjesnički oblik u bošnjačkoj lirici našao se u žiži zanimanja američke etnologinje i folkloristice Yvonne R. Lockwood, koja je u dvogodišnjem razdoblju između 1966. i 1968. vršila istraživanja u selima Planinica, Ivica, Jazvenik i Jablani, na području gornjeg toka rijeke Vrbas, u okolini Bugojna, o čemu je objavila etnološko-folklorističku studiju *Text and context, folksong in a Bosnian Muslim village*.

31 Više o utjecaju romantičara u radu Dragiše Živkovića, u ogledu pod naslovom *Dve stilske crte srpskog romantizma* iz 1959.

32 Bradarić, knj. IV, br. 11 iz Prosenikove zbirke.

Unutar spomenute zbirke postoji šest pjesama porodične tematike i jedna romana. Riječ je o varijanti poznate pjesme o „Pašinoj robinji“ koja je utekla sa svakojakim balagom, u Prosenikovo varijanti spjevanoj u dvanaest stihova epskog desetrca.³³ Među pjesmama u kojima su porodični odnosi tema, a ne okvir događanja radnje pa ih iz tog razloga i imenujemo porodičnim, nalazi se ona o razgovoru između oca i kćeri, koji odiše roditeljskom prisnošću, ali iz čega na jenjava niti povijesni kontekst u čijem je čuvanju dobrano zadat imala narodna epika. Ova pjesma ipak tematski pripada vrsti lirskih pjesama sa baladnim završetkom. Spjevana je u jedva dvadesetak stihova; u njoj su emocije naglašene, a u centru pažnje jesu očinsko i sestrično osjećanje izgovoreno, između ostalih, i u stihovima *Nisu rane od prebola, / već su rane od umora* pri čemu se riječju *umor* misli na umiranje, a ne na stanje zamora od velikog tereta.³⁴ U drugoj porodičnoj pjesmi naglašeno je osjećanje kajanja zbog počinjene preljube. Kod ove pjesme prisutna je ponegdje i unakrsna rima kao i pojava strofa, jer je pjesma vjerovatno mlađeg postanka s vidljivim utjecajem pjesnika romantičara.³⁵ Među pjesmama iz ove skupine nalazi se i ona o sestri koja je izdala brata,³⁶ potom pjesma s temom porodične tragedije poput nevolje maloljetne djece, *osam siročadi* koja ostaju u kući poslije smrti oca skrbnika.³⁷ Tu su i pjesme koje reflektiraju opće društveno stanje nakon ratnih gubitaka, što je najupačatljivije predočeno u stihovima: *Mnoga ljuba osta udovica, / Mnoga majka posta kukavica!*³⁸ te pjesma u kojoj prevladavaju osjećanja vječite brige najbližeg srodnika za svojim (majke prema sinu i obrnuto),³⁹ kao i pjesma s rasprostranjenom temom muževih zgubidanskih terevenki i ženinih vječitih negodovanja u vezi s njima.⁴⁰

Postoje dvije historijsko-narativne pjesme koje su također relativno novijeg postanka s obzirom na tematiku: u prvom slučaju tema upućuje na razdoblje povlačenja Osmanskog carstva sa Balkana,⁴¹ a u drugom na godinu atentata na austrougarskog prijestolonasljednika Franju Ferdinanda 1914, u drugoj pjesmi.⁴²

Na kraju, osim poznate vojničke pjesme u kojoj se Ali-beg obraća sivom sokolu pitajući ga za stanje vojske pod Loznicom,⁴³ (Prosenik nije ubilježio imena kazivača niti okolnosti pod kojim se nekoliko pjesama iz korpusa bošnjačke usmene lirike, a među njima i ova pjesma, našla u njegovoj zbirci.) postoji nekoliko koje bi se u najmanju ruku danas mogle razumijeti i kao ultra desničarski pokliči. Među takvima

33 Bradarić, knj. IV, br. 13 iz Prosenikove zbirke.

34 *Zarna, Zarka*, Bradarić, knj. IV, br. 4 iz Prosenikove zbirke.

35 *Razmjesti mi krevet*, Bradarić, knj. IV, br. 5 iz Prosenikove zbirke.

36 *Aoj Gacko, varošice mala*, Bradarić, knj. IV, br. 6 iz Prosenikove zbirke.

37 *Nekoć prodo' pokraj nekog groblja*, Bradarić, knj. IV, br. 8 iz Prosenikove zbirke.

38 *Crni vrhu, kraju od Srbije*, Bradarić, knj. IV, br. 9 iz Prosenikove zbirke.

39 *Sinoć sjedim u kafani*, Bradarić, knj. IV, br. 15 iz Prosenikove zbirke.

40 *Jest' tako mi moje vjere*, Bradarić, knj. IV, br. 42 iz Prosenikove zbirke.

41 *Knjigu piše kralj Srbije*, Bradarić, knj. IV, br. 12 iz Prosenikove zbirke.

42 *U hiljadu devete stotine*, Bradarić, knj. IV, br. 14 iz Prosenikove zbirke.

43 *Beg ali-beg ičindiju klanja*, Bradarić, knj. IV, br. 7 iz Prosenikove zbirke.

je i pjesma o srpskom radikalnu Nikoli Pašiću s početka 20. st.⁴⁴ kao i ona koja slavi Srbiju „maku milu“⁴⁵ ili hvali Gavrila „momče mlado“⁴⁶ ili pak poziva „kolo ubavo“ da krene „kroz Albaniju, staru Srbiju“, kamo ga Srbin čitavih „pet vijeka“ iščekuje.⁴⁷

Lirskonarativne pjesme u Zbirci i lokalna obilježja u pjesmama

U drugoj svesci velike zbirke Smajla Bradarića primjetan je početak sa dužim, lirskonarativnim, pjesmama. Osim što na kraju pjesme, u napomenama vidimo da je riječ o muškom kazivaču, također, u toku čitavog postupka pjevanja prisutan je lirski subjekt muške perspektive. U jednoj pjesmi u kojoj nailazimo na takozvani lirski „nerazrješivi čvor“ koji smo imali priliku naučiti iz poznate sevdalinke o lijepoj Mari/Mejri i Alipaši (Vidi: Kazaz *Subverzivne poetike* 2012), kod Bradarića, začudno, vidimo iz ugla muškog pjevanja i kazivanja: *Ja te sada vodit dvoru neću, / Da se udaš, ja bi se obisio*.⁴⁸

U ovoj svesci postoje također duže, lirskonarativne pjesme, koje su u prvoj redakciji prepoznate kao prepisane iz Bašagićeve zbirke. Tkava je npr. pjesma br. 50, koja započinje stihovima: *Kasno Ahmo iz čaršije dođe*. Nije poznato ko je načinio ove intervencije, ali se po rukopisu primjećuje da pjesme i napomene ovakve vrste nisu pisane u isto vrijeme i istom rukom. U svesci II postoje i tzv. „umjetničke pjesme“, tj. pjesme koje su po uzoru na narodnu ispjevnju prema istim zakonitostima metrike (uglavnom je riječ o epskom desetercu) tematike i motivike, a koje imaju poznatog autora, odnosno njihov se nastanak ne pripisuje narodnom kolektivu. Gdje god je autor bio poznat, Bradarić nije propustio i da ga navede pa je tako u pjesmi br. 52, sv. II, ispjevana parodija o starici koja se u poznim godinama udaje za mlađahnog momka. Pjesma započinje stihovima: *Udala se nana za Rahmana, / Bio Rahman od šesnaest godina, / Bila nana od sto i četiri*. Spomeutu pjesmu ispjevala je Nazifa Čibić, a sama pjesma je do vjeroučitelja Bradarića došla putem njegovog učenika Junusa Delića koji je 1939. godine bio treći razred osnovne škole.

U drugoj svesci, 111. pjesma obilježena je kao autorska (Bašagićeva) pa se prema toj Bradarićevoj intervenciji može smatrati da je i ova pjesma, poput nekih drugih, doživjela različite „narodne adaptacije“.⁴⁹ Ovaj zapis po svemu se uklapa u određenje kojim je historičar književnosti Munib Maglajlić opisao sevdalinku, između ostalog, i kao pjesmu nastalu u „po uzoru na narodnu“, u austrougarskom razdoblju, a koju su stvarali ugledni autori (S. Bašagić, O. A. Đikić, A. Šantić i dr.), a pojedinci iz naroda davali „ruho napjeva“. Takve su pjeme i u tekstovima „doživljavale sitnije promjene“, napominje Maglajlić.⁵⁰

44 *U Pašića bijela brada*, Bradarić, knj. IV, br. 16 iz Prosenikove zbirke.

45 *Oj Srbijo, majko mila*, Bradarić, knj. IV, br. 24 iz Prosenikove zbirke.

46 *Petnaestog jula Vidovdan*, Bradarić, knj. IV, br. 26 iz Prosenikove zbirke.

47 *Povedi kolo ubavo*, Bradarić, knj. IV, br. 28 iz Prosenikove zbirke.

48 Bradarić, knj. II, br. 2.

49 U originalnom tekstu je naknadno upisana intervencija grafitnom olovkom.

50 Više u: M. Maglajlić „Leksikografsko određenje sevdalinke“, Behar, br. 103., Zagreb, 5-10; Novi izraz, juli-decembar 2011, br. 53/54. 146-153.

U trećoj svesci, u pjesmama pod brojevima: 76, 77 i 78 prisutna je vojnička tematika, ali se po svemu sudeći pjesme ne odnose samo na sukobe u kojima su Bošnjaci učestvovali kao sastavnica osmanske vojske, nego i kao austro-ugarske. Bradarić također u određenim napomenama donosi i vijesti o postojanju nekih fotografija, ali tragovi o njima su šturi i nedostatni, odnosno, u momentu zapisivanja pjesme bili su samo razumljivi kolekcionaru Bradariću. Naime, u pjesmi br. 79, spominje se neki Jakub efendija kao čovjek lijepog vladanja, ali koji u tajnosti pije ili čini oni što je zabranjeno vjerom. Navodi se da postoji fotografija Jakuba ef. u susjedstvu, na Sijekovcu, kod nekakve Bisere, udate Jašarević, ali budući da nas dijeli više od 70 godina od momenta zapisivanja, ratna razaranja, progoni kao i velike seobe u novijoj povijesti, skoro je nemoguće ući u trag spomenutoj fotografiji.

U petoj knjizi, 70. pjesma donosi pamćenje na konkretan događaj, ali i uobičajene prakse folklornog života koji se odvijao u godinama između dva svjetska rata u Derventi pa su tako zapamćena imena poznatih djevojaka koje bi, zahvaljujući uglednim porodicama iz kojih su poticale, potom vlastitom kulinarskom umijeću i druželjubivoj volji, uljepšavale teferiče na kojima se omladina skupljala uz ugodne i lijepe razgovore te druženja na poznatim izletištimama u okolini grada.

Cure mole da Jurjevo dojde,
Hoće cure teferič da čine.
Reče janje, Džehva Atifage,
Has baklavu Alija divojka,
Šećer halvu lijepa Fahira,
Reče dolmu Haša Atifage,
Lukovice, Džehva Mujagin'ce.
Kad teferič cure zgotoviše,
Njima veli Džehva Atifage:
„Ja vam neću na teferič doći
Kad Šučrage na teferič nejma.“
Šučro Džehvi bijelu knjigu piše:
„Ti ne idi Džehvo na teferič,
Kad me nejma da teferič vidim.“
26/I/ 1941, Derventa, Hajra

U napomenama na marginama Zbirke, Bradarić daje pojašnjenja u vezi s imenima koja se javljaju u pjesmi, pa je tako *Alija* kći Osmanage Halepovića, poznatijeg pod nazivom Telal (javni objavljivač ili glasnik); *Haša* je kći *Atifage* Klepića i polusestra i *Džehve*, koja je dala janje, premda nije imala namjeru izlaziti jer joj je ašik *Šučro*, tj. Šučraga Alijagić bio u vojsci u vrijeme događanja opjevanog teferiča pa iz tih razloga ni on nije mogao nazočiti skupljanju. Svi ovi podaci redктору i čitaocu Zbirke svjedoče činjenicu o konkretnim ljudima i stvarnom događaju, a sama pjesma živi je nastavak viševjekovne tradicije i jedne od najvažnijih obilježja ovog vida

usmenog pjesništva – da zapamti i na taj način pjesmom zaustavi i uokviri trenutak životnog događanja koje je u jednom povijesnom momentu imalo itekakvog odjeka i prijema u društvu ili nekoj zajednici koja je funkcionirala na premjerenom prostoru i u određenom vremenu.

U određenim prilikama Bradarić je donosio pjesme, ne više izravno od Dervenčana, nego i od ljudi koji su iz različitih razloga doselili u Derventu ili su jedno vrijeme boravili u njoj. Među takvim bilješkama, u petoj knjizi pod brojem 187, našla se i pripovijest o hadž-hanumi Zumri Rasovac. rođ. Kurbegović. Navodi se da je umrla 1930. u Bosanskom Novom, a koje godine je išla na hadž nije zabilježeno. Sjedeći u društvu nekih djevojaka, hadž-hanuma Rosovac pjevala je u namjeri da opiše pojedine dijelove grada Bosanskog Novog. Evo te pjesme s podnožnim napomenama prema Bradarićevu bilježenju:

Da sam paša čudna padišaha,
Da sam vezir čudna zulumčara,
Ćupriju⁵¹ bi srmom potkovala,
Pô bi grada⁵² u zlato zalila,
Na po grada biserom kitila,
A mahal⁵³ mavenim piruzom,⁵⁴
Jarugu⁵⁵ bi na nožu hitila,
Vidoriju⁵⁶ limom opkovala,
Urije⁵⁷ bi vodom potopila,
Prekosa⁵⁸ vatrom popalila.⁵⁹

U prvoj svesci Zbirke, pod rednim brojem 92, Bradarić bilježi poznatu pjesmu koja započinje stihovima *Igrali se konji Vrani, / Kraj Morave na obali*, ali ne navodi ime kazivača. Budući da su prethodne i potonje pjesme u nizu zabilježene

51 Odnosi se na Ćupriju preko Une koja je bila kod Općine.

52 Grad se zove prostor oko pijace i čaršije (oko Gradske džamije)

53 Mahala, misli na Alagića mahal⁵³ koja se proteže od Općine kejom niz Unu.

54 Piruz – plava zrnca koja se miješaju u biser.

55 Jaruga je dio grada od tunela do groblja Jablanice. Prostor oko gradske škole.

56 Vidorija je gornji dio grada pošav uz Unu. Računa se od Gornjačke džamije.

57 Urije – predgrađe Novog pošav uz Sanu. Ima i džamiju. Urije su stradali u decembru 1942. Popalili su ih Nijemci iz bojazni da se tu kriju Partizani. Izgorjela je i džamija, a stradao je i neki dio Gornje Vidorije.

58 Prekosa⁵⁸ je dio grada preko Sane i to od stanice željezničke pa preko pruge uz Sanu, preko Sane od Urija.

59 12/ XII/ 1942, Derventa, Safija Cerić rođ. Bahtagić (Odnosi se na Ćupriju preko Une koja je bila kod Općine)

od kazivačice Hajre, vjerovatno je i ova potekla iz repertoara iste kazivačice. No, pitamo se, šta je nobično u vezi s ovom pjesmom. Naime, brojne varijante navedene pjesme, koje su zabilježene diljem Bosne Hercegovine, pamte rijeku Moravu, koja uz svoje pritoke, Zapadnu i Južnu Moravu, čini Veliku Moravu, onu koja se u Srbiji kod Smederava ulijeva u Dunav. Njene brojne varijante postoje u Folklorom arhivu Zemaljskog muzeja, uključujući rukopisnu zbirku Senije Bajraktarević⁶⁰ te najnovije prinose zabilježene od prognaničke populacije iz istočne Bosne (Efendić 2015a: 181).⁶¹ Na Području Dervente, očekivano je da se slušaju pjesme o Ukrini, Savi ili Bosni, zbog njene geografske blizine ovim rijekama, ali budući da su migracije, vidjeli smo, neminovnost povijesti, Derventa je grad u koji je također pristizala i pjesma s izrazitijom motivikom simbola istoka i juga zemlje koji je naseljavao isti narod. U petoj knjizi Bradarićeve zbirke događa se još neobičnija bilješka pod brojem 208, gdje se u spomenutom lirskom obrascu, sižejnjoj osnovici i skoro identičnoj tematici, spominje rijeka Drina umjesto Morave. Evo te pjesme:

Igrali se vrani konji,
Pokraj Drine na obali,
Među se su govorili:
„Daj nam Bože vojevati,
Drine vode ne plivati,
Jer je Drina zanosita,
Sinoć momka zaniijela,
A jutros ga iznijela.
Da j' u momka mila majka,
Do sad bi mu glase čula,
Već u momka tuđa majka,
Za godinu glase čula,
A za drugu razabrala,
A za treću nad njeg došla,
Kad po momku trava nikla,
Trava nikla, djetelina.“
14/ XII/ 1942, Derventa, Safija

60 S. Bajraktarević, *Sarajke, muslimanske ženske pjesme*, FAZM, Ms 37, br. pjesme 42.

61 Ova veoma rasprostranjena pjesma našla se i u zabilješkama koje je Đenana Buturović načinila u Žepi tokom terenskih istraživanja ovoga kraja sredinom sedamdesetih godina prošlog stoljeća. U prigodnom tekstu koji je posvetila žepačkoj lirici, napisala je da „FAZM potvrđuje veliki broj varijanti ove pjesme u Bosni i Hercegovini, kako kod Muslimana, tako i kod Srba i Hrvata.“ (Buturović 1978: 60)

Nije neobično da pjevač ili kazivač zamijeni ime protagoniste ili nekog od likova unutar pjesme. U literaturi je također primijećeno da je najpozantija naša lirski vrsta, sevdalinka, zapamtila živopisnost bosanskohercegovačkih gradova i kasaba te opjevala njihove znamenite dijelove (Maglajlić 2010). Svjedočili smo i praksu putovanja lirskog obrasca kroz vrijeme i prostor, gdje glavni likovi dobivaju nova imena ili pak dešavanja dobivaju nove aktere ranije opjevanog događaja, shodno novim vremenskim prilikama i okruženju (Efendić 2015). Predočeni primjer, međutim, pokazuje da se događalo da čak i velike rijeke zamijene ili preuzmu ulogu ranije opjevane.

Na kraju, više od jedne decenije predanog terenskog rada, bilježenja svakog „narodnog bisera i umotvorine“ svjedoče Bradarićevu neumornu istraživačku volju da sabere i pokaže ono najljepše šta nudi duh i um njegova naroda te da ukaže na neospornu vrijednost koja mu istinski pripada.

Zaključak

Sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća u okviru naučnih istraživanja Odjeljanja za etnologiju Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine krenulo se u sistematičnije sagledavanje etnofolklorističkih odlika Dervente sa njenom okolinom. Provedeno je iscrpno istraživanje koje je rezultiralo objavljivanjem tematskog broja Etnološke sveske Glasnika Zemaljskog muzeja, posvećene Derventi, ali nije bilo osobitih prinosa kada je riječ o usmenoknjiženom naslijeđu stanovnika ovoga kraja. Ipak, sredinom 20. st. u Zemaljski muzej pristigla je veoma značajna rukopisna zbirka, u najvećem broju lirskih pjesama, koja je upravo sadržavala najznačajnije folklorističke odlike naroda naznačenog kraja sa širom okolinom. Budući da je Zbirka pisana rukom i da je u određenim dijelovima rukopis bio teško prohodan, da bi bila pristupačnija za naučne analize, morala je najprije proći kroz proces izrade transkripta koji je čekao svoje vrijeme. Sistematičnije proučavanje usmene lirike Bošnjaka, kao i njeno naučno vrednovanje u okviru procesa normiranja nacionalne književnosti, iznjedrilo je potrebu da se i ovaj rukopis predstavi širem naučnom auditoriju te da se konačno pristupi izradi transkripta i objavljivanju Zbirke. Njena sadržajna po obimu i kulturološkoj vrijednosti donesenog matrijala ravna se sa velikom Kubinom zbirkom (GZM, 1906-1910) ili sa zbirkom Ivana Zovke (MH). Svaki od navedenih izvora sadržavaju hiljadu pjesama i kada je riječ o pručavanju lirskog usmenoknjiževnog pjesništva bh. naroda, prvenstveno zahvaljujući svom obimu i broju donesenih jedinica, predstavljaju nezaobilazan izvor. Kada je pak riječ o Bradarićevu rukopisu, njegova vrijednost ima posebnu mjeru u proučavanju usmene lirike Bošnjaka jer dolazi iz ugla *insidera* – kako se u savremenoj antropološkoj znanosti obilježava proučavalac koji potječe iz zajednice koju opisuje. Njegova interpretacija ima posebnu značenjsku vrijednost jer je upravo on u svojstvu sakupljača bio najbliži materiji koju je prikupljao. Deset godina provedenih u svakodnevnom kontaktu sa ispitanicima, načinile su od zapisivača ne samo pukog prenosioca, nego i „živi“ trag

realnog baštinka donoseći neposrednu riječ i pjesmu koja je vremenski ireverzibilna i kulturološki neponovljiva.

Pripremanje uvodne studije podrazumijevalo je, između ostalog, i ponovni odlazak u Derventu, rad sa kazivačima te rekonstrukciju biografije zapisivača. Novi terenski rad, šezdesetak godina nakon zaprimanja Bradarićeve zbirke, obezbijedio je novi, svježiji matreijal, kao i važne reference predočene u ovoj studiji. Svi doneseni fakti i materijali pomogli su da se predstavi i analitički razjasni kulturološka vrijednost rukopisa te ostavi potonjim generacijama na uvid kao i mogućnost ponovljenog, svježijeg sagledavanja ovog duhovnog naslijeđa.

Izvori

Link: http://ted.lib.harvard.edu/ted/deliver/home?_collection=mpcol, (zadnji put posjećen 9. 5. 2017)

Folklorni arhiv Zemaljskog muzeja BiH (Ms. 37, Ms. 38, Ms. 38 b)

Novi behar XIII (1939-1940), br. 23, str. 320-321; br. 24, str. 344-346. – XIV (1941-1942), br. 1-2, str. 40-42; br. 4, str. 125-126. (36 narodnih pjesama koje je zabilježio Smajl Bradarić)

Nametak, *Od bešike...*, *Pjesma uz bešiku*, str. 20-21

Glasnik Zemaljskog muzeja BiH, 1906, sv. II (Pjesme koje je zabilježio Ludvík Kuba)

Zovko, Ivan, *Tisuću hrvatskih narodnih ženskih pjesama iz Bosne i Hercegovine*, četiriri sveska (svaki pod naslovom *Dvjesto i pedeset hrvatskih narodnih ženskih pjesama*) Etnološki zavod HAZU, Zagreb.

Terenski rad i kazivači

Literatura

Alagić, Nedžmudin (2001) *Derventa između dva rata*, Sarajevo: Ured za rješavanje statusnih pitanja raseljenih osoba – prognanika i izbjeglica Općine Derventa – Odjeljenje ureda na području Sarajeva.

Bugarski, Astrida (1978) „Razvoj seoske stambene zgrade u okolini Dervente od polovine devetnaestog vijeka do naših dana“ *GZM*, Etnologija, NS XXX/XXXI 1975/1976, Sarajevo: ZMBiH (131-173)

Bodenstein, Gustav (1907, 1908, 1912) „Povijest naselja u Posavini god. 1718-1739“, *Glasnik* Zemaljskog muzeja u Sarajevu, sv. XIX (1907), str. 155-190, 335-389, 575-618; sv. XX (1908), str. 95-112; sv. XXIV (1912), str. 555-581.

Bradarić, Smaj(i)l (1941) „Narodno blago“, *Novi Behar* god. XIV, br.4. str. 121-123.

- Buturović, Đenana (1978) „O lirskim narodnim pjesmama u Žepi“. *Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne*. Tuzla: Muzej istočne Bosne u Tuzli. 55-72.
- Buturović, Đenana (1978) „Narodne pjesme u Rakitnu i Površu“, *GZM, Etnologija*, NS XXXII 1977/1978, Sarajevo: Zemaljski muzej BiH, str. 33-103.
- Buturović, Đenana (1983) *Morići - od stavrnosti do usmene predaje*, Sarajevo: Svejtlost.
- Buturović, Đenana (2009) *Morići – smisao sjećanjai pamćenja*, Sarajevo: Svejtlost.
- Drljača, Dušan (1978) „Poljaci u Derventi i okolini“ *GZM, Etnologija*, NS XXX/XXXI 1975/1976, Sarajevo: ZMBiH (237-261)
- Efendić, Nirha (2015) *Bošnjačka usmena lirika – kulturnohistorijski okviri geneze i poetička obilježja*, Sarajevo: Slavistički komitet, Sarajevo i ZMBiH.
- Efendić, Nirha (2015a) „Rukovijet lirskih usmenih pjesama iz pamćenja srebreničkih povratnica“, u: *Žene nositeljice narodne muzičke prakse u Bosni i Hercegovini / Women as bearers of Folk Music Practices in Bosnia and Herzegovina*, Sarajevo: Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu, ICTM Nacionalni komitet Bosne i Hercegovine. 176-185.
- Efendić, Nirha (2007) „Riječ o bošnjačkim uspavankama“ *Sanu bešu, uroci pod bešu. Bosniaks' lullabies*, Sarajevo: Preporod, 7-16.
- Fabijanić, Radmila (1978) „Narodna medicina stanovništva Dervente s okolinom“ *GZM, Etnologija*, NS XXX/XXXI 1975/1976, Sarajevo: ZMBiH (89-104)
- Fabijanić, Radmila (1978) „O narodnoj ishrani u okolini Dervente“ *GZM, Etnologija*, NS XXX/XXXI 1975/1976, Sarajevo: ZMBiH (105-120)
- Handžić, Adem (1974) „Postanak i razvitak Dervente u XVI stoljeću. Prilog istorija naselja u Bosni.“ *Prilozi instituta za istoriju Sarajevo*, godina XII, 10/2, Sarajevo: Institut za istoriju Sarajevo.
- Humo, Hamza (1934) „Sevdalinka na rubu dvaju društvenih sistema“, *Pravda*, 30/1934, 10.483-10.485, od 6-9. januara.
- Humo, Hamza (1937) „Muslimani Bosne i Hercegovine posmatrani kroz sevdalinku“, *Kalendar za 1937: Gajret* (177-180)
- Kajmaković, Radmila (1978) „Narodni običaji stanovnika Dervente“ *GZM, Etnologija*, NS XXX/XXXI 1975/1976, Sarajevo: ZMBiH (43-88).
- Kazaz, Enver (2012) „Žensko/ženstveno stajalište u sevdalinci o lijepoj Mejri/Mari i Ali-paši – kanonski tekst u procesu razaranja kanonske norme“, *Subverzivne poetike. Tranzicija, književnost, kultura, ideologija*, Zagreb: Synopsis, 227-241.
- Katnić-Bakaršić (2007) *Stilistika*, Sarajevo: Tugra.
- Kuba, Ludvík (1984) *Pjesme i napjevi iz Bosne i Hercegovine*, / II izd. Pripremio, dopunio neobjavljenim pjesmama i dodao indekse Cvjetko Rihtman uz saradnju Ljube Simić, Miroslave Fulanović-Šotrić i Dunje Rihtman Šotrić, Sarajevo: Svejtlost.

- Leskovac, Mladen (1972), „Bećarac“, u: *Narodna književnost*. Priredio Vladan Nedić, u ediciji *Srpska književnost u književnoj kritici*, knj. 2, Beograd: Nolit, 59-88.
- Lockwood, Yvonne R. (1983) „Text and kontekst, folksong in a Bosnian Muslim village“, Ohio, USA: Slavica Publishers, Inc.
- Iamović, Mustafa (1997) *Historija Bošnjaka*, Sarajevo: BZK Preporod.
- Maglajlić, Munib (2011) „Leksikografsko određenje sevdalinke“, *Behar*, br. 103., Zagreb, 5-10; *Novi izraz*, juli-decembar 2011, br. 53/54. (146-153)
- Maglajlić, Munib (2010) „Vrijeme i prostor života sevdalinke“ *101 sevdalinka*, Sarajevo: BZK Preporod (159-173)
- Muratbegović, Ahmed (1940) „Sevdalinka, pjesma feudalne gospode“, *Politika*, 37/1940, 11677, str. 13.
- Nametak, Alija (1970) «Predgovor» u: *Od bešike do motike Narodne lirske i pripovijedne pjesme bosansko-hercegovačkih muslimana*, vlastito izdanje priređivača, Sarajevo (3-7)
- Omerhodžić, Ahmet (1981) *Derventa i njena okolina*, Sarajevo 1981: Geografsko društvo Bosne i Hercegovine, posebna izdanja, knj. VI.
- Palvestra, Vlajko (1978) „Prilozi za proučavanja porijekla stanovništva u okolini Bosanskog Broda“ *GZM, Etnologija*, NS XXX/XXXI god. 1975/6. Sarajevo: Zemaljski muzej BiH (5-42)
- Palvestra, Vlajko (1978) „Historijska narodna predanja u okolini Dervente“ *GZM, Etnologija*, NS XXX/XXXI god. 1975/6. Sarajevo: Zemaljski muzej BiH (121-130)
- Pelidija, Enes (1998) „Bosanski ajalet od 1543. godine do Svištovskog mira 1791. godine“, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do kraja Drugog svjetskog rata*, Sarajevo: BKC.
- Pešić, Radmila / Milošević-Đorđević Nada (1984), *Narodna književnost*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Rihtman, Dunja (1970) „Narodna muzička tradicija lištičkog područja“ *GZM, Etnologija*, NS XXIV/XXV god. 1970. Sarajevo: Zemaljski muzej BiH (369-370)
- Solar, Milivoj (2001) *Teorija književnosti*, Zagreb: Školska knjiga.
- Solar, Milivoj (2011), *Književni leksikon: Pisci. Djela. Pojmovi*, Zagreb: Matica Hrvatska.
- Stamać, Ante (1998), „Buđenje retorike i Lukine figure“, u: *Figure u našem narodnom pjesništvu: s njihovom teorijom / Luka Zima (Pretisak iz 1880 godine)*, Zagreb: Globus, 337-342.
- Stefanović – Karadžić, Vuk (1824), „Predgovor“ u: *Srpske narodne pjesme I*, Beč, (5-62)

- Šehić, Zijad; Tepić Ibrahim (2002) Povijesni atlas Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina na geografskim i historijskim kartama, Sarajevo: Sejtarija.
- Škaljić, Abdulah (1957) Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine, knj. I, A-J i knj. II, K-Ž, Sarajevo: Institut za proučavanje folkloru u Sarajevu, (Dopunska izdanja – 2 Biltenu Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu).
- Vladić-Krstić, Vladislava „Tekstilna radionst u okolini Dervente“ *Glasnik Zemaljskog muzeja*, sv. XXX/XXXI 1975/1976, Sarajevo: ZMBiH (175-236)
- Živković, Dragiša (1959), *Evropski okviri srpske književnosti*. Beograd: Prosveta.
- Živković, Dragiša (1959) „Dve stilske crte srpskog romantizma“ časopis za nauku o književnosti *Umjetnost riječi*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, str. 49-66.

Prilozi



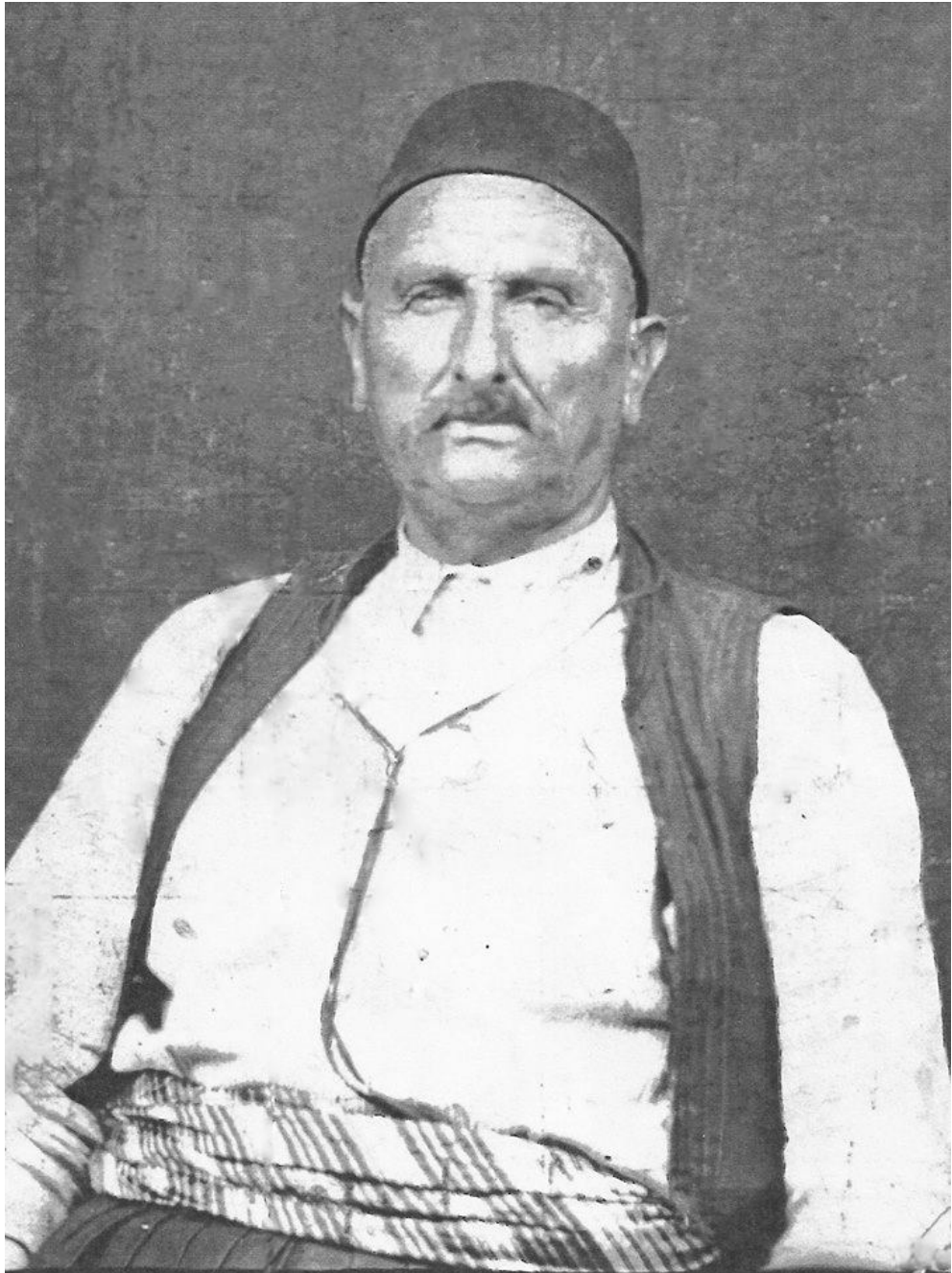
Smajl Bradarić (1914-1993). Izvor: Porodični album Baise Ljevaković, rođ. Bradarić.



Baisa Ljevaković, na očevom i majčinom mezarju u Maglaju pod Briješćem.
Fotografija zabilježena 11. 3. 2017.



Enisa Huseinčehajić. Starački dom Nedžarići. Fotografija zabilježena u februaru 2017.



Kasim Pelesić, baščovan i uglednik iz Dervente (1870-1952). Jedan od Bradarićevih kazivača. Izvor: Porodični album Fadila Pelesića, unuka Kasimova.



Smajl i Devleta Bradarić u mladosti. Izvor: Porodični album Baise Ljevaković



Kuršumlija džamija u Maglaju, sagrađena 1560. i kuća (desno) u kojoj je Bradarić stanovao po povratku iz Dervente Maglaj. Izvor: Porodični album Baise Ljevaković.



Svečani defile đaka kroz Derventu nakon završetka školske godine. Bradarić sa svojim učenicima. Izvor: Porodični album Baise Ljevaković.

Adresa autora
Author's address

Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine
Zmaja od Bosne 3
71000 Sarajevo
BiH
etnologija@zemaljskimuzej.ba

**NATIONAL WEALTH OF NORTH-WESTERN BOSNIA AT THE
BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (SMAJIL BRADARIC'S
MANUSCRIPT COLLECTION)**

Summary

The collection of lyric poetry by Smajil O. Bradaric, a religion teacher from Derventa, was received in the National Museum of Bosnia and Herzegovina in the middle of the last century. The collection's inventory and stock-take was performed at the end of 1955, and it represents, in its scope, one of the most precious artifacts from the treasury of the Ethnology Department of the National Museum of Bosnia and Herzegovina. Smajil Bradaric brought about a thousand units organized in five volumes, among which the greatest number of units are lyric poems recorded in north and north-west of Bosnia in the first half of the 20th century. This paper will shed light on the process of Collection creation; it will attempt to answer the questions related to the basic motivation of the collector in the decade's poem-gathering job and related to who provided him with the most significant support. The most significant parts of Bradaric's Collection will be presented as well as its particularities as the scope of the area from which the national treasure was collected widens to other parts of the region where Bosniaks lived, including the area of Novopazarski sandzak at the beginning of the 20th century. The most conspicuous parts of the Collection will be depicted through the careful interpretation of the chosen poems; one will also observe the 'artistic' intervention of the poet noticed by Bradaric, but one will also learn the poems' topics recorded in the area of north-western Bosnia. The paper also brings the reconstruction of Bradaric's curriculum vitae based on the material from this paper's author's latest field research. The comparative, analytical and interpretative methods based on in-depth field interviews will be applied as well as the literary-theoretical analysis of certain texts found in Bradaric's Manuscript Collection.

Key words: Collection, Oral Poem, Derventa, Poem Writer, Type, Poem Motif, Poem Topic.

PRILOZI

Šefket KRCIĆ
Novi Pazar

JEZIK ESTETSKO-ETIČKE ODGOVORNOSTI U JAVNOJ KOMUNIKACIJI

Autor ovom raspravom “*Jezik estetsko-etičke odgovornosti u javnoj komunikaciji*”, pokreće više pitanja estetsko-etičkog karaktera, koja su vezana za kategoriju odgovornosti jezika u javnom životu. U tom pravcu, pored pristupa i zaključnog razmatranja, pisac uvodi čitatelje u problem jednog slobodnijeg promišljanja filozofije jezika, kroz višedimenzionalne strukture žurnalističkog i književnog iskaza, te jezika kroz medijsku odgovornost, posebno javnih ličnosti. Dalje, on problematizira odnos kulture kao individualnog i kolektivnog fenomena, koji oblikuje medijski prostor, zatim, otvara jezičko-etički smisao postavljanja pitanja u javnom životu, te tim činom skreće pažnju na razne verbalne sporove u vezi s upotrebom lokalnih i regionalnih akcenata koji, naravno, utječu na smisao i probleme etičko-estetske komunikacije među ljudima na širem regionalnom prostoru južnoslavjanskih jezika sa najboljom namjerom podsticanja dijaloga.

Ključne riječi: *jezik, riječ, estetika, etika, odgovornost, javna komunikacija.*

Pristup

“Budućnost se ne da predvidjeti, nju treba stvarati”.

Moris Blondel

Misao Morisa Blondela me je toliko inspirirala za ovo istraživanje i razmišljanje na ovu temu jer upravo jezik odgovornosti, ne samo medija već svakog čovjeka daje jasnu sliku ko je ko. Zato ću ovoj temi prići sa najvećom ozbiljnošću, prateći literaturu kao i medije sa kojima se svakodnevno susrećemo. Zato želim da skrenem

pažnju na ovu problematiku, koja je važna za sve značajne znanstvene istraživače i javne djelatnike. Tema ovoga teksta je fenomen jezika, ali ne sa stanovišta lingvističke i fraziološke problematike, već naš ekskurs ide ka estetsko-etičkim pitanjima odgovornosti u javnoj komunikaciji.

U okviru mojih redovnih predavanja iz oblasti etike i estetike prikupio sam pozamašan materijal iz raznih djela, časopisa i listova koji po svojoj tematici ne pripadaju udžbeničkoj literaturi. Ali, iz općih kulturnih, moralnih razloga i estetike ukusa želio sam sada i ovdje iznijeti jednu šarolikost tema koje se mogu samo preko hermeneutike kao filozofske discipline povezati sa etikom i estetikom, uz nastojanje da od jezikoslovaca budem dobronamjerno shvaćen, tj. da ove ideje upotrijebim kao oslonac u svojim daljnim istraživanjima koja se tiču estetske i etičke kulture izražavanja, koja može biti interesantna za razmišljanje i filozofima i drugim ekspertima iz književnosti, pedagogije i historiografije.

U tom smislu, nemam namjeru da izložim sistematsku poziciju ove problematike, već da u okviru otvorenog razgovora i dijaloga (odgovor na brojna pitanja koja su izazvala novi podsticajni ekskurs u oblasti hermeneutike jezika), povežem sa ključnim, odnosno temeljnim filozofskim problemima i hermeneutičkim pitanjima i sagledam njihovu ulogu u razvoju kulturoloških i političkih znanosti. Naravno, nastojao sam prije svega filozofski i sociološki, na principijelan način, da se udubim u ovu temu i da upravo preko principa javnog saznanja ukažem na neke osobenosti fenomena odgovornosti, koji je veoma značajan za izgradnju opšte pozicije, kako u etičkom, tako i estetskom smislu riječi. U tom cilju, ispitivanje zadatka odgovornosti ima logičku argumentaciju na povezivanju etike i estetike, preko hermeneutičkih pitanja jezika kao i samog načina postavljanja pitanja u javnom životu, respektujući sve stvaralaštvo koje se u literaturi javlja *od Homera* i u filozofiji *od Sokrata*.

Jezičko umijeće podstiče na razliku bitnog od nebitnog. Zato, polazeći od opšte važeće metodologije istraživanja, posvećujem se ovom pitanju jer me kao autora preokupira i podstiče moju dalju istraživačku pažnju osnovnim pitanjem: kako ovo da riješim? Analizom literature i aktuelnih zbivanja u medijima došao sam do određenih rezultata koje ovom prilikom objelodanjujem. Ono što je evidentno u čitavom ovom postupku jeste to što se na relevantan način fokusiram na dokaze do kojih su došli značajni istraživači, a i moja malenkost.

Moje polazište inspirirano je stavovima istaknutog ruskog pisca Mihaila Bulgakova, koji je u svom čuvenom spisu "*Pismo vrhovnoj vlasti*" posebno naglasio da se ne treba upuštati u razne nepoznate teme. U tom sam pravcu odlučio da se obratim upravo stručnoj javnosti, zahvaljujući stavovima mojih ranih i sjajnih mentora i brojnih profesora, koji su mi uvodili u tajne duhovne misli, da ovim mojim stavovima otvorim nove ciljeve i zadatke hermeneutičkog poimanja jezika, te time objavim nove ciljeve i zadatke podizanja nivoa jezičke kulture, koja je zahvaljujući gladanju regionalnih i srbijanskih televizija dovela do kritičke faze ponižavanja sugovornika. Upravo zbog neodgovornosti aktera koji istupaju u medijima. Sve to upućuje na jednu krilaticu čuvenog njemačkog estetičara T. Adorna iz "*Filozofija*

nove muzike”, koji je bio mišljenja da se društvo može upoznati po tome kakva se muzika emitira, odnosno sluša na radio stanicama.

Ovo sam pitanje odabrao za svoje istraživanje, zato što smatram, da je veoma bitno za estetsko-etičku komunikaciju u kulturi i uopšte u medijima i stvaralaštvu, kao način edukativno-vaspitanog ophođenja u javnoj komunikaciji, između različitih individua i društvenih grupa.

Na temelju odabrane i konsultovane literature kao i niza medija iz regiona pristupio sam ovom ozbiljnom istraživanju kako bih što objektivnije izgradio svoje stavove i istakao stavove drugih renomiranih autora u kontekstu samog naslova. Naravno, biću zahvalan svim kolegama koji pročitaju ovaj rad, da daju svoje mišljenje, koje bih lično ugradio u dalju koncepciju ovog razmatranja. Zacijelo, tematika je mnogo široka i ovdje ću u cilju metodološke operacionalizacije posebno naglasiti teme koje čine poglavlja ovoga rada: Žurnalistički i književni jezik (jedno opće tumačenje lekseme), Kultura oblikuje medijski prostor, Jezički i etički smisao postavljanja pitanja, Paradigma – skandal u medijima, Jezički “rat” zbog čačanskog akcenta (kao primjer iz našeg svakodnevlja u javnosti). Poseban akcenat sam dao na tumečenje Miljkovićevog stiha “Ubi me prejaka reč” i Smisao estetske komunikacije.

Uvođenje u problem

*“Ako ništa nije pokvareno,
riječi nisu potrebne”.*

Haras Engdal

Jezičkim fenomenima jasno pristupam sa stanovišta filozofije, odnosno njenih najsuptilnijih disciplina semiotike, semantike, estetike, etike, retorike i, prije svega, filozofije jezika. U tom je kontekstu pitanje odgovornosti jezika značajno pitanje, više nego što lingvistika i onomastika zahtijevaju i ovdje citirani književni kritičar Haras Engdal posebno potencira, s ciljem da zadovolji kritički ukus svakom kome riječi nešto znače. Smisao i značenje riječi počinje od porodice kao osnovne ćelije ljudskog društva, zatim radne organizacije, škole, univerziteta. Jezik u javnoj komunikaciji može doprinijeti izgradnji povjerenja i pomirenja, ne samo u medijima, pa se u ovom radu pitamo i kakav jezik želimo. Jasno, pitamo se kakav je jezik u Parlamentu Bosne i Hercegovine, Parlamentu R. Srbije te Parlamentu Crne Gore (gdje vlada potpuno jednodjelje ili haos), zatim sjednicama gradskih skupština koje se često prenose preko medija. Mišljenja sam da se zloupotrebljava data riječ, jer riječ najviše zabolj, pa to mnogo utiče na gledaoce i čitaoce te proizvodi haos ukoliko u parlamentu ima govora nedostojnog nekog čovjeka ili teme o kojoj se raspravlja. U ovom radu navedeni su neki primjeri koje bi mnogi drugi izostavili, ali dokaz odgovornosti jezika možemo tražiti na temelju relevantnih činjenica koje su prezentirane u medijima. Nedavno prezentirani postupak iz Crne Gore oko uvođenja novih slova i glasova u standardni jezik, već je uznemirio ne samo učenike već

i njihove roditelje i na taj se način su se otvorila nova jezička i politička pitanja odgovornosti i stručnosti.

Ova je tema prisutna u mnogim kulturološkim, sociološkim i jezičkim publikacijama kao i u našim medijima na koje ću usmjeriti istraživačku pažnju, ukazati na ključne probleme i dati smjernice daljeg razumijevanja ove problematike, za koju sam veoma zainteresovan. Osim toga, ukazaću na neka pojmovna određenja kojim želim precizirati probleme kojima se bavim, kao i citirati određene autore koji su vrijedni pažnje za ovu tematiku. Prije toga želim objasniti smisao i značenje medija danas. To je jedan od puteva kako treba da estetsko-etički reagiramo na određene situacije javnog izražavanja u kojima se nađemo i da uvijek imamo relevantno rješenje za ispoljavanje vlastitog stava. U tom je pravcu potrebno da poznamo pravila i načela medijske etike.

Zacijelo, pojam medija je široko pitanje. Ovdje ćemo pokušati da što sažetije definišemo. (lat. *medius* – sredbhum posrednik), što je u najširem značenju sredstvo za prenos informacija. U mističnim i okultnim radnjama medij posreduje između viših sila ili bića s one strane stvarnosti i ovozemaljskog svijeta. Danas medij označava bilo kakvo sredstvo javne komunikacije, naprimjer novine, radio, televiziju, internet itd. Otud se govori i o različitim medijima (sredstvima ili formama) umjetnosti, te je jezik medij književnosti, boja slikarstva, kamen vajarstva, ton muzike itd.

Žurnalistički i književni jezik

*“Daj više odmora jeziku,
nego rukama.”*

Tolstoj

Jezički oblik koji u određenoj nacionalnoj zajednici predstavlja osnovno sredstvo komunikacije, istovremeno je i opštevažeći jezički kôd te iste kulture. Pošto se književni jezik koristi u različitim vidovima opštenja, on nije isključivo jezik književnosti. S druge strane, jezik književnosti može da se služi nenormiranim idiomima, dijalektima, žargonom, kolokvijalizmima, koji nisu dio književnog jezika. Ponekad se književni jezik izjednačava sa pojmovima *standardni jezik* ili *pisani jezik*, premda oni predstavljaju samo jedan od njegovih osobenih oblika. U različitim kulturama i nacionalnim jezicima književni se jezik zove i drugim imenima. Nejednaka imena ukazuju na složenu prirodu književnog jezika, koji ne zavisi samo od lingvističkih činilaca, već i od istorijskih i društvenih uticaja. Književni jezik je, dakle, sociolingvistička pojava, a njegova funkcija i upotreba mijenjaju se prema istorijskim prilikama i korisnicima (porijeklo, obrazovanje, stepen civilizacija itd.).

Nastanak i razvoj nacionalnih književnosti često je povezan sa normiranjem književnog jezika, u čemu su značajnu ulogu odigrali i veliki svjetski i nacionalni klasici, poput Dantea, Petrarke i Bokača u italijanskoj kulturnoj tradiciji, Šekspira

u Engleskoj, Puškina u Ruskoj, Mickijeviča u Poljskoj itd. Bosanski jezik u tom kontekstu ima dugu povijesnu tradiciju. Spomenimo samo Uskufija (1601-poslije 1651), koji je 1631. godine napisao čuveni “*Bosansko-turski rječnik*”, kao monumentalno djelo bošnjačke kulture. Zatim, srpski književni jezik formiran je najviše zahvaljujući trudu i evropskim vezama V. Karadžića, koji je za njegovu osnovu uzeo novoškostsku govornu varijantu. Slična je situacija i sa hrvatskim književnim jezikom, o čijim problemima i fenomenima se može komparativno raspravljati na tragu dobrosusjedske kulturne politike, kao i istorijskih veza bosansko-hrvatskog i srpskog jezika. Naravno, ovo pitanje zahtijeva da se objasni pojam lekseme uopšte u jeziku komuniciranja, kao i potencijala za buduće mišljenje te pitanjima podizanja jezičke kulture na svim nivoima.

U tom kontekstu pojam lekseme – (gr. *leksis* – riječ), jedinica govora koja se u kontekstu jezika razmatra u svim svojim formama i značenjima. Za razliku od pojma riječ koji obuhvata ortografski, fonološki, gramatički, morfološki i leksički nivo, leksema se iskazuje prije svega kao semantički potencijal. Tako, naprimjer, različiti oblici glagola pjevati (pjevam, pjevaš, pjevali su, pjevasmo itd.) pripadaju zajedničkom leksemu.

Jezik – medijska odgovornost i javnost

Mediji svojim stavovima oblikuju mišljenje u javnosti jer donose stavove i mišljenja najaktuelnijih ličnosti koje su na javnoj, kulturnoj, društvenoj i političkoj sceni. Na taj način se usmjeravaju mase. Naročito preko režimske televizije, koju je Vuk Drašković, kao lider opozicije, nazvao Bastiljom. Jasno, da je uspio Draškovićev puč protiv diktatora Miloševića, pomognut sa studentskim pokretom 9. marta 1991. godine, vjerujem da bi bila Bosna spašena od agresije. Međutim, riječi, pogotovo neodmjerene i neodgovorne, koje su došle pod uticajem Memoranduma SANU iz 1986. godine, a javno manifestirane 28. juna 1989, najavile su kataklizmu na Balkanu i okupaciju više republika i naroda, čije se posljedice osjećaju i dan danas, 21 godinu od okoćanja rata u BiH. Sjetite se samo Hafnerevog podizanja prsta (1991) i skretanje pažnje. Ni upozorenje didaktoru na moguće posljedice, nije urodilo plodom. Dakle, od tog vremena do danas, od kada je prošao vijek i po, ništa se nije promijenilo između vlasti i opozicije. Jer, vlast jedino oružjem i policijskim metodama čuva svoje fotelje, odnosno pozicije. To dokazuje i suvremeni događaji na sceni velike pobune, ne samo u Srbiji već u Karadaku (Crnoj Gori), Hrvatskoj, pa i u mnogim slučajevima u Bosni i Hercegovini. Jezik neodgovornosti koji se manifestuje preko medija svjedoči da se vlast lahko ne ispuštaju iz ruku i ne biraju se sredstva kako bi se zadržale pozicije onih koji ne vode progresu.

Kultura oblikuje medijski prostor

Interesantno, ovih dana imao sam prilike da prelistavam više listova iz cijelog regiona. Prosto sam bio iznenađen jednom analizom koja je objavljena u zagrebačkom “*Jutarnjom listu*”¹, koji vrši novo predvrednovanje jezičke kulturne scene na Balkanu, i smatrajući da je časopis “Gradac” iz Čačka najbolje glasilo koje izlazi u cijelom regionu, ako imamo u vidu da na kulturnom tržištu postoje brojni časopisi od kulturnog značaja koji izlaze u Sarajevu, Beogradu, Zagrebu, Novom Sadu itd.

Nasuprot brojnim tekstovima, konfrontacijama oko “čokoladice” od strane hrvatskog establišmenta, ovaj stav mi se čini izuzetno vrijednim pažnje.

Dalje, posebnu „jezičku disciplinu“ uočio sam u listu “Preporod” (Sarajevo), koji iz broja u broj njeguje izuzetan vrijedan kodeks jezičkog izražavanja. Jedan od naslova glasi “Iz Evrope za Evropu”, to je put da jedni druge prihvatimo kao subjekte i sagovornike u procesu vođenja dijaloga i pomirenja.

Hoćemo da vjerujemo da će dvanaestotomno epohalno djelo, akademika Dž. Jahića “Rječnik bosanskog jezika”, doprinijeti razvoju kreativnog govora u Bosni i Hercegovini i šire.

Jezički i etički smisao postavljanja pitanja

Na slučaj Rade Šerbedžija i hrvatskih branitelja još nije stavljena tačka. Bar ne u medijima. Proslavljeni glumac – čiju zabranu koncerta 22. decembra u zagrebačkoj dvorani “*Lisinski*” traže ratni veterani zbog navodne izjave o domovinskom ratu, koju je Šerbedžija demontovao, juče umalo nije napustio studio TV N1 u Beogradu, isprovociran pitanjem voditeljke iz zagrebačkog sudijskog ko je u proteklom ratu bio agresor, a ko žrtva.²

Hoćete li vi mene ostaviti na miru, čovječe, ne želim o tim stvarima da govorim – rekao je Šerbedžija, gostujući u emisiji “Novi dan”. – Da se sad dignem iz sudijskog? Rekao sam već – to nije istina što su citirali “žutu štampu, takve stvari nisam rekao! Zato imam nelagodnosti u zemlji u kojoj živim i gradu u kojem radim. Ne želim da budem tako obilježen i lažno napadan. Imate li neko drugo pitanje?

Šerbedžija je prethodno upitan da pojsani svoju izjavu da “treba biti svjestan da sve to što se radilo u ime srpstva, hrvatstva, muslimanstva i ostalih izama i nacionalizama, sve su činili pojedinci, jedan mali deo ljudi”. Na pitanje zašto u našim odnosima i danas u najvećoj mjeri dominiraju teme iz ružne prošlosti, glumac je rekao: – Ja sam toliko ranjen raznim stvarima, ne samo ovim posljednjim nego zbog mnogih stvari koje sam govorio ovim narodima – a to je uvijek bilo protiv rata. Bez obzira na političke i nacionalne razlike ljudi. Zato ne želim o tome više da pričam.

1 T. Pančić: “Dvjestoti broj najboljeg časopisa u Srbiji posvećen je Krleži” (riječ je o časopisu “Gradac” 200-ti broj, “Jutarnji list”, Magazin, 10. 12. 2016., Zagreb, str. 57).

2 Vidi: “Novosti”, 30. XI 2016, Beograd. str. 16.

“Ubi me prejaka reč“

Brojni su primjeri iz raznih mjesta gdje se ljudi jedni drugima obraćaju na različite i humorističke načine. To zapažanje sam zatekao još u ranoj mladosti, između Plavljana i Gusinjana, koji su uvijek izgrađivali svoje viceve jedni od drugima na obostranu štetu. Te opstrukcije i danas postoje. Primjera radi, prodavao je jedan Plavljanin iz Komarače (obližnjeg naselja iz ovog kraja u Gusinju) svoga ata, hvaleći ga, ljudi su na pijaci u Gusinju radoznalo upitali: – Pa dobro, prijatelju iz Komarače, ima li kakvu mahanu vaš at? Duhovit Gutić (Bošnjak) odgovorio mu je potvrdo te kako ovdje nema insana bez mahane, a kamoli hajvana. Drugi će reći: – Pa reci jednu mahanu tvom atu? – Sve je dobro kod njega, poslušan je, sve razumije, mnogo više od Prnjavoraca i od Kruševljana, ali mahana mu je neće na drvo.

Odjednom je nastao veliki smijeh i aplauz, nisu se pogadali, već su odmah kupili konja, isplatili i krenuli svako na svoju stranu. Nakon nekoliko sati, dok se Plavljanin relaksirao u gusinjskoj “*Bajrovića kahvi*”, vratio se kupac konja pred kahvu i zamolio Gutića da izađe da bi mu saopštio vijest. Gutić ga upitao: Koje dobro? – Pa konj neće da ide preko mosta. – Pa jesam li ja rekao da neće na drvo? Drugi je dodao: – Pa mogo si rijeku Vruju proći, nije toliko duboka.

Kultura sa stanovišta jezika je individualni čin, pa i sama komunikacija. Na to nas upućuje i misao velikog njemačkog filozofa Martina Hajdegera (1898–1976), koji je govorio: “*Jezik je kuća bitka, čovjek, odnosno pjesnik stanuje u toj kući*”.³

Svaki čovjek, a posebno pjesnici, stvaraju jezik. U tom smislu, mnogi kritičari i jezikoslovci istakli su činjenicu koliko je pisac Stevan Sremac, inače čuveni profesor Niške gimnazije, doprinio razvoju jezičke komunikacije u svom djelu “*Ivkova slava*”. To je i moje zapažanje, a stav je dakle individualni čin.

Riječi i stavovi podstiču na dalje razmišljanje o odgovornosti jezika u javnoj komunikaciji, a posebno u političkom žargonu, kada se zadire u etiku ljudskih prava, a riječi znaju da posijeku čovjeka više od sječiva. Dalje, navešću neke primjere koji su postali kulturni fenomeni, ali, nažalost, sa tragičnim posljedicama, kada riječi ubijaju čovjeka.

Tako je čudesni i veliki niški i jugoslovenski pjesnik Branko Miljković predvidio kraj svoga života, svoju smrt.

Jasno, ovdje jezik ne tumačim u leksikografskom smislu, već kao sistem verbalnih znakova, koji u punoj mjeri posjeduju normalni ljudi. U tom smislu, stepen civilizacije i jezik odgovornosti pokreće jedno novo pitanje, uticaj nacionalnih lingvistika na odnose među ljudima. Dok pišem ove redove čitam i preko interneta i u dnevnoj štampi da učenici osnovnih škola u Crnoj Gori, kako bi rekao Komenski “ljudi u malom”, imaju mnogo problema u javnom govoru. Naime, političke strukture su promijenile principe jezičke komunikacije i danas u Crnoj Gori nemate više 30 slova već 32 ili 33 i djeca imaju probleme, kako da izgovaraju te glasove, koje ranije u mnogim sredinama nikad nisu čili. Danas probleme nesporeduma oko jezika u

3 Citirano prema: Zajačaranović, G.: “Savremena filozofija” br. 1, Niš, 1992.

Crnoj Gori nisu stvorili sami lingvisti, već i političari, koji su uveli brojne lokalne arhaizme i to podigli na akademski nivo.

Takva kulturna promjena u određenoj zemlji ili jezičkoj zajednici potpuno mijenja načine života i stvara probleme koji nisu bili karakteristični za jezički prostor. Jezička pitanja su veoma ozbiljna, zato je neodgovaran postupak zvanika u Crnoj Gori koji bez konsultacija sa ekspertima i lingvistima i sociolozima kulture donose rizične odluke i polarizuju Crnu Goru sa nesagledivim posljedicama, upravo iz razloga što je jezik osvetljivo pitanje našeg društva i našeg vremena.

Aktuelni i angažovani sociolog i kulturolog Ratko Božović kaže: *“Nedostatak ideologije ostavio je prostor za dominaciju političkih strasti i netrpeljivosti i politika je kao kakva hidra obujmila svakodennicu.”*⁴

U prilogu sam dalje pregledao brojne izvještaje iz raznih gradova i raznih kulturnih krugova i došao do saznanja na koji način se stvara ozbiljan problem jezika i njegove moralne estetske odgovornosti u našem vremenu. Jer, čovjek je ustvari jezik.

Smisao i problemi estetske komunikacije

“U svijetu bez ilzija čovjek je stranac”.

Alber Kami

Upravo nas ova sartrovski izrečena misao podstiče na dalje razmišljanje. Nesumnjivo, jezik i iskustvo kulture spadaju u područja estetskog i etičkog diskursa. Na tu činjenicu upućuju brojni istraživači iz svijeta estetike, etike i kulturologije. Dakle, jezik je osoben estetski i etički fenomen. Društvenom analizom govora mi stičemo dojam o estetskom i etičkom ponašanju ljudi. Žan Kon⁵ u svom djelu *“Estetika komunikacije”* kaže: *“Estetsko iskustvo predstavlja segment proživljenog iskustva, ono se razvija u obliku čulne i aktuelne kativnosti, posjeduje jedinstvo određeno u vremenu i prostoru. Aktivnost koja je u osnovi estetskog uspješnog uspostavlja odnose između više subjekata. Ona postavlja čulnu percepciju, prosvjećenom pažnjom i zavisno od konkretne isuacije i određenih kulturnih okolnosti. Estetsko iskustvo je mjesto samopoznaje koje subjektivnot vodi u kulturnu zajednicu.”*

Upravo estetski subjekt komunikacije čovjeka sa čovjekom se odnosi preko komunikacije. Dakle, estetska komunikacija definira odnose među ljudima i estetsko ponašanje. Naravno, ovdje pri tumačenju izražavanja komunikacije između ljudi nismo obraćali pažnju na govor tekstova, koji govore određene grupe sa kojima društvo ima problem, a to su kriminalci i druge osobe za koje oficijelne državne službe nemaju dovoljan uvid u njihov grupni govor, kao i na njihovo sporazumijevanje. Upravo iz tih razloga potrebno je da etika ljudskih prava usmjeri pažnju na čitanje i promišljanje etičke i estetske komunikacije, koja je relevantna današnjem svijetu nauke i društvu i vremenu u kojem živimo.

4 Božović, R.: *Politika obračuna i osvete*, “Blic”, Beograd, 11. 12. 2016., str. 2.

5 Kon, Ž.: *“Estetika komunikacije”*, Clio, Beograd, str. 35-36.

Zaključno razmatranje

“Pismo je skrivena misao govora.”
Ž. Ž. Derida

Kada raspravljamo na najsazetiji mogući način o jeziku odgovornosti u javnom životu, posebno u medijima, prioritetno je pitanje ne samo sadašnjosti već i budućnosti. Ovdje namjerno insistiram na komponenti jezik odgovornosti, jer je on taj faktor koji odlučuje o nivou naše ne samo jezičke kulture već i našeg moralnog odnosa prema drugom. Jer, ljudi moraju popuštati u načinu izražavanja i napraviti korake saradnje u cilju približavanja i razumijevanja, a ne udaljavanja jednih od drugih. Zato je jezik odgovornosti bitna ne samo leksikografska tema, već moralno politička i kulturna tema, koja daje i otvara mogućnosti boljeg razumijevanja među ljudima. Jezička kultura ljudi popravlja i izgrađuje kapacitete humanog življenja.

Poučne su misli Didter Bake, koji u svom djelu “*Medijska pedagogija*” ukazuje na činjenicu, socijalizacije jezika sa općim interesima u medijima. On je mišljenja da je za to potrebna sljedbenicima medijska pedagogija.⁶ U tom pravcu urednici i novinari u svim medijima trebaju da njeguju jezik odgovornosti i da podstiču na dijalog, kako bi se izrazo doajen tolerancije i dijaloga dr. Đuro Šušnjić, “kao visoku osobinu koja je otvorena i stvaralačka”⁷. Upravo, ova misao ima snagu pri stvaranju kritika i moći medija da mijenjaju društvo u progresivnom smislu riječi i da otvaraju nove smisli dijaloga i razumijevanja. Za ove teze se posebno zauzima estetičarka i sociolog umjetnosti Divna Vuksanović u djelu “*Filozofija medija*”.⁸

Ono što pozitivno izvlačim iz mnogih listova jeste skretanje pažnje na značajne događaje kao i kulturu sjećanja. Naime, list “*Narodne novine*” iz Niša njeguje iz dana u dan jednu važnu ne samo kalendarsku činjenicu već i daje prezentaciju na čitavoj strani činjenica iz prošlosti, koje podsjećaju čitaoce na činjenice na koje oni trebaju obratiti pažnju. To je još jedna dodatna komponenta jezičke odgovornosti naših medija. List “*Danas*” ima jednu malu rubliku na posljednjoj strani, ali to nije dovoljno.

Zatim, listovi: “*Oslobođenje*”, “*Avaz*”, “*Politika*”⁹, “*Danas*”¹⁰ i drugi, imaju otvorene rubrike i dodatke sa skoro sličnim nazivom “*Pogledi*”, kojim ova glasila

6 Bake, D.; “*Medijska pedagogija*”, Biblioteka Univerziteta, Beograd, 2005.

7 Šušnjić, Đ.: “*Dijalog i tolerancije*”, Iskustvo razlike, “*Čigoja*”, Beograd, 1997.

8 Vuksanović, D.: “*Filozofija medija*”, Clio, Beograd.

9 “*Politika*” je glasilo koje je najstarije na Balkanu, poslije “*Sarajevskog cvjetnika*”. Bilo je uzorno glasilo sve do 1986.godine, kada je SANU usvojila tajni Memorandum, i to je trajalo sve do 5.oktobra 2000.godine, kada je pao zloglasni Miloševićev didaktorski režim.

10 “*Danas*” – Ovo glasilo postoji pune dvije decenije, veoma je otvoreno. Proizašlo je iz ranijeg glasila “*Naša borba*”, koja je sišla s cene prije dvije decenije. “*Danas*” petkom donosi poseban dodatak “*Sandžak -Danas*”, koji upotpunjuje elementarnu sliku o kršenju ljudskih prava u regiji Sandžaku.

otvaraju nove mogućnosti različitog mišljenja i susreta ideja brojnih stvaralaca i njihovog odnosa prema prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ovaj list ima jednu interesantnu napomenu da je Redakcija otvorena za saradnju, ali ne stoji iza svih priloga koji objavljuje. Dakle, autori su u ovom pogledu sasvim samostalni i sami snose jezičku i drugu odgovornost za svoje priloge. Riječ je veoma važan pojam. Sjetimo se samo čuvenog stiha velikog pjesnika Branka Miljkovića, koji je rekao “*Ubi me prejaka riječ!*” Dakle, ovdje je naš zahtjev da je humanost u prvom planu. Ako ima humanosti, ima i dijaloga među ljudima.

Poznato je da je Atinski sud prije 2115 godina (399. godine prije nove ere) osudio najvećeg filozofa Sokrata na smrt, koji je, kao što znamo, osuđen zbog vaspitavanja omladine i što je vjerovao u jednog Boga.

Sokratu je atenski sud osudio na smrt, ali je ovaj mislilac svojim porukama na kraju života toliko utjecao na čovječanstvo, da ga je historija potpuno rehabilitirala. Na taj je način historija svojim sjećanjem pobila odluke Atenskog suda o smrtnoj presudi Sokratu, čija je namjera bila da ga Atina zaboravi. Nasuprot tome, danas se ne vodi ni jedna rasprava o kulturi, filozofiji i književnosti među učenim ljudima, a da se ne spomene veličanstveno Sokratovo ime. Kako gledamo na ovo pitanje danas je imperativ svakog intelektualca i stvaraoča. Sjetimo se Sokratove posljednje želje, kada mu je data ta mogućnost da se oslobodi, on je takav prijedlog kategorički odbio, jer to ne bi bio više Sokrat, već je rekao sudijama i tužiocima: “*Vaspitavajte i vi moju djecu, kao što sam ja vaspitavao vašu!*”

Imajući u vidu ovu činjenicu, koju je veliki grčki filozof Platon, Sokratov učenik, zabilježio u djelu “Sokratova odbrana i smrt”, koja se često citira u literaturi, slobodan sam reći u tom kontekstu: iako je Atinski sud osudio Sokrata, ipak istorija je ovog mislioca rehabilitovala, tj. oslobodila.

Na kraju, riječ je bitna u svakom sadržaju ljudskog življenja. U tom je pravcu i namjera ovog rada da, pozivajući na ključnu jezičku komponentu odgovornost, podstiče i druge na razmišljanje o ovim pitanjima. Zacijelo, riječ je o originalnoj znanstvenoj problematici koju ovdje iznosimo radi razumijevanja fenomena jezika. Na ovo sam svojim stavovima skretao pažnju široj javnosti prilikom brojnih obraćanja, upravo jednim objektivnim razmišljanjem o smislu i značaju odgovornosti jezika, za svaku izgovorenu riječ. To se posebno odnosi na grčki logos, koji znači zakon ili riječ od povjerenja, koja je ušla u mnoge kulture svijeta, posebno Albanaca i Bošnjaka, koji imaju etičke kategorije svojih moralnih principa, sadržane u jednoj riječi *besa* (kod Albanaca) i *merhamet* (kod Bošnjaka). Jezik je bitna komponenta u ispoljavanju svih ljudskih vrlina.

Mnogo je činjenica koje svjedoče i potvrđuju da je čovjek najbolje prikazan u svom jeziku. Dakle, jezik je najbolje svjedočenje o čovjekovoj kulturi i njegovom bitisanju uopće.

Izvori i literatura

A) Primarna – knjige i studije

- Bake, D.: “Medijska pedagogija”, Biblioteka univerziteta, Beograd, 2006.
Božović, R.: “Kultura - Politika obračuna i osvete”, Beograd, Blic, 11. 12. 201.
Bulgakov, M.: “Pismo vrhovnoj vlasti”, Službeni glasnik, Beograd, 2016.
Đorđević, B. D.: “Kultura kafane u ogledalu štampe”, Beograd-Niš, 2016.
Komenski, J. A.: “Velika didaktika” (1997), Zavod za udžbenika i nastavna sredstva.
Lavić, S.: “Leksikon socioloških pojmova” (2015), Fakultet političkih nauka, Sarajevo.
Popov, N.: “Društveni sukobi – izazov sociologiji” (2008), Beograd, Službeni glasnik.
“Sociološki leksikon” Savremena administracija, Beograd, (1978).
Sušnjić, Đ.: “Dijalog i tolerancija”, Čigorja, Beograd, 1997.
Zajačaranović, G.: “Metodologija” (1985), Niš.
Todorović, A.: Sociologija masovnih komunikacija”, “Gradina”, Niš, 1974.
Todorović, A. “Sociologija mode”, “Gradina”, Niš, 1981.
Vuksanović, D.: “Filozofija medija”, Clio, Beograd.

B) Sekundarna – mediji (listovi i časopisi)

- “Alo” – Beograd,
“Blic” – Beograd
“Danas” – Beograd
“Dnevni avaz” - Sarajevo
“Ekspes” – Beograd
“Jutarnji list” - Zagreb
“Narodne novine” – Niš
“Novosti”, 30. XI 2016, Beograd. str. 16.
“Oslobođenje”, Sarajevo
“Politika” – Beograd
“Preporod” - Sarajevo
Radio Beograd – Prvi program (Praćenje dijeloga i rasprava na različite teme)
Revija “Glas islama” – Novi Pazar
Revija “Sandžak” – Novi Pazar
Časopis “Gradina”, časopis za književnost, umjetnost i kulturu, Niš
Časopis “Istraživanja” (Novi Pazar-Oktava)
Časopis “Kultura”, za književnost, umjetnost i kulturu, Beograd
Časopis “Univerzitetaska misao” – Novi Pazar
Revija “Nedeljnik”, Beograd
Revija “Republika”, Beograd

UPUTE ZA AUTORE

Časopis *Bosanski jezik* izlazi od 1997. godine a izdaje ga Odsjek za bosanski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli. U časopisu se objavljuju radovi iz bosnistike, slavistike, opće i kontrastivne lingvistike te iz drugih srodnih oblasti. Radovi mogu imati do 30.000 znakova, bez bjelina. Objavljuju se samo ranije neobjavljeni radovi koji dobiju dvije pozitivne recenzije. Radovi se kategoriziraju. Časopis nije u mogućnosti isplaćivati autorske honorare pa se samim slanjem rada u časopis autori odriču autorskog honorara, a ujedno daju saglasnost za objavljivanje sažetka ili cijeloga svoga rada na internet stranici časopisa i u bazama podataka u koje je časopis uključen. Časopis je besplatan.

Radove treba slati e-mailom na: **bosanski.jezik@yahoo.com**. Radovi se šalju u standardnom formatu A4 (Times New Roman, veličina slova 12, prored 1,5). Bilješke treba da budu na dnu stranice. Rukopis treba urediti i numerirati na sljedeći način:

- 0. stranica:** naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa ustanove i e-mail autora, a za autore bez zaposlenja samo mjesto stanovanja i e-mail;
- 1. stranica:** naslov, podnaslov, sažetak i ključne riječi na jeziku kojim je rad pisan (odnosi se na rasprave i članke);
- 2. stranica i dalje:** glavni dio teksta.

Ako je tekst pisan na bosanskom jeziku, na kraju teksta treba dodati naslov teksta, sažetak i ključne riječi na engleskom jeziku. Ako je tekst pisan na engleskom jeziku, na kraju teksta treba dodati naslov teksta, sažetak i ključne riječi na bosanskom jeziku.

Popis izvora i literature počinje na novoj stranici.

Na kraju rada treba dodati sve posebne dijelove koji nisu mogli biti uvršteni u tekst (crteži, tablice, slike i sl.).

Ako se u radu numeriraju odjeljci, treba nastojati da se koriste najviše tri nivoa. Nivoje treba označavati arapskim brojevima (1. / 1.1. / 1.1.1.) i za različite nivoje treba upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (*Times New Roman*)

1.1. Broj masnim slovima, a naslov masnim kosim slovima (*Times New Roman*)

1.1.1. Broj običnim slovima, a naslov kurzivom (*Times New Roman*)

Prije novog odjeljka s naslovom treba ostaviti dva prazna retka, a između naslova i odjeljka po jedan prazan redak.

Sve primjere u radu treba pisati kurzivom.

Podaci o autoru citiranog teksta pišu se u zagradama a sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te broja stranice nakon dvotačke i bjeline, npr.: (Matthews 1982: 23). Ako broj stranice nije značajan, navodi se samo prezime autora i godina objavljivanja rada (Matthews 1982).

Kraći citati počinju i završavaju se navodnicima, a duži citati oblikuju se kao poseban odjeljak – odvajaju se praznim redom od prethodnog dijela teksta, pišu se uvučeno, bez navodnika, kurzivom i veličinom slova 10.

Kad se u radu navode primjeri koji se normalno ne uklapaju u rečenicu, oni se označavaju arapskim brojkama u zagradama i odvajaju od glavnog teksta praznim redom. Ako je primjere potrebno grupirati, oni se mogu označavati brojkom i malim slovima, npr.: (1), (1a), (1b), (1c) itd.

Na posebnoj stranici na kraju teksta navodi se naslov **Literatura** a ispod naslova navodi se korišćena literatura

Bibliografske jedinice navode se abecednim redom prema prezimenima autora. Svaka bibliografska jedinica piše se u zasebnom odjeljku a drugi i svaki naredni red je uvučen. Između bibliografskih jedinica nema praznih redova. Radovi istog autora redaju se hronološki – od ranijih radova prema novijim. Ako autor ima više radova objavljenih u jednoj godini, oni se obilježavaju malim slovima, npr.: 2010a, 2010b, 2010c itd.

Ako se u radu navodi više od jednog članka iz iste knjige, onda tu knjigu treba navesti kao posebnu bibliografsku jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicima za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu.

Imena autora u bibliografskim jedinicama treba pisati u cijelosti.

Svaka bibliografska jedinica treba biti napisana tako da ima sve sljedeće elemente, redosljed i interpunkciju:

- prezime prvog autora, ime, ime i prezime drugih autora (odvojeni zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja napisana u zagradi nakon koje slijedi zarez;
- naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja dvotačka;
- uz članke u časopisima navodi se ime časopisa, godište i broj, zatim zarez i nakon zareza brojevi stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama navodi se prezime i ime urednika, nakon zareza skraćena ur., potom naslov knjige iza koga slijedi zarez i nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije po potrebi se navodi izdanje, niz te broj u nizu (po potrebi), izdavač, mjesto izdavanja;
- ako neka publikacija ima dva ili više izdavača, onda se između podataka o izdavačima stavlja pravopisni znak tačka-zarez;
- naslove knjiga i nazive časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba obilježavati navodnim znacima.

Primjeri:

- Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izdanje, Svjetlost, Sarajevo
- O'Grady, William, Michael Dobrovolsky, Mark Aronoff (1993), *Contemporary Linguistics: An Introduction*, Second Edition, St. Martin's Press, New York
- Tošović, Branko, Arno Wonisch, ur. (2009), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz; Institut za jezik Sarajevo, Sarajevo
- Šator, Muhamed (2008), "Jezička politika u vrijeme Austro-Ugarske", *Bosanski jezik* 5, 103–131.
- Vajzović, Hanka (2005), "Alhamijado književnost", u: Svein Mønnesland, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, 175–215, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo; Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo

Redakcija

GUIDELINES FOR AUTHORS

Bosanski jezik has been published since 1997. by Bosnian Language and Literature Department of Philosophy Faculty, Tuzla University. It publishes papers in Bosnian studies, general linguistics, contrastive linguistics and other related areas. Papers can have up to 30.000 characters without spaces. Only the papers with two positive reviews which have not been published elsewhere will be accepted. The papers are categorized. The journal cannot afford to pay the fees to the authors. Therefore, by sending the paper to this journal, the authors waive their right to any compensation, and at the same time they give their consent to publish the abstract or the whole paper on the web-site of the journal and in databases in which the journal is registered. The journal is distributed for free.

E-mail the paper to: [**bosanski.jezik@yahoo.com**](mailto:bosanski.jezik@yahoo.com). Submit the manuscript in standard A4 format (Times New Roman 12, spacing 1,5). Use footnotes rather than endnotes. The manuscript is to be organized as follows:

- 0. page 0:** title, subtitle name(s) of the author(s), affiliation, address of the institution, author's e-mail address, and for authors without affiliation only the home address and the e-mail;
- 1. page 1:** title, subtitle, abstract and key words in the language in which the paper is written;
- 2. page 2 and on:** body of the text.

If the text is written in the Bosnian language, add the title, the abstract and key words in English at the end. If the text is written in English, add the title, the abstract and key words in Bosnian at the end.

References begin on this page.

Any special matter (i.e. drawings, tables, figures) that could not be integrated into the text should be added at the end.

If you use numbering in the text, avoid using more than three levels. All sections in the text should be numbered with Arabic numerals (1. / 1.1. / 1.1.1.); use different font types for section titles at the different levels:

1. Bold (Times New Roman)

1.1. Number in bold but title in bold italic (Times New Roman)

1.1.2. Number in roman but title in italic (Times New Roman)

Section titles should be preceded by two blank lines and followed by one blank line.

Use italics for all cited linguistic forms and examples in the text.

Write the citation in parentheses consisting of the author's surname, the year of publication, and, where relevant, the page number after a colon and a space, for example, (Matthews 1982: 23). If the page number is irrelevant, write only the author's surname and the year of publication (Matthews 1982).

Wrote short quotations between quotation marks; longer quotes form a separate paragraph – separated from the preceding text with a blank space. They are indented, without quotation marks, written in italics, font size 10.

When giving the examples which normally do not fit in the sentence, mark them with Arabic numerals in brackets and separate them from the main body of the text by leaving spaces before and after. Use lowercase letters to group sets of related items, for example (1), (1a), (1b), (1c) etc.

At the end of the manuscript, beginning on a separate page, write the heading **References**, and provide a full bibliography below.

Arrange the entries alphabetically by surnames of authors, with each entry as a separate hanging indented paragraph. Entries should not be separated by blank lines. List multiple works by the same author in ascending chronological order (oldest first, newest last). Use suffixed letters a, b, c, etc. to distinguish more than one item published by a single author in the same year, for example 2010a, 2010b, 2010c etc.

If more than one article is cited from one book, list the book as a separate entry under the editor's name, with crossreferences to the book in the entries for each article.

Write full names of the authors in the entries.

Each entry should contain the following elements, in the order and punctuation given:

- surname of the first author, name, names and surnames of other authors (separated by a comma from other names and surnames);
- year of publication in parentheses, followed by a comma;
- title and subtitle of the manuscript, separated by a colon;
- for articles in journals, write the name of the journal, year and number, followed by a comma and the page numbers of the first and the last page of the article;
- for articles in books, write the surname and the name of the editor, followed by a comma and the abbreviation ed., and then the title of the book, followed by a comma and the page numbers of the first and the last page of the article;
- for books and monographs, where necessary, write the series, the volume and the issue number (where necessary), the publisher and the place of publishing;
- if a publication has two or more publishers, separate their names by a semi-colon;
- write book titles and journal names in italics;
- use quotation marks for titles of articles from journals or conference proceedings.

Examples:

- Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izdanje, Svjetlost, Sarajevo
- O'Grady, William, Michael Dobrovolsky, Mark Aronoff (1993), *Contemporary Linguistics: An Introduction*, Second Edition, St. Martin's Press, New York
- Tošović, Branko, Arno Wonisich, ur. (2009), *Bošnjački pogledi na odnose između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika*, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz; Institut za jezik Sarajevo, Sarajevo
- Šator, Muhamed (2008), "Jezička politika u vrijeme Austro-Ugarske", *Bosanski jezik* 5, 103–131.
- Vajzović, Hanka (2005), "Alhamijado književnost", u: Svein Mønnesland, ur., *Jezik u Bosni i Hercegovini*, 175–215, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo; Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo

UDK
Dr. Edna Klimentić

Štampa / Printed by
OFF-SET Tuzla

Štampanje završeno novembra 2017.

Svi primjerci su besplatni.
Ovaj broj štampan je uz finansijsku pomoć Federalnog ministarstva za obrazovanje i nauku.

ISSN 1512-5696

